

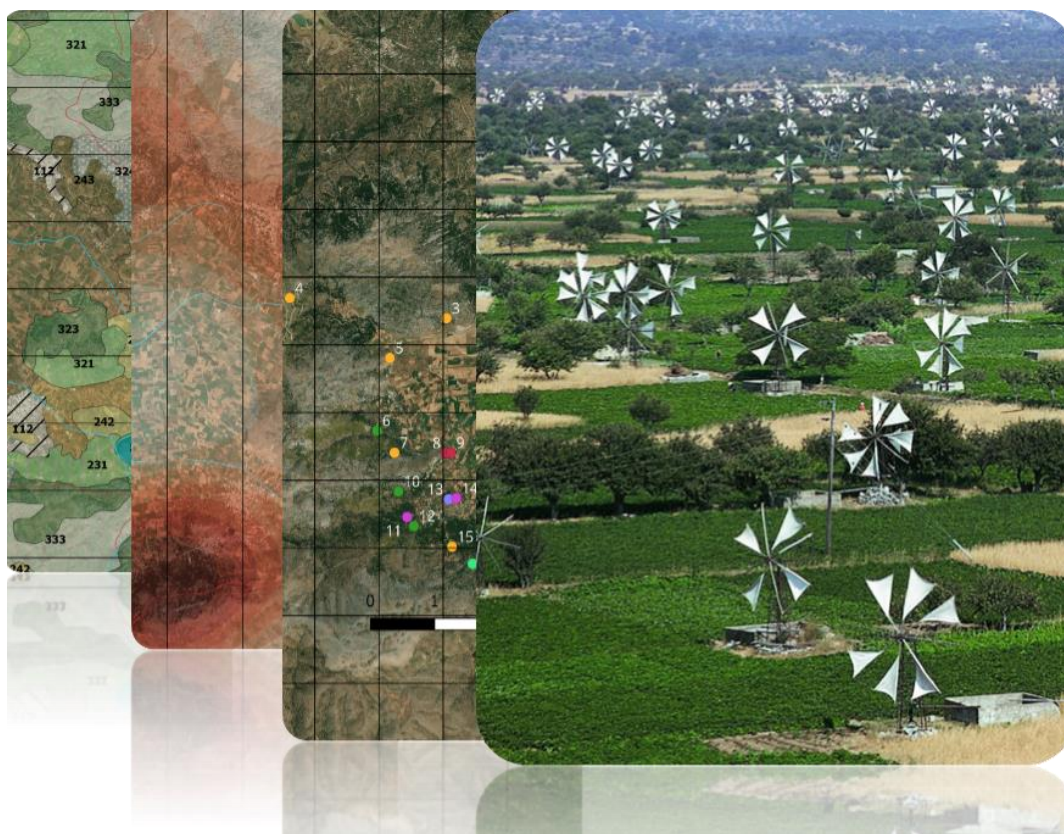

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
Χώρος, Σχεδιασμός και Δομημένο Περιβάλλον

Ειδίκευση:
Προστασία, Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων

**Οι Αρχαιολογικές Θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου και η Ανάδειξή
τους Μέσω των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών**

Διπλωματική Εργασία

2024

Υπεύθυνος Καθηγητής: Παρτσινέβελος Παναγιώτης
Τριμελής Επιτροπή: Παρτσινέβελος Π., Διμέλλη Δ., Τσουχλαράκη Α.
Εξεταζόμενος Φοιτητής: Βιδάλης Ορέστης

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	3
Abstract.....	3
1. Εισαγωγή.....	4
1.1. Προβληματική.....	4
1.2. Μεθοδολογία της Έρευνας.....	5
1.3. Αντικείμενο.....	6
1.4. Σκοπός.....	6
1.5. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση.....	7
2. Το Οροπέδιο Λασιθίου.....	8
2.1 Τοποθεσία.....	8
2.2 Γεωμορφολογία.....	10
3. Οι Ανασκαφικές Έρευνες και η Προβληματική τους.....	12
4. Συγκέντρωση της Πληροφορίας.....	15
4.1 Οι Ανασκαφικές Έρευνες των Halbherr, Orsi, Χατζιδάκη (1886).....	15
4.2 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Evans (1894-1896).....	18
4.3 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Taramelli (1894).....	27
4.4 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Demargne (1897).....	31
4.5 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Hogarth (1899).....	33
4.6 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Dawkins (1914).....	41
4.7 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Pendlebury (1936-1939).....	46
4.8 Οι Ανασκαφικές Έρευνες των Δαβάρα και Betancourt (1976, 2014).....	69
4.9 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Watrous (1982).....	74
5. Ταξινόμηση και Ψηφιοποίηση της Πληροφορίας.....	81
5.1 Κατάλογος Αρχαιολογικών Θέσεων Οροπεδίου Λασιθίου.....	81
5.2 Λίστες Αρχαιολογικών Θέσεων και Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών.....	116
5.3 Αφήγηση της Ιστορίας Μέσω Διαδραστικών Χαρτών (G.I.S).....	137
6. Επίλογος.....	158
7. Βιβλιογραφία.....	160

Περίληψη

Το Οροπέδιο Λασιθίου, ήδη από τα πρώτα ψήγματα πολιτισμού που εμφανίστηκαν στην Κρήτη μέχρι και στις μέρες μας, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις του νησιού. Αποτελεί κοινή παραδοχή της επιστημονικής και μη κοινότητας ότι το Δικταίο Άντρο, ο τόπος γέννησης του Δία, συγκαταλέγεται στον διασημότερο αρχαιολογικό χώρο του τόπου, ο οποίος χαίρει της αντίστοιχης συντήρησης, ανάδειξης και προστασίας. Ωστόσο, έχουν διαπιστωθεί άλλοι 78 άγνωστοι ή μερικώς “ανεσκαμμένοι” αρχαιολογικοί χώροι με εξίσου σημαντικό πολιτισμικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ως αποτέλεσμα, κινδυνεύουν από μόνιμη καταστροφή λόγω ασύμβατων με τον χώρο χρήσεων, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν προϊόν αρχαιοκαπηλίας.

Η παρούσα εργασία στοχεύει με σύγχρονα μέσα και πρακτικές να γνωστοποιήσει τις θέσεις αυτές, τόσο στον γηγενή πληθυσμό όσο και στο ευρύ επιστημονικό και μη κοινό. Επίσης, να συνδέσει την ιστορία με τον τόπο της, θέτοντας επομένως τον θεμέλιο λίθο για την προστασία και την ανάδειξη τους. Για τον σκοπό αυτό, μελετήθηκε ολοκληρωτικά η ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, αναζητήθηκαν τα διάσπαρτα κινητά ευρήματα στις μουσειακές συλλογές, ενώ πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα στο πεδίο με την χρήση φωτογραφικών μηχανών και συστημάτων GPS. Απόρροια της παραπάνω έρευνας είναι η δημιουργία ενός ψηφιακού, περιεκτικού και συγκεντρωτικού εργαλείου με την μορφή διαδραστικού χάρτη μέσω της εφαρμογής Quantum G.I.S. με όλες τις αρχαιολογικές θέσεις του οροπεδίου Λασιθίου, ταξινομημένες με αρχαιολογικά, χωρικά και χρονολογικά κριτήρια.

Abstract

As far back as the first traces of civilization in Crete, Lasithi Plateau has played a prominent role in the island's social, political and economic development. It is widely acknowledged by scientific community that Dikteon Cave, the birthplace of Zeus, is the most renowned archaeological site of the region, benefiting from systematic conservation, promotion and protection. Nevertheless, more than 79 unknown or partially “excavated” archaeological sites of equal cultural and archaeological significance also have been identified. As a result, these sites are at risk of permanent destruction due to incompatible usage, while simultaneously they are subjects of antiquities trafficking.

This dissertation, aims to elucidate these sites using contemporary methodologies and practices, targeting both the local population and the wider scientific audience. Furthermore, to link history with its locus, establishing therefor the foundations of proper protection and promotion of those sites. To achieve these objectives, it is necessary to examine the existing literature, to investigate scattered archeological findings in the museum's collections and to conduct a field survey employing cameras and GPS systems. The outcome of this research is a digital, comprehensive and accumulative tool, in the form of an interactive map created through Quantum G.I.S application, including the total of the archaeological sites of Lasithi Plateau categorized by archeological, spatial and chronological criteria.

1. Εισαγωγή

Το Οροπέδιο Λασιθίου, ήδη από την αρχαιότητα βρίσκεται στο προσκήνιο της ιστορίας, ως η μήτρα της μινωικής θρησκείας σε έναν τόπο θρύλων, από τη γέννηση του Δία στο σπήλαιο του Ψυχρού μέχρι και την αρπαγή της Ευρώπης. Αναπόφευκτα, ως φυσικό φρούριο με πλήρη ανεξαρτησία σε τροφή και νερό, αποτελεί ένα μοναδικό φυσικό, ιστορικό και πολιτιστικό τοπίο, το οποίο χρίζει μιας οργανωμένης και συνολικής ανάδειξης του αρχαιολογικού του πλούτου. Για την αποτελεσματικότερη επίτευξη του παραπάνω στόχου η συμβολή των νέων τεχνολογιών, όπως τα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών κρίνονται μείζονος σημασίας.

Εικόνα 1. Άποψη του Οροπεδίου Λασιθίου από τα Δυτικά. Πηγή, Προσωπικό Αρχείο.

Η ενασχόληση με την καταγραφή και ανάδειξη των μερικώς ανεσκαμμένων αρχαιολογικών θέσεων παρουσίασε ορισμένες προβληματικές, οι οποίες αναλύονται στην συνέχεια της εργασίας, καθώς και οι προτεινόμενες λύσεις τους.

1.1 Προβληματική

Μέσα από την ερευνητική πορεία που ακολούθησε η παρούσα εργασία διαπιστώθηκε ότι, το Οροπέδιο Λασιθίου εκτός από το Δικταίον Άντρον, τον πλέον αναγνωρίσιμο και αναδειγμένο αρχαιολογικό χώρο, κρύβει επιπλέον έναν τεράστιο για την έκταση του αριθμό αρχαιολογικών θέσεων. Αξιοσημείωτα, καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα της Αρχαιότητας, δηλαδή από την Τελική Νεολιθική έως και την Υστερορωμαϊκή περίοδο.

Οι θέσεις αυτές ήρθαν στο φως από ανασκαφές στα τέλη του 19^{ου} έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και οι οποίες για ιδιαίτερους λόγους, που αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο, δεν γνώρισαν εγκαίρως την ανάλογη προβολή, ανάδειξη και προστασία. Αντίθετα, με το πέρασμα των χρόνων καλύφθηκαν εκ νέου με φερτά υλικά, χώμα και βλάστηση. Ως συνέπεια, η τεκμηρίωση τους χωροταξικά και με ακρίβεια αποτελεί ένα μείζον ζήτημα ακόμα και στις μέρες μας. Το γεγονός αυτό, δημιουργεί ένα σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στο επιστημονικό κοινό για την διεξαγωγή νέων μελετών και δημοσιεύσεων, δυσχεραίνοντας ακόμη περισσότερο την προστασία τους. Όσον αφορά τον γηγενή πληθυσμό του Οροπεδίου Λασιθίου, διαπιστώνεται ότι έχει χάσει την σύνδεση της ιστορίας του με τον τόπο της, αφού συν τω χρόνω, μετέτρεψε την πλειοψηφία των τότε μερικώς ανεσκαμμένων θέσεων σε καλλιεργήσιμη έκταση. Επομένως, η έλλειψη γνώσης της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, οδήγησε σε μη συμβατές χρήσεις γης, καθώς και σε μη σεβαστές προς τους χώρους διαχείριση. Επιπλέον, όσων θέσεων επιβίωσε η ιστορία τους μέσω της συλλογικής μνήμης και των

αφηγήσεων, με την έλλειψη συστηματικής προστασίας και ανάδειξης κατέληξαν να αποτελούν μεταξύ των ντόπιων προϊόν αρχαιοκαπηλίας.

Μέσα από την εφαρμογή συγκεκριμένης μεθοδολογίας, καθώς και με την χρήση νέων τεχνολογιών, η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να συμβάλει στην χαρτογράφηση και ανάδειξή τους.

1.2 Μεθοδολογία της Έρευνας

Κινητήριος δύναμη πίσω από την φιλοσοφία της παρούσας εργασίας είναι η παραδοχή μιας βασικής αρχής. Το πρώτο στάδιο ανάδειξης οποιουδήποτε αντικειμένου προς μελέτη είναι πρωτίστως η γνωστοποίηση της ίδιας του της σπουδαιότητας και της ιστορικότητας του. Επομένως, ο θεμέλιος λίθος για την ορθή αντιμετώπιση και ανάδειξη των μερικώς άγνωστων αρχαιολογικών θέσεων του Οροπεδίου Λασιθίου εντοπίζεται σε αυτό ακριβώς το πρωταρχικό στάδιο, άρα και στην πρωτογενή έρευνα. Οι θέσεις αυτές ως ένα αλληλένδετο σύνολο, αν γνωστοποιηθούν και μελετηθούν μαζικά, είναι ικανές να αποτελέσουν σημαντική προσθήκη στην αφήγηση της εξελικτικής πορείας και δράσης του ανθρώπου κατά την αρχαιότητα στην Κρήτη. Για την επίτευξη της παραπάνω αρχής η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν

- Πρώτον, η συλλογή και μελέτη όλων των χειρόγραφων σημειώσεων και ημερολογίων των ανασκαφών που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή ανά τα χρόνια.
- Δεύτερον, η καταγραφή και μελέτη των διάσπαρτων κινητών ευρημάτων στα μουσεία της Ελλάδας και του εξωτερικού.
- Τρίτον, η επιφανειακή επιτόπια έρευνα στο πεδίο με συνοδεία GPS για τον εντοπισμό και την εξακρίβωση των αρχαιολογικών καταλοίπων.
- Τέταρτον, η καταλογογράφηση και μεταφορά του όγκου της πληροφορίας σε μια εύχρηστη ψηφιακή βάση δεδομένων, όπως το γεωγραφικό σύστημα πληροφοριών Quantum G.I.S.

Εικόνα 2. Χειρόγραφα Arthur Evans από τις αρχαιολογικές του περιοδείες στην Κρήτη 19^{ος} αι. Πηγή: Evans archive, Ashmolean Museum.

1.3 Αντικείμενο

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να τεθούν τα όρια μελέτης της παρούσας εργασίας. Όπως έχει καταστεί σαφές, τοποθεσία της έρευνας αποτελεί το Οροπέδιο Λασιθίου και πιο συγκεκριμένα τα στενά όρια του Δήμου του. Οι αρχαιολογικές θέσεις, οι οποίες καταγράφονται τόσο στην ροή του κειμένου όσο και στους χάρτες, κυμαίνονται χρονολογικά από την Τελική Νεολιθική περίοδο, όπου ανιχνεύονται οι πρώτες οικιστικές εγκαταστάσεις μέχρι και την Υστερορωμαϊκή περίοδο, όπου σηματοδοτείται το τέλος της αρχαιότητας και η έναρξη του Μεσαίωνα. Η ιστορία του Οροπεδίου Λασιθίου των μεταγενέστερων χρόνων αναφέρεται συνοπτικά για λόγους συνοχής.

1.4 Σκοπός

Απώτερος σκοπός της παρούσας εργασίας, με την εφαρμογή της παραπάνω μεθοδολογίας και την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην αρχαιολογία, είναι η δημιουργία ενός ψηφιακού εργαλείου με καταγεγραμμένες όλες τις αρχαιολογικές θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου. Ταυτόχρονα, μέσα από το πρόγραμμα Q.G.I.S¹, εκτός από την γνωστοποίηση της τοποθεσίας, δίνεται η ευκαιρία εισαγωγής κριτηρίων (sorting) ανάλογα με την χρονολόγηση της θέσης, το υψόμετρο, τα ευρήματα, το είδος, τον εκσκαφέα, καθώς και την προστασία όπου υπάρχει. Η δυνατότητα εισαγωγής διαφορετικών επιπέδων ενδιαφέροντος στον χάρτη (layers) δίνουν παράλληλα την ευκαιρία για εστίαση της μελέτης σε συγκεκριμένα ζητήματα, τα οποία μπορεί να αφορούν εξατομικευμένα τον κάθε χρήστη - αναγνώστη. Ως εκ τούτου, μέσω του διαδραστικού χάρτη θα δημιουργηθεί:

- Μια βάση δεδομένων με ολοκληρωτικά συγκεντρωμένη την ήδη γνωστή πληροφορία, για την επιβεβαίωση ή μη των παλαιότερων θεωριών σχετικά με την ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή.
- Ένα επιστημονικό και περιεκτικό εγχειρίδιο χρήσιμο για μελλοντική αρχαιολογική και τοπογραφική έρευνα στο Οροπέδιο Λασιθίου για την εξαγωγή νέων συμπερασμάτων. Παραδειγματικά, όπως η δημιουργία βέλτιστων διαδρομών επικοινωνίας, ή η πιλοτική εύρεση πιθανών νέων αρχαιολογικών θέσεων.
- Ένα αρχαιολογικό ευρετήριο, εύκολα διαχειρίσιμο από το ευρύ κοινό, το οποίο θα συμβάλει στην γνώση της πολιτισμικής του κληρονομιάς και θα συνδέσει την ιστορία με τον τόπο της.

¹ :Quantum Geographic Information System

1.5 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Στην προσπάθεια ιχνηλάτησης όλων των αρχαιολογικών ερευνών και θέσεων της περιοχής, όπως ήταν αναμενόμενο, η βιβλιογραφία στην συντριπτική της πλειοψηφία επικεντρώθηκε στο συγγραφικό έργο των αρχαιολόγων που δραστηριοποιήθηκαν στο Οροπέδιο Λασιθίου. Πιο συγκεκριμένα, στις σχετιζόμενες με το θέμα δημοσιεύσεις του John Arthur Evans, του Richard Dawkins, του John Pendlebury, καθώς και της Βρετανική Σχολή των Αθηνών (The Annual of the British School at Athens). Επίσης, των αρχαιολόγων Philip Betancourt, Livingston Watrous και της Αμερικανικής Σχολής των Αθηνών (American School of Classical Studies at Athens, Hesperia). Επιπλέον χρησιμοποιήθηκε το δημοσιευμένο υλικό από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου και των αντίστοιχων Αρχαιολογικών Δελτίων. Τέλος, για την προσπάθεια ψηφιοποίησης της συλλεγμένης πληροφορίας εντός των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών χρησιμοποιήθηκαν ως επί το πλείστον οι διαλέξεις του καθηγητή κ. Π. Παρτσινέβελου μέσω του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος κατά τα έτη 2023-24. Πηγή επιπρόσθετων γεωχωρικών και γεωλογικών πληροφοριών που χρησιμοποιήθηκαν στα πλαίσια της εργασίας αποτέλεσαν το ηλεκτρονικό αποθετήριο του κράτους (Geodata.gov.gr) και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης (data.adkritis.gov.gr)

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ		
Ακεραμική		6800-6500 π.Χ.
Αρχαιότερη Νεολιθική		6500-5800 π.Χ.
Μέση Νεολιθική		5800-5300 π.Χ.
Νεότερη Νεολιθική		5300-4500 π.Χ.
Τελική Νεολιθική (Υπονεολιθική)		4500-3200 π.Χ.
ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Πρωτομινωική Ι		3200/3000-2600 π.Χ.
Πρωτομινωική ΙΙ	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	2600-2300 π.Χ.
Πρωτομινωική ΙΙΙ		2300-2100 π.Χ.
ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Μεσομινωική Ι	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	2100-1900 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΙ		1900-1700 π.Χ.
ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Μεσομινωική ΙΙΙ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	1700-1580 π.Χ.
Υστερομινωική Ι		1580-1450 π.Χ.
	ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΝΩΣΟΥ	1450-1350/1300 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΙ		1450-1400 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΙΙ	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	1400-1070 π.Χ.
Υπομινωική		1070-1000 π.Χ.
ΕΛΛΗΝΙΚΗ-ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ		
Πρωτογεωμετρική περίοδος		1000-850 π.Χ.
Πρωτογεωμετρική Β περίοδος		850-810 π.Χ.
Γεωμετρική περίοδος		810-700 π.Χ.
Ανατολίζουσα ή Δαιδαλική ή Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος		700-600 π.Χ.
Αρχαϊκή περίοδος		600-500 π.Χ.
Κλασική περίοδος		500-323 π.Χ.
Ελληνιστική περίοδος		323-67 π.Χ.
Ρωμαϊκή περίοδος		67 π.Χ.-4ος αι. μ.Χ.

Εικόνα 3. Χρονολογικός πίνακας από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, όπως διαμορφώνεται στην Κρήτη.

2. Το Οροπέδιο Λασιθίου.

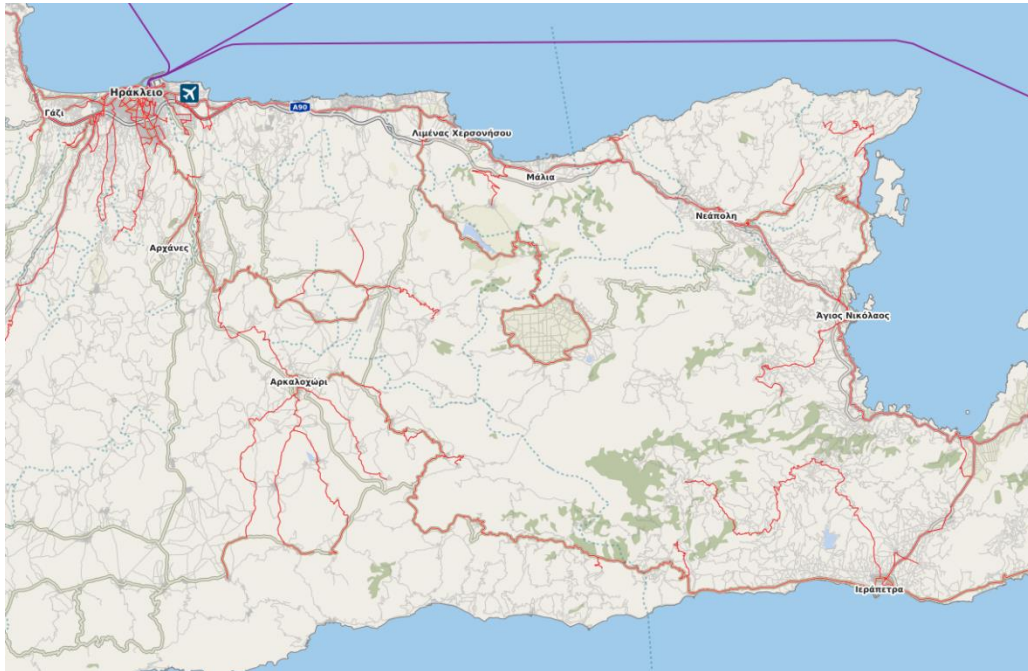
Εικόνα 4. Άποψη του Οροπεδίου Λασιθίου από τα νοτιοδυτικά πλησίον του Δικταίου Άντρου. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

2.1 Τοποθεσία

Το Οροπέδιο Λασιθίου, μέρος της λασιθιώτικης γης του ομώνυμου νομού, αποτελεί την δεύτερη μεγαλύτερη πεδινή έκταση της Κρήτης, με εμβαδόν περίπου 130 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Τοποθετείται κεντρικά, μεταξύ των συνόρων των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου και διοικητικά υπάγεται στον τελευταίο. Απέχει περίπου 60 χλμ. από την πόλη του Ηρακλείου, ενώ από τον Άγιο Νικόλαο περίπου 45 χλμ². Όντας οροπέδιο, περικυκλώνεται περιμετρικά από τις κορυφές Σπαθί στα νότια, Τζίβη στα ανατολικά, Σελένα στα βόρεια και Αφέντη Χριστού στα Δυτικά. Η υψηλότερη κορυφή είναι το Σπαθί στα 2.148 μ., ενώ η μόνιμη κατοίκηση εντός του οροπεδίου γίνεται στο μέσο υψόμετρο των 850μ., δημιουργώντας επομένως τον ορεινότερο κατοικήσιμο Δήμο της Κρήτης. Συνολικά εντοπίζονται 16 σύγχρονοι οικισμοί, οι

² Μετρήσεις μέσω της εφαρμογής Google Earth Pro

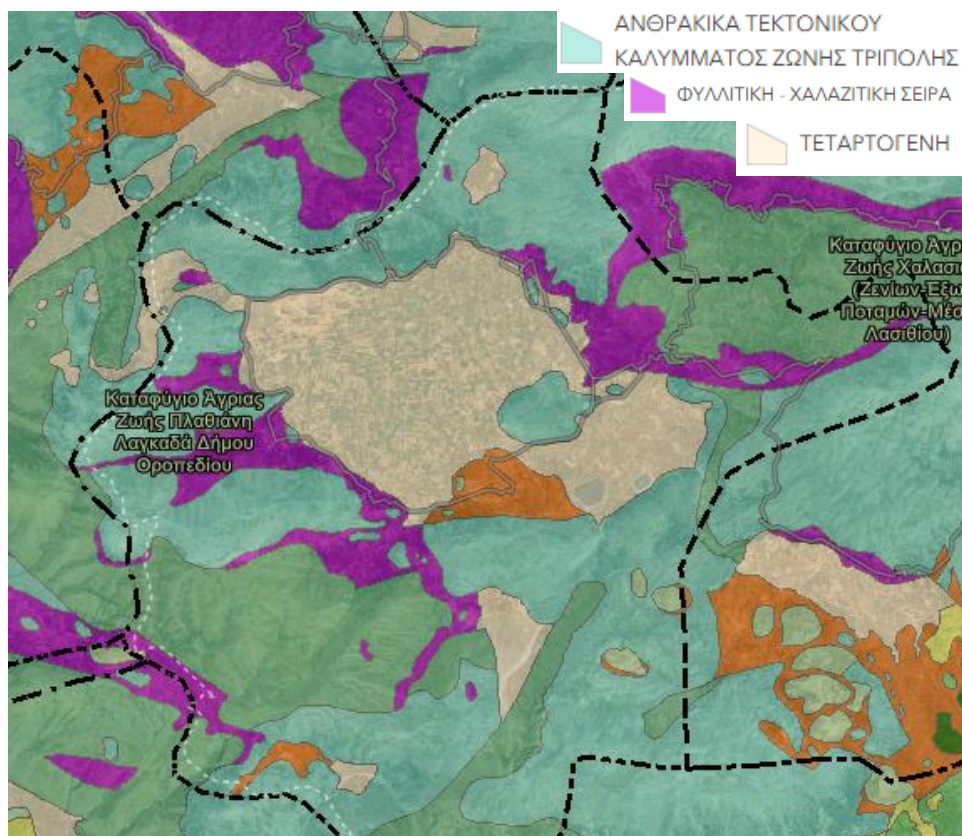
οποίοι τοποθετούνται στους πρόποδες των βουνών σχηματίζοντας περιμετρικά ένα οικιστικό δακτύλιο πάνω από τον κάμπο

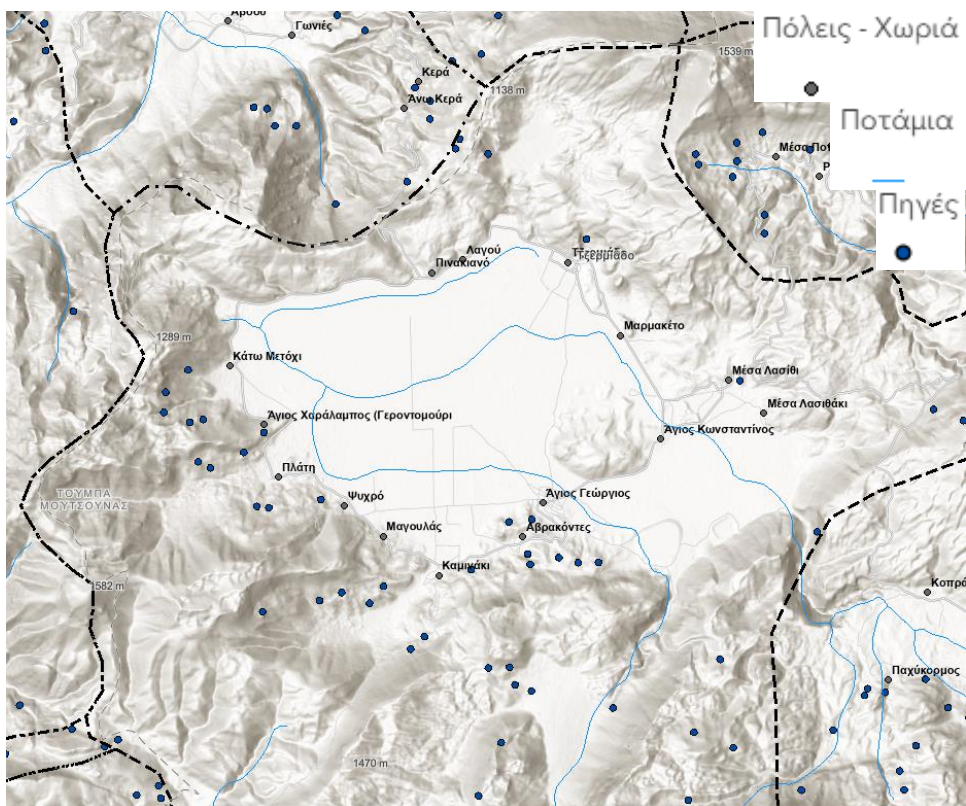
Εικόνα 6. Χάρτης με το Οροπεδίου Λασιθίου κεντρικά και με εμφανείς τις αποστάσεις από τα μεγάλα αστικά κέντρα, Ηράκλειο, Χερσόνησος Μάλια, Νεάπολη Άγιος Νικόλαος, Ιεράπετρα. Πηγή Google Maps

Εικόνα 5. Χάρτης του Οροπεδίου Λασιθίου με εμφανείς τους οικισμούς περιμετρικά του κάμπου. Πηγή: Ενημερωτική Πινακίδα Συλλόγου Λασιθιωτών 1996

Εικόνα 8. Γεωλογικός χάρτης Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου. Πηγή: geoportal.apdkritis.gov.gr/gis/apps/mapviewer

Εικόνα 9. Υδρολογικός Χάρτης Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου. Πηγή: geoportal.apdkritis.gov.gr/gis/apps/mapviewer

3. Οι Ανασκαφικές Έρευνες και η Προβληματική τους

Κατά την αναζήτηση του αρχαιολογικού πλούτου του Οροπεδίου Λασιθίου διαπιστώθηκε ότι, οι ανασκαφικές έρευνες, οι οποίες έφεραν στο φως τις αρχαιολογικές θέσεις προς μελέτη, πραγματοποιήθηκαν σε δύο βασικές φάσεις.

Η πρώτη φάση ανασκαφών και επιφανειακών ερευνών, πραγματοποιήθηκε από τους αρχαιολόγους Federico Halbherr και Paolo Orsi, μετά από παρότρυνση του Ιωσήφ Χατζιδάκη. Λίγο αργότερα, ακολούθησαν οι αρχαιολόγοι Arthur Evans, Antonio Taramelli, Joseph Demargne, και David Hogarth. Οι ανασκαφές, έλαβαν χώρα τμηματικά κατά τα τέλη του 19^{ου} και πιο συγκεκριμένα από το 1886 με 1900. Παράλληλα την περίοδο εκείνη, λίγο πριν και κατά την διάρκεια της Κρητικής πολιτείας, ανιχνεύονται τα πρώτα ψήγματα καθαρά αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στο νησί. Ιδρύεται ο εν *Ηρακλείω Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος* με εποπτικό χαρακτήρα σε ανασκαφές, ενώ ταυτόχρονα γίνεται προσπάθεια, μέσω αυτού, της συλλογής διάσπαρτων αρχαιοτήτων και της ένταξή τους σε ασφαλείς χώρους. Επιπλέον, πραγματοποιούνται οι πρώτες συζητήσεις για την παροχή άδειας ανασκαφών στις ξένες αρχαιολογικές σχολές⁵.

Εικόνα 10. Οι πρωτεργάτες αρχαιολόγοι όπου έσκαψαν στην Κρήτη κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Πηγή, *Archive Courtesy of the Ashmolean Museum, University of Oxford*

⁵ Δετοράκης (2003) Ο εν Ηρακλείω Κρήτης Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος – Κατάλογος των μελών του – Έτος ιδρύσεως 1875, *Παλίμψηστο* 18, σελ. 280.

Ωστόσο παρά τις αρχικές προθέσεις, η ασταθής πολιτική κατάσταση της περιόδου άφησε αρκετά περιθώρια για σφάλματα. Η κρατική εποπτεία και η αρχαιολογική νομοθεσία δεν είχαν ωριμάσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να ανταπεξέλθουν αποτελεσματικά στα παραπάνω ζητήματα. Επομένως, η κρητική πραγματικότητα έδωσε χώρο σε ανασκαφές με εφήμερο, διάσπαρτο και τμηματικό χαρακτήρα. Παράλληλα, η ίδια η αρχαιολογική μέθοδος εξ ορισμού παρουσίαζε ακόμα σημαντικά κενά, χωρίς οργανωμένη μεθοδολογία, εμπειριστατωμένες δημοσιεύσεις και ορθή τεκμηρίωση. Επιπροσθέτως, οι μεταγραφές των ευρεθέντων θέσεων από τους ξένους αρχαιολόγους παρατηρείται ότι γινόταν ακουστικά, στην κρητική προφορική διάλεκτο. Ως αποτέλεσμα καταγράφονταν παρωνύμια είτε λανθασμένα είτε λησμονημένα στο σήμερα.

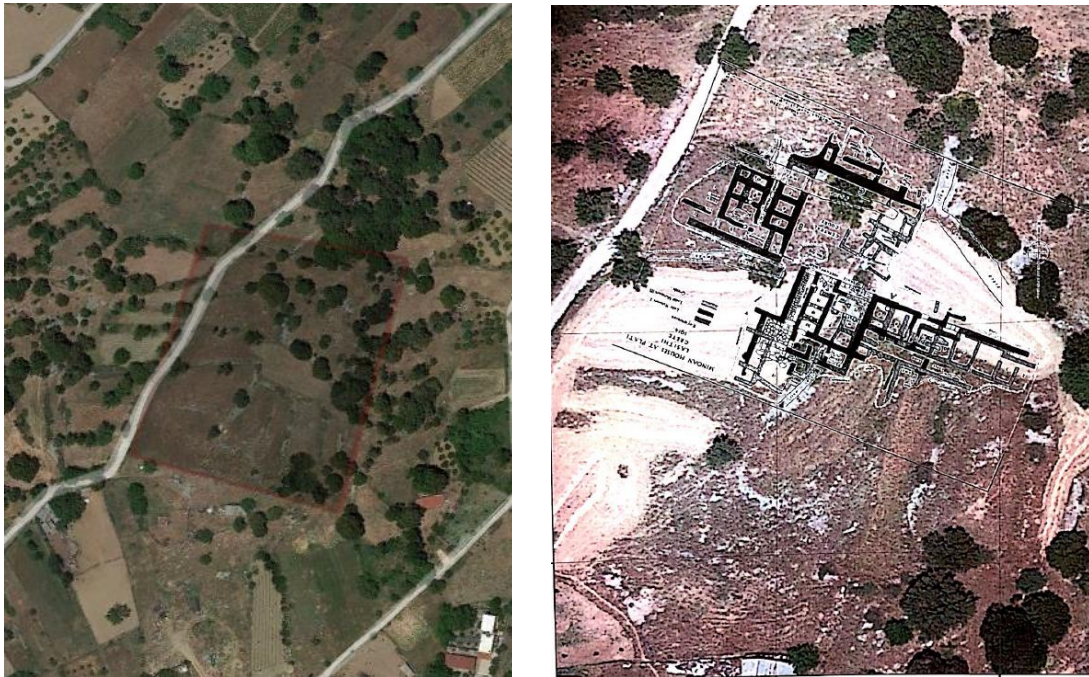
Εικόνα 11. Η αρχαιολογική περιοδεία του Arthur Evans και του επιτελείου του στα βουνά της Κρήτης με γαϊδούρια. Πηγή: *Evans archive, Ashmolean Museum*

Η δεύτερη φάση, έλαβε χώρα πριν την έναρξη του Α' και Β' παγκοσμίου πολέμου αντίστοιχα, τμηματικά από τα έτη 1914 με 1938. Οι ενέργειες των ανασκαφικών ερευνών ήταν αποτέλεσμα κυρίως της Βρετανικής Σχολής των Αθηνών και μέσω των αρχαιολόγων Richard Dawkins, John Pendlebury, Mercy Money Coutts και το λοιπό ανασκαφικό επιτελείο⁶. Οι τότε ανασκαφικές έρευνες, αν και χαρακτηρίζονταν ιδιαίτερα για την εποχή τους επιστημονικές και τεκμηριωμένες, διακόπηκαν απρόσμενα λόγω της εμπόλεμης κατάστασης. Ως αποτέλεσμα το έργο των αρχαιολόγων παρέμεινε ανολοκλήρωτο, καθώς και η διαδικασία της προστασίας, της ανάδειξης και της συντήρησης των χώρων αυτών δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Όπως συμπεραίνεται από τις παραπάνω συνθήκες που αναλύθηκαν, γίνεται

⁶ Πέτρου Μεσογειτίης 1938-9, Το Λασιθήι και αι ανασκαφαί της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, *Κρητικές Σελίδες* 3, σελ. 221-231

φανερó ότι οι αρχαιολογικές θέσεις που ανασκάφτηκαν, ανεξάρτητα Α' ή Β' ανασκαφικής φάσης, δεν γνώρισαν ποτέ την αρμόζουσα γνωστοποίηση και προσοχή.

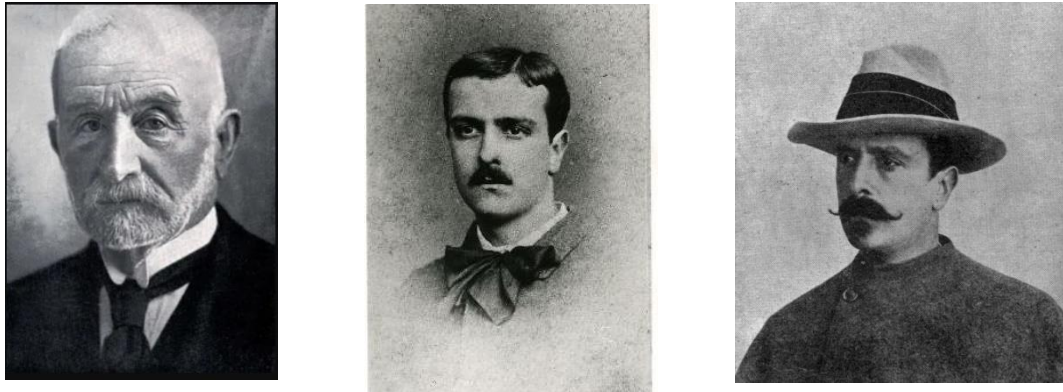
Εικόνα 12. Αγροτεμάχιο κάτωθεν του οποίου βρίσκονται τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μινωικού οικισμού. Πηγή: Τσόκας Γ. et al, (2019) Νέα ειδική διαστασιολογική έρευνα σε θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου, Αριστοτέλειο Παν/μιο Θε/νικης, Τμήμα Γεωλογίας, Εργαστήριο Εφαρμοσμένης Γεωφυσικής σελ. 21

Εικόνα 13. Κάστελλος Αβρακόντες (32), ταυτισμένη μινωική θέση. Σήμερα καλλιεργήσιμη έκταση. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο

4. Συγκέντρωση και Ταξινόμηση της Πληροφορίας

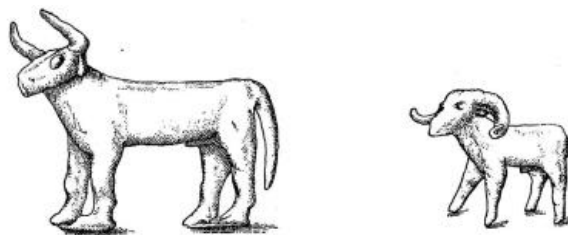
4.1 Οι Ανασκαφικές Έρευνες των Halbherr, Orsi, Χατζιδάκη (1886)

Εικόνα 14. Αριστερά Ιωσήφ Χατζιδάκης, στο κέντρο Federico Halbherr, δεξιά Paolo Orsi, Πηγή: WikiCommons

Ψυχρό – Δικταίο Άντρο

Η πεδιάδα του Λασιθίου κέντρισε για πρώτη φορά το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων στα τέλη του 19ου αιώνα⁷. Τα πρώτα σημαντικά ευρήματα από το οροπέδιο Λασιθίου ήρθαν στο φως το 1886 από λαθρανασκαφές του ντόπιου πληθυσμού στο σπήλαιο Δικταίο Άντρο (17), άνωθεν του οικισμού Ψυχρό. Μια πληθώρα από πήλινα και χάλκινα ειδώλια, διπλούς πελέκεις, ακόντια, ξίφη χάλκινες λόγχες και κεραμικά αγγεία σηματοδότησαν την σπουδαιότητα της θέσης, η οποία γρήγορα κίνησε το ενδιαφέρον των λογίων της εποχής. Ο ιατρός και ερασιτέχνης αρχαιολόγος Ιωσήφ Χατζιδάκης μέσω του εν *Ηρακλείω Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*, στον οποίο για αρκετά χρόνια διατέλεσε πρόεδρος, συνέλεξε και διασφάλισε αρχικά ένα μέρος των ευρημάτων που είχαν ανακαλύψει οι ντόπιοι⁸. Παράλληλα, κάλεσε στην Κρήτη τους αρχαιολόγους Federico Halbherr και Paolo Orsi, με τους οποίους το 1886 διεξήγαγε μικρής κλίμακας ανασκαφή εντός και εκτός του σπηλαίου⁹.

Εικόνα 15. Ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες στο σπήλαιο του Δικταίου Άντρου κατά το έτος 1886, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου. Πηγή: Halbherr, Orsi (1888). Scoperten ell' antro di Psychro, *Museo Italiano di Antichita Classica* 2, σελ 486

⁷ Hood, Cadogan, Warren (1964) *Travels in Crete* 1962, BSA 59, σελ. 50-99.

⁸ Χατζιδάκης (επιμ.) (1888) *Κατάλογος των εν τω Μουσείω του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου Αρχαιοτήτων* σελ. 26

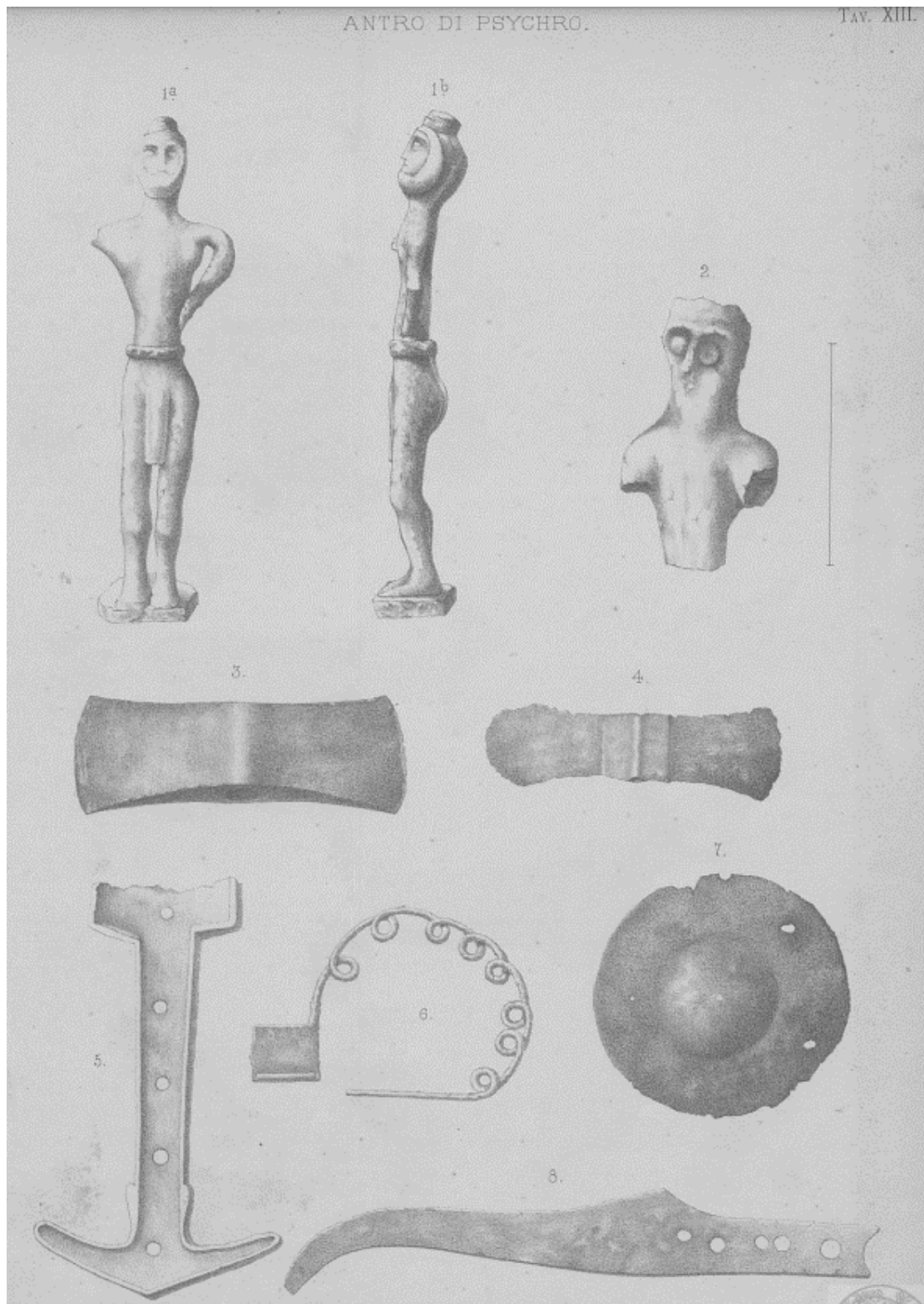
⁹ Δετοράκης (2003), *Ο εν Ηρακλείω Κρήτης Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος – Κατάλογος των μελών του – Έτος ιδρύσεως 1875, Παλίμψηστο* 18, σελ. 280

Εικόνα 16. Ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες του Χατζιδάκη, Halbherr, Orsi στο σπήλαιο του Δικταίου Άντρου κατά το έτος 1886, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου. Πηγή: Halbherr, Orsi (1888). *Scoperten ell' antro di Psychro, Museo Italiano di Antichita Classica 2*, σελ 486

Η ομάδα διέκρινε ότι το σπήλαιο χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο, αποτελεί τον προθάλαμο ή αλλιώς το άνω σπήλαιο, χωρίς σταλαγμιτική διακόσμηση με μήκος 25μ. και ανώμαλο έδαφος λόγω της πτώσης ενός μέρους της βραχοσκεπής. Στο άνω σπήλαιο αποκάλυψαν έναν λαξευμένο τετραγωνικό μονολιθικό ογκόλιθο με διαστάσεις 2,5μ. πλάτος και 1μ. ύψος, ο οποίος λειτουργούσε ως βωμός, προδίδοντας επομένως την λατρευτική χρήση του σπηλαίου. Κατ' επέκταση, βρέθηκαν πλησίον του ως προσφορά, οστά βοδιών, κριαριών, κατσικιών και ένα κέρατο ελαφιού, καθώς επίσης και ίχνη καύσης, στοιχεία τα οποία επικύρωσαν τις τελετουργικές πρακτικές που λάμβαναν χώρα στο σημείο. Επιπλέον, αναγνώρισαν έναν αναλημματικό τοίχο ρωμαϊκής περιόδου, ο οποίος στήριζε τμήμα του ετοιμόρροπου βράχου. Το δεύτερο τμήμα του σπηλαίου αποτελεί το κατώτερο και κυρίως σπήλαιο, με απότομη κλίση προς στο εσωτερικό και μήκος 84μ., πλάτος 20μ. και ύψος 12μ. Εκεί, έφεραν στο φως μέσω ανασκαφής τα περισσότερα των ευρημάτων όπως χάλκινα αναθηματικά ειδώλια τόσο ανθρωπόμορφα όσο και ζωόμορφα, αναθηματικές ασπίδες, αναθηματικούς διπλούς πελέκεις, εγχειρίδια, αιχμές βελών δόρατα, μια περόνη και πλήθος χρηστικών κεραμικών αγγείων. Τέλος, περιέγραψαν με ενθουσιασμό την πληθώρα των σταλαγμιτών, καθώς και το ευρισκόμενο πόσιμο νερό εντός του σπηλαίου.¹⁰

¹⁰ Halbherr, Orsi (1888). *Scoperten ell' antro di Psychro, Museo Italiano di Antichita Classica 2*, σελ. 218-222.

Εικόνα 17. Ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες του Χατζιδάκη, Halbherr, Orsi στο σπήλαιο του Δικταίου Άντρου κατά το έτος 1886, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου. Πηγή: Halbherr, Federico, Orsi Paolo (1888). Scoperten ell' antro di Psychro, *Museo Italiano di Antichita Classica* 2, σελ 486

4.2 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Arthur Evans (1894-1896)

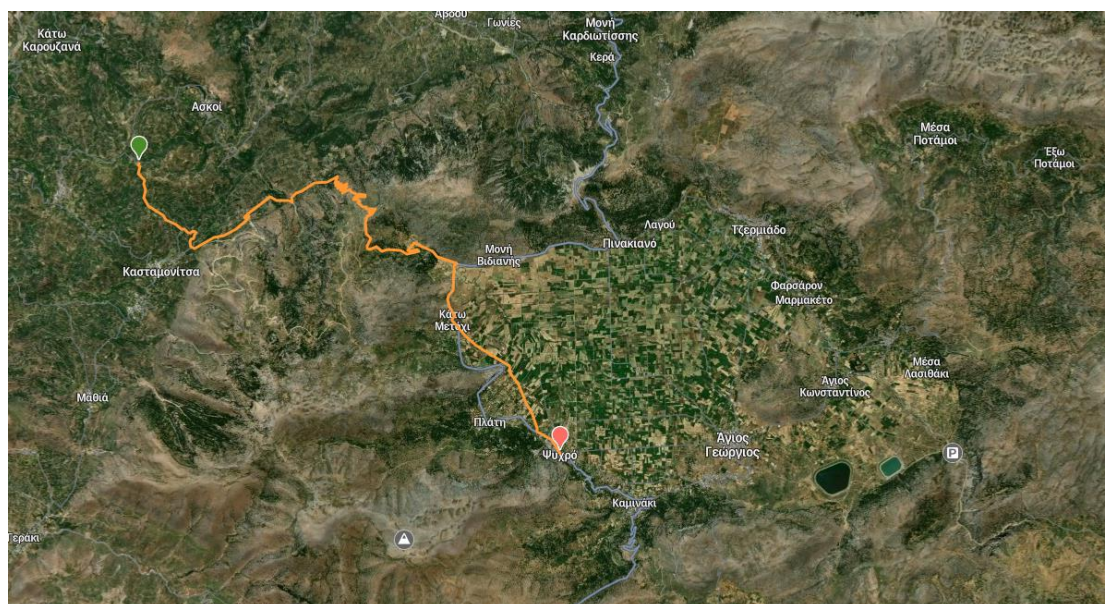
Μινωική Διαδρομή Λύκτος – Οροπέδιο Καθαρού

Ο Evans κατά τις πρώτες του επιφανειακές έρευνες στην Κρήτη το 1894 με 1895, αρχικά εντόπισε έναν αρχαίο στρατιωτικό δρόμο, ο οποίος ενώνει την αρχαία πόλη της Λύκτου με το οροπέδιο Λασιθίου. Σύμφωνα με την αναφορά του, ο δρόμος εντοπίζεται στην βορειοδυτική μεριά του Οροπεδίου Λασιθίου πλησίον της θέσης Χώνος, δηλαδή στο σημείο της φυσικής καταβόθρας των υδάτων. Από εκεί η όδευση ακολουθεί, με ελικοειδή μορφή (ζικ-ζακ), την φυσική κατωφέρεια της πλαγιάς προς τον κάμπο Καστελλίου και από εκεί στην πόλη της Λύκτου. Ο δρόμος, σύμφωνα με τον Evans, ήταν σε χρήση ήδη από την προϊστορική εποχή και αποτελούσε κεντρική αρτηρία επικοινωνίας για αρκετούς αιώνες.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι και σήμερα έχει συρρικνωθεί στην μορφή μονοπατιού και χρησιμοποιείται περισσότερο από ορειβατικούς συλλόγους και περιπατητικές ομάδες .

Εικόνα 18. Arthur Evans Πηγή: WikiCommons

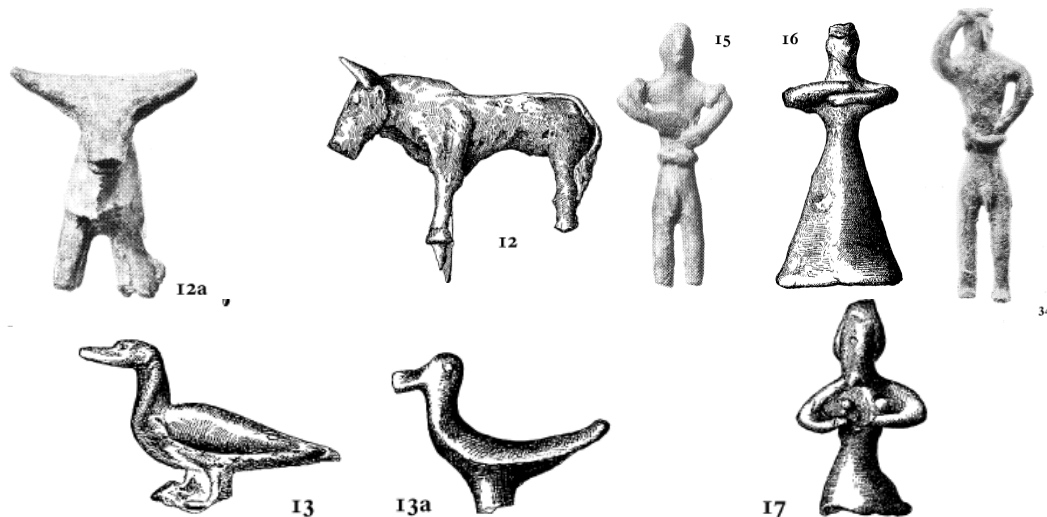
Εικόνα 19. Η αρχαία διαδρομή από την πόλη της Λύκτου (πράσινο) μέχρι και τον οικισμό Ψυχρό (κόκκινο), όπου βρίσκεται το ιερό σπήλαιο του Δία. Πηγή: Google Maps

-Πλάτη – Πάνω Κεφάλι

Έπειτα, στα ανατολικά του οικισμού Πλάτη, στην θέση Πάνω Κεφάλι (13) εντόπισε μεγαλιθικούς οχυρωματικούς τοίχους και εντός αυτών, τόσο αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δωματίων, όσο και κεραμικά όστρακα. Όπως αναφέρει - μερικώς λανθασμένα - επρόκειτο για μια ακρόπολη, παρατηρητήριο των Μυκηναϊκών χρόνων πάνω στον φυσικό λόφο¹¹.

Ψυχρό - Δικταίο Άντρο (1894) Evans Arthur

Συνεχίζοντας στον επόμενο οικισμό το Ψυχρό, επισκέφθηκε το Δικταίον Άντρον (17C), το οποίο ο Halbherr λίγα χρόνια νωρίτερα είχε επισημάνει τον αρχαιολογικό του πλούτο. Εκεί, αφού δεν κατάφερε να διεξάγει ανασκαφική έρευνα, επικεντρώθηκε στην περισυλλογή των διάφορων ευρημάτων τόσο από τον ντόπιο πληθυσμό του οροπεδίου, όσο και από συλλέκτες αρχαιοτήτων του Ηρακλείου. Ένας από τους κυριότερους πωλητές αρχαίων αντικειμένων προς τον Evans υπήρξε ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο Ιωάννης Μητσοτάκης, της γνωστής οικογενείας¹². Συνολικά, κατάφερε να αποκτήσει από το σπήλαιο, ένα αναθηματικό χάλκινο πλακίδιο με την μορφή χεριού, ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια, χάλκινα εγχειρίδια, χάλκινες αιχμές δοράτων και βελών, αναθηματικούς διπλούς πελέκεις, ένα μαρμάρινο θραύσμα με ανάγλυφη διακόσμηση ενός φιδιού ιστορικών χρόνων, μια περόνη, και έναν σφραγιδόλιθο, ο οποίος όπως επισημαίνει μάλλον προερχόταν από κάποια άλλη αόριστη θέση του οροπεδίου¹³.

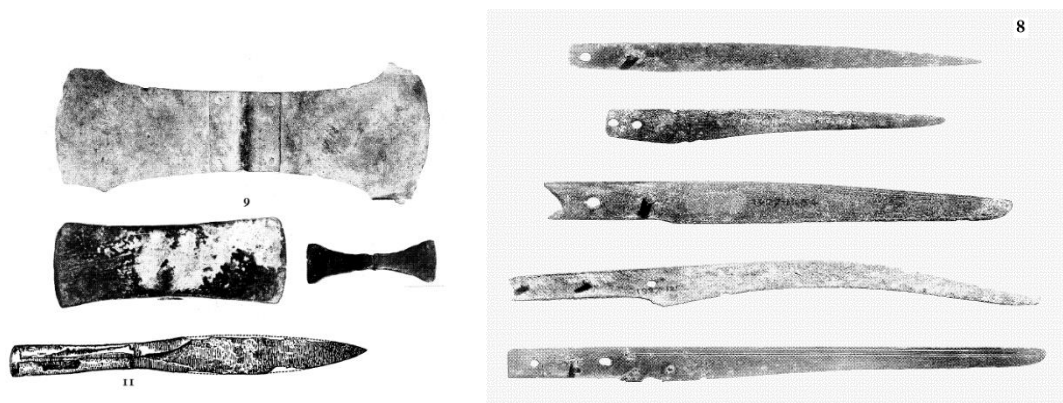

Εικόνα 20. Ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα αναθηματικά ειδώλια από το Δικταίο Άντρο. Αγοράστηκαν από τον Evans μετά το πρώτο του ταξίδι στην Κρήτη. Σήμερα στο Ashmolean Museum. Πηγή: Brown Ann (ed.) (2001) *Arthur Evans Travels in Crete 1894-1899* σελ. 401-403

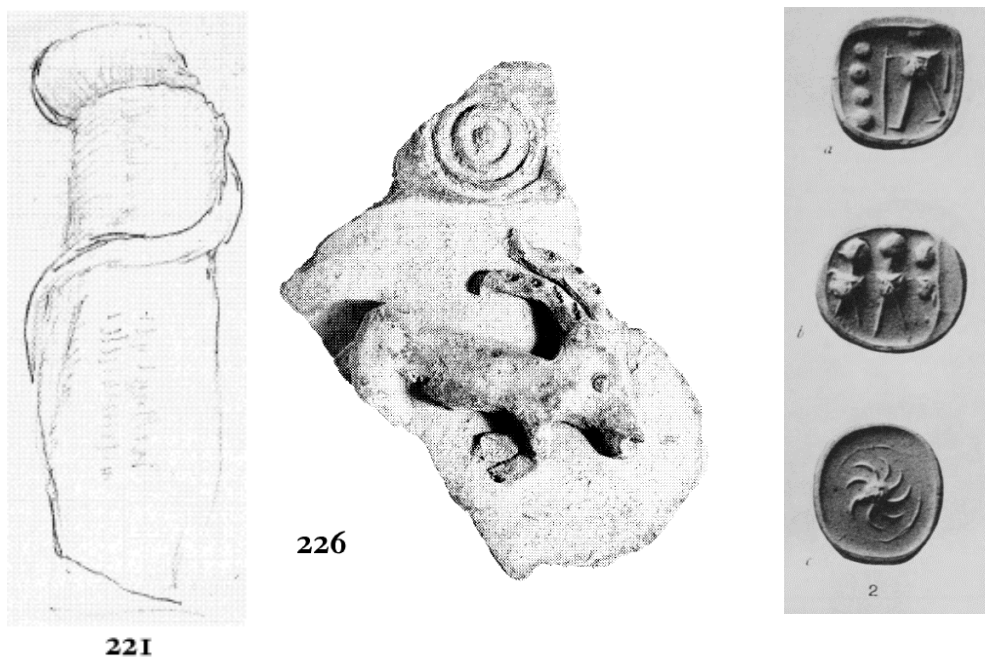
¹¹ Evans, Myres (1895) A Mycenaean Military Road in Crete, *The Academy* 47, σελ. 469

¹² Brown(ed.) (2001) *Arthur Evans's Travels in Crete 1894-1899* σελ. 3-6, 401-403

¹³ Evans (1897) Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts, *The Journal of Hellenic Studies* 17, σελ. 351

Εικόνα 21. Αριστερά: αναθηματικοί χάλκινοι πελέκει, χάλκινη αιχμή δόρατος. Δεξιά: χάλκινα εγχειρίδια από το Δικταίο Άντρο. Αγοράστηκαν από τον Evans μετά το πρώτο του ταξίδι στην Κρήτη. Σήμερα στο Ashmolean Museum. Πηγή: Brown (ed.) (2001) *Arthur Evans Travels in Crete 1894-1899* σελ. 401-403

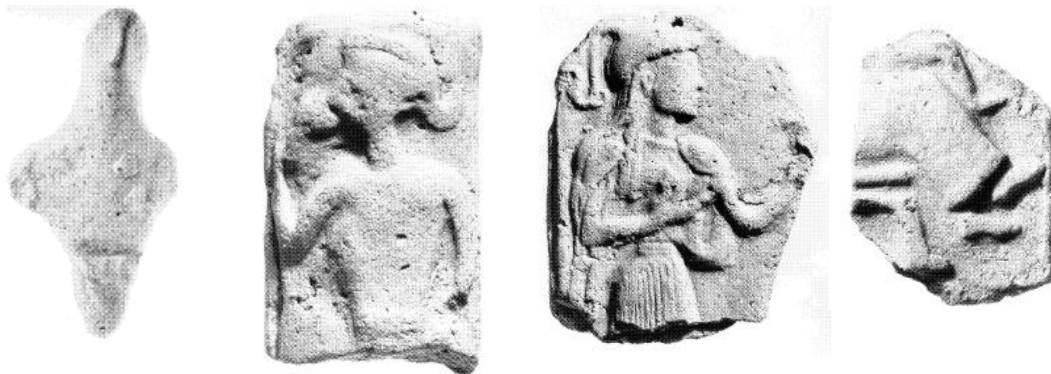
Εικόνα 22. Από αριστερά: Μαρμάρινο θραύσμα με ανάγλυφη διακόσμηση ενός φιδιού ιστορικών χρόνων. Θραύσμα πίθου με ανάγλυφη διακόσμηση κριαριού. Τρίπλευρος πρισματικός σφραγιδόλιθος από στεατίτη, με εγχάρακτα στοιχεία κρητικών ιερογλυφικών. Αγοράστηκαν από τον Evans κατά τα πρώτα του ταξίδια στην Κρήτη. Σήμερα στο Ashmolean Museum. Πηγή: Evans, (1897) *Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts* σελ. 351

Αβρακόντες - Κάστελλος

Εν συνεχεία, ακολουθώντας σε ευθεία γραμμή την αρχαία όδευση από τον οικισμό Ψυχρό οδηγήθηκε προς στα ανατολικά στην θέση Κάστελλος (32) πλησίον του οικισμού Αβρακόντες. Ομοίως με την θέση Πάνω Κεφάλι (13) και εν αγνοία του ακόμη του Μινωικού πολιτισμού, την προσδιόρισε ως μια μυκηναϊκή ακρόπολη, η οποία εκμεταλλευόταν την φυσική οχύρωση του λόφου. Από τον οικισμό Αβρακόντες και έπειτα συνεχίζοντας προς τον οικισμό του Αγίου Γεωργίου, όπως διατυπώνει, αναγνώρισε την συνέχεια του αρχαίου δρόμου, ο οποίος κατευθύνεται ανηφορικά προς τον Χαυγά και από εκεί στο οροπέδιο Καθαρού, τον οικισμό Κριτσα και την αρχαία πόλη Λατώ ¹⁴. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι, οι μεταγενέστεροι μελετητές διατυπώνουν έντονα την επιφύλαξη τους περί συνέχειας της μινωικής διαδρομής στην συγκεκριμένη θέση¹⁵, αφού μάλλον πρόκειται για 'καλντερίμι' μεταγενέστερης εποχής¹⁶.

Λαγού - Παπούρα

Ένα χρόνο αργότερα, το 1896 ο Evans επισκέφτηκε ξανά το Οροπέδιο Λασιθίου, συνεχίζοντας τις επιφανειακές έρευνες στην περιοχή. Στα βόρεια του οικισμού Λαγού και ανηφορικά προς ένα αρκετά μεγάλο φυσικό ύψωμα, ανακάλυψε την θέση Παπούρα (72). Ο Evans υποστήριξε ότι, ο συγκεκριμένος αρχαιολογικός χώρος ήταν σε χρήση από την προϊστορική περίοδο, μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα. Εκεί βρήκε πληθώρα κεραμικών οστράκων, ένα πήλινο λατρευτικό ειδώλιο γυναικείας μορφής, ένα χάλκινο λατρευτικό ειδώλιο ανδρικής μορφής, ένα εκ των οποίων το χρονολόγησε κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ., θραύσματα πήλινων πλακιδίων με ανάγλυφες παραστάσεις γυναικείας θεότητας, καθώς επίσης και μια τριποδική χύτρα με ανάγλυφο διάκοσμο κεφαλής ενός γρύπα ιστορικών χρόνων. Επίσης, αναγνώρισε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικιστικής εγκατάστασης¹⁷.

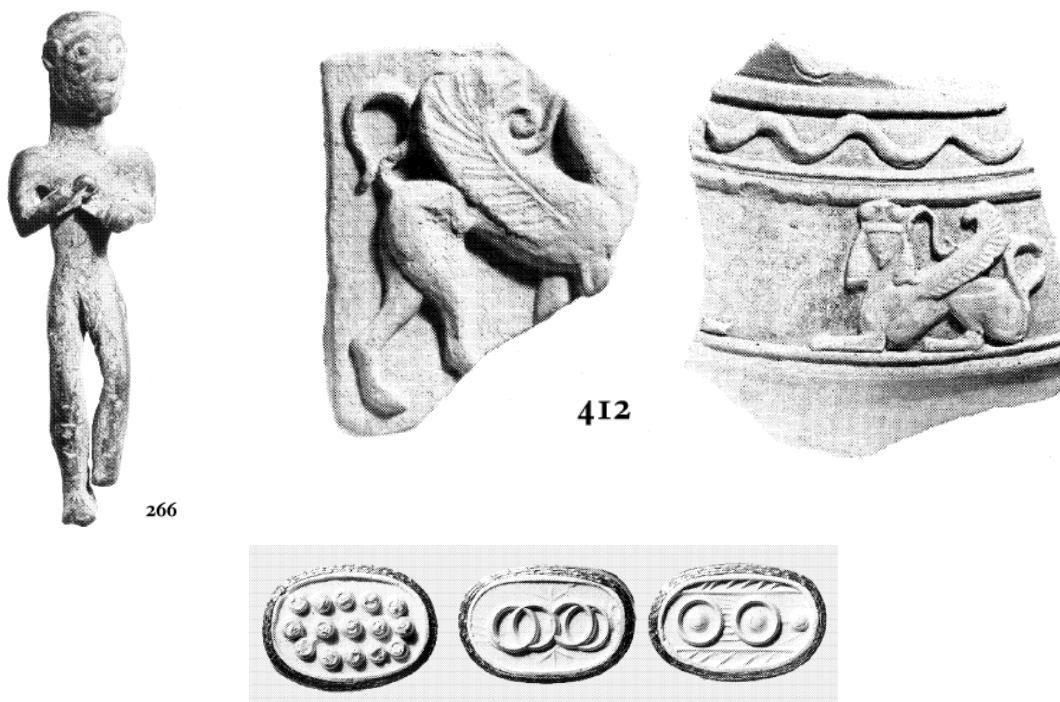
Εικόνα 23. Πήλινα πλακίδια γεωμετρικής – αρχαϊκής εποχής με ανάγλυφο διάκοσμο γυναικείων μορφών από την επιφανειακή έρευνα του Evans στην θέση Παπούρα. Brown(ed.) (2001) *Arthur Evans Travels in Crete 1894-1899* σελ. 474

¹⁴ Evans, Myres (1895) A Mycenaean Military Road in Crete, *The Academy* 47, σελ. 469-470

¹⁵ Fant J.E., Loy W.G., (1972) Surveying and mapping στο McDonald W.A., Rapp G.R., (επιμ.), *The Minnesota Messenia Expedition. Reconstructing a Bronze Age Regional Environment*, σελ. 28-30

¹⁶ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18, σελ 51

¹⁷ Evans (1896) Explorations in Eastern Crete, II The Town of Casltes, *The Academy* 49, σελ. 512-513

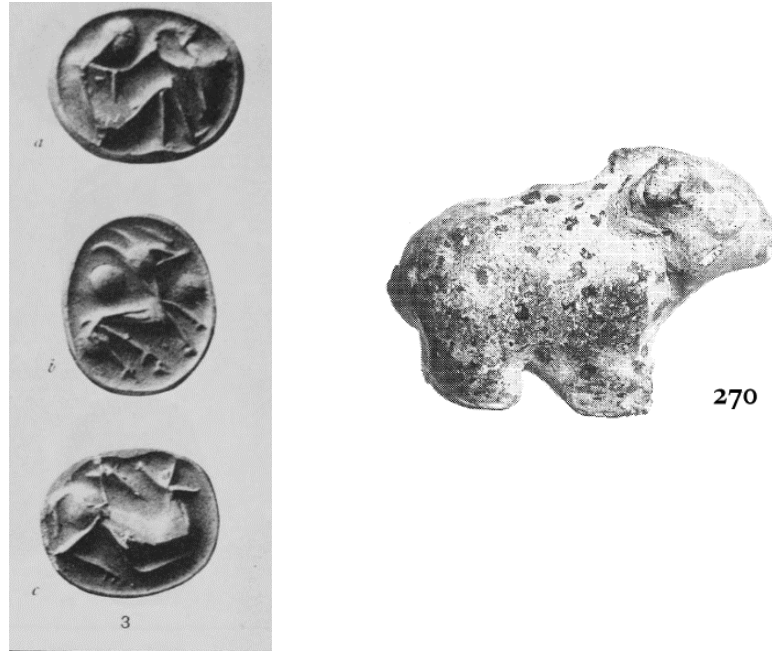

Εικόνα 24. Από Αριστερά: Χάλκινο αναθηματικό αγαλματίδιο ανδρικής μορφής 8^{ος} αι. Πήλινο πλακίδιο με ανάγλυφη διακόσμηση γρύπα 7^{ος} αι. Θραύσμα πίθου με ανάγλυφη διακόσμηση σφίγγας 7^{ος} αι. Κάτω: Τριπλός πρισματικός σφραγιδόλιθος ΥΜΙΙΙ. Σήμερα στο Ashmolean Museum. Πηγή: Brown(ed.) (2001) Arthur Evans *Travels in Crete 1894-1899* σελ. 474

Κοπράνα – Καρφί

Πλησίον της Παπούρας (72), στα ανατολικά, ο Evans ερεύνησε την κορυφή Κοπράνα, όπου αναγνώρισε τα μεγαλιθικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της θέσης Καρφί (69). Πιο συγκεκριμένα, παρατήρησε δύο πολύ κοντινά μεταξύ τους κτίσματα από ογκόλιθους τοπικού ασβεστόλιθου, με τον κάθε ένα λίθο να έχει διαστάσεις περίπου 2μ. μήκος, 0,60μ. ύψος και 0,80μ. πλάτος. Παράλληλα, από την θέση δίνεται η δυνατότητα παρατήρησης εκατέρωθεν όλου του κάμπου μέχρι και το σημείο της θάλασσας, ενώ από τα βορινά σχηματίζεται γκρεμός, δημιουργώντας ένα φυσικό οχυρό. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Evans φαίνεται να περνάει υπόγειο ρεύμα νερού, το οποίο άκουσε να παφλάζει από μια σχισμή στο βράχο. Τα τρία στοιχεία αυτά προσδίδουν στο σημείο σημαντική στρατηγική θέση. Συνεχίζοντας, ο Evans κατεβαίνοντας από το ύψωμα του Καρφιού προς τα νότια και τον κάμπο του οροπεδίου Λασιθίου στην θέση Αστοιβιδερό (68), συνάντησε αρχικά αρχαίους αναλημματικούς τοίχους, οι οποίοι στηρίζαν τα διαδοχικά άνθηρα, πάνω στα οποία περνούσε ο δρόμος προς την κορυφή. Το σημαντικότερο όμως που συνάντησε ήταν ένα σύνολο θολωτών τάφων, με τον κάθε ένα να έχει ύψος περίπου 2 μέτρα. Όπως διατυπώνει, αν και οι περισσότεροι από αυτούς που ανέσκαψε ήταν συλημένοι, κατάφερε να βρει κάποιες πήλινες λάρνακες με τα οστά των ενταφιασμένων, ένα σφραγιδόλιθο, και κεραμικά όστρακα. Χρονολογικά κατέταξε το ταφικό σύνολο στην προϊστορική περίοδο¹⁸.

¹⁸ Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513

Εικόνα 25. Από αριστερά: Τρίπλευρος πρισματικός σφραγιδόλιθος από στεατίτη, με εγχάρακτα εικονιστικά στοιχεία κρητικών ιερογλυφικών. Πήλινο αναθηματικό αγαλματίδιο ζώου, από την Κοπράνα θέση Καρφί. Πηγή: Evans, (1897) *Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts* σελ. 351

Τζερμιάδο - Κάστελλος

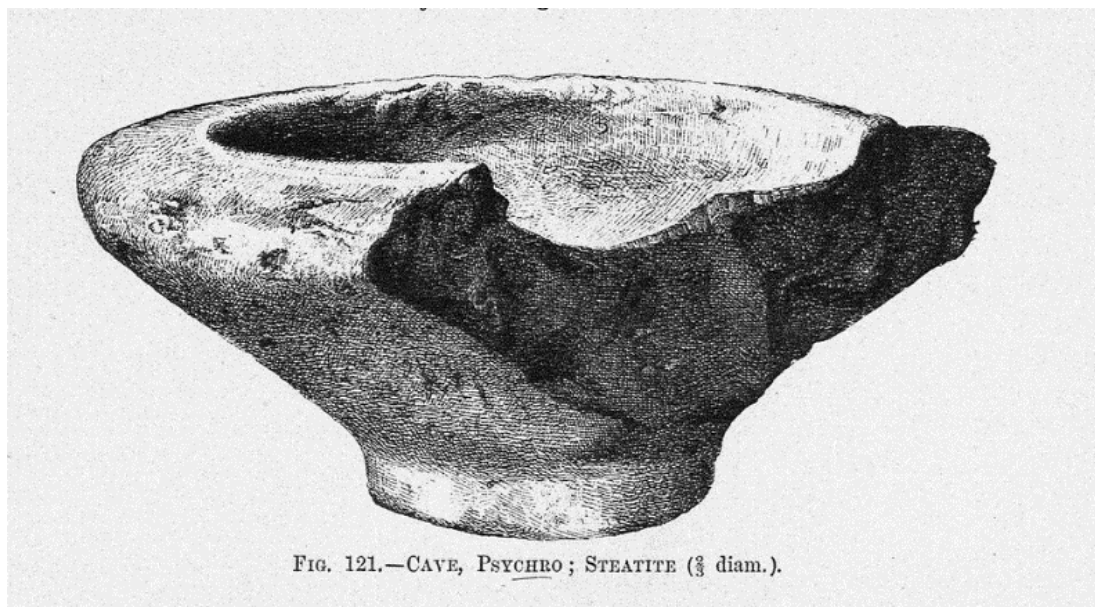
Προς το τέλος της έρευνας του για το έτος 1896 ο ντόπιος πληθυσμός του οροπεδίου του υπέδειξε την θέση Καβαλάρης Βόλακας σήμερα Κάστελλος Τζερμιάδου (62) καθώς και την θέση Αγία Άννα (61) πλησίον του οικισμού Τζερμιάδο. Εκεί βρήκε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα άλλης μιας ακρόπολης καθώς και ένα μεγάλο πίθο, ο οποίος χρησίμευε ως οστεοφυλάκιο, αφού στο εσωτερικό του βρήκε οστά και κρανία (εγχυτρισμός). Ο κτιστός τάφος που φιλοξενούσε τον πίθο, καθώς και τα υπόλοιπα κεραμικά αγγεία ήταν σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένα.

Τζερμιάδο – Σπήλαιο Τραπέζας

Ακριβώς απέναντι από την θέση του Κάστελλου (62) Τζερμιάδου, επισκέφτηκε το σπήλαιο της Τραπέζας (63C), στο οποίο διεξήγαγε μικρή ανασκαφή στο εσωτερικό σταλαγμιτικό δωμάτιο. Τα ευρήματα από την ανασκαφή υπήρξαν τα διάσπαρτα ανθρώπινα οστά, κεραμικά όστρακα και αγγεία, χάντρες από στεατίτη, ένα χρυσό βραχιόλι, ένα χρυσό περιδέρας, καθώς επίσης και ένας χρυσός αναθηματικός διπλός πέλεκυς¹⁹.

¹⁹ Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513

Η δεύτερη επίσκεψη του Evans στο οροπέδιο έκλεισε με μια ακόμη έρευνα στο Δικταίον Άντρον (17C), όπου οι ντόπιοι του έδωσαν τα ευρήματα που είχαν ανακαλύψει κατά το διάστημα της απουσίας του. Πιο συγκεκριμένα, από το τελευταίο στρώμα του θαλάμου της εισόδου (άνω σπήλαιο) και σε βάθος δύο μέτρων, του παρέδωσαν πήλινους λατρευτικούς ταύρους, κεραμικά και λίθινα αγγεία, ένα αιγυπτιακό σκαραβαίο²⁰, και ένα θραύσμα στεατίτη με εγχάρακτη γραμμική Α γραφή. Το τελευταίο εύρημα ήταν τμήμα της τράπεζας προσφορών του σπηλαίου, γεγονός που τον οδήγησε να διεξάγει μικρή ανασκαφική έρευνα με σκοπό να ανακαλύψει και τα υπόλοιπα θραύσματά της. Στα υψηλότερα στρώματα βρήκε έναν αρύβαλλο πρώτο-κορινθιακού ρυθμού, ένα χάλκινο πλακίδιο με αναπαράσταση μιας ανδρικής μορφής να κρατάει ένα ζώο και μια περόνη, αντικείμενα από την χρήση του σπηλαίου κατά τους ιστορικούς χρόνους. Συνεχίζοντας, σε βάθος 1,5 μέτρων από την επιφάνεια και πριν το στρώμα εύρεσης της τράπεζας αποκαλύφθηκε ένα στρώμα καταστροφής με έντονα υπολείμματα καύσης, πολυάριθμα κεραμικά κύπελα, οστά και κέρατα ζώων, ένα κεραμικό αγαλματίδιο βοδιού, ένα θραύσμα τριποδικής χύτρας με ανάγλυφη διακόσμηση ενός τράγου, καθώς και ένα χάλκινο κεφάλι λατρευτικού ταύρου, αντικείμενα των προϊστορικών και ύστερων μινωικών χρόνων²¹. Ωστόσο, ενώ ανέσκαψε μέχρι και το τελικό στρώμα του σπηλαίου, εξαιτίας της κατάρρευσης της βραχοσκεπής η τράπεζα είχε διαμελιστεί με αποτέλεσμα να μην βρει περεταίρω ίχνη της²².

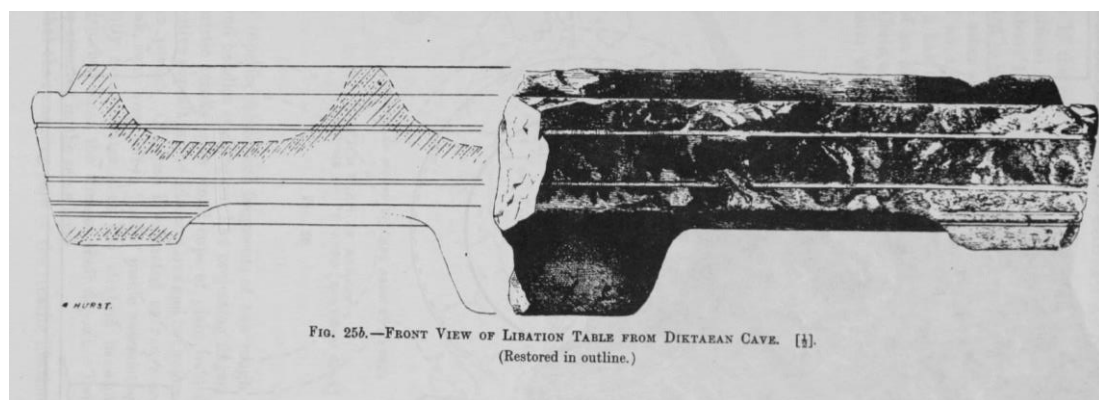
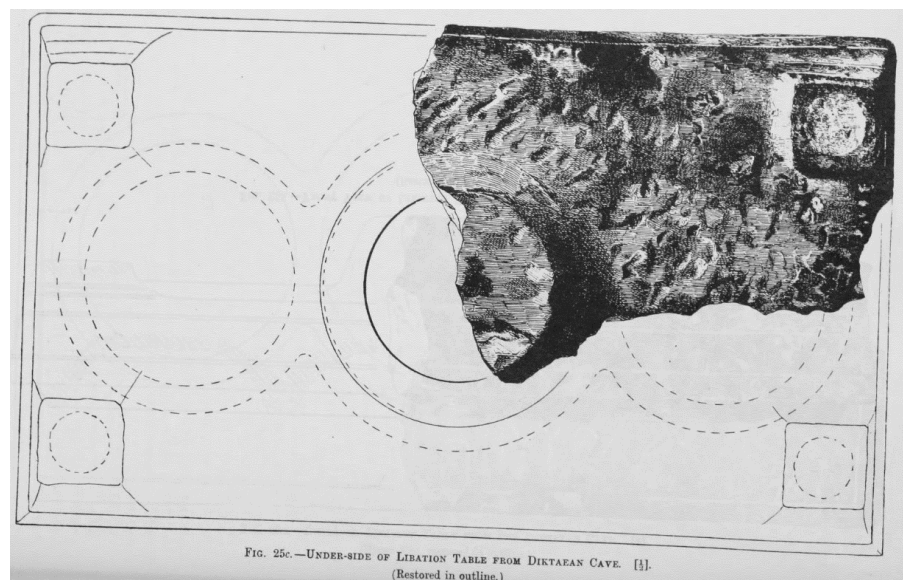
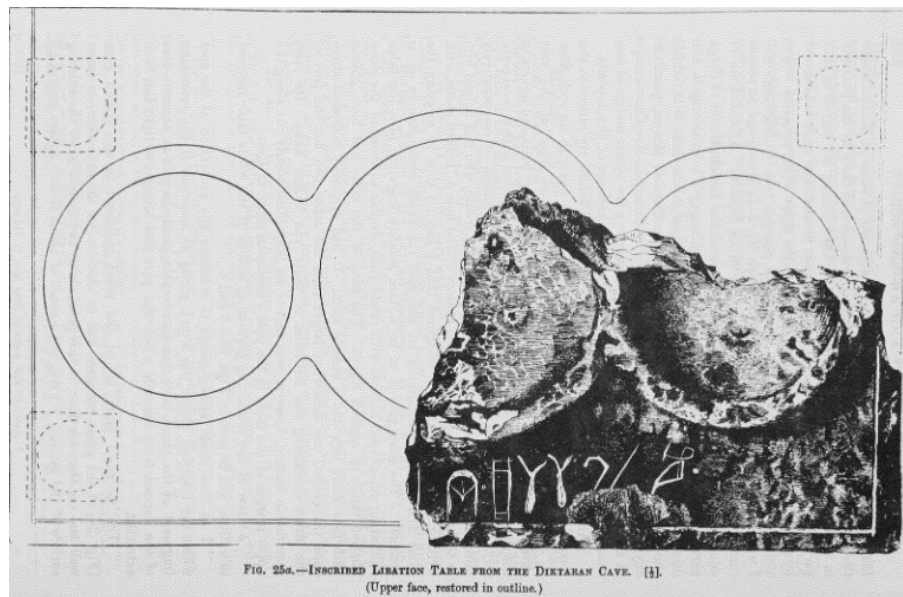

Εικόνα 26. Λίθινο αγγείο από καστανό στεατίτη από το Δικταίο Άντρο. Πηγή: Evans (1895) *Cretan pictographs and prae-Phoenician script* σελ. 122

²⁰ Evans (1897) *Cretan pictographs and prae-Phoenician script* σελ. 122

²¹ Evans (1897) Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts, *The Journal of Hellenic Studies* 17, σελ. 356

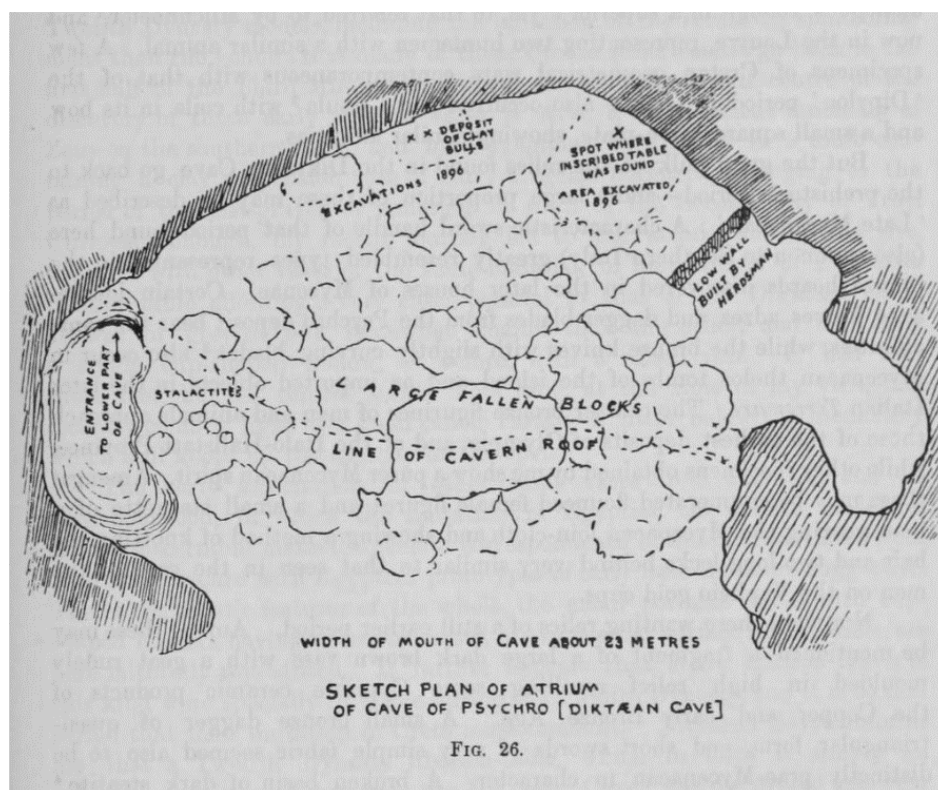
²² Evans (1896) Explorations in Eastern Crete, I A Mycenaean Dedication, *The Academy*, 49 σελ. 493-494

Εικόνα 27. Λίθινη ενεπίγραφη γραμμικής Α γραφής τράπεζα προσφορών από σκουρόχρωμο στεατίτη. Βρέθηκε στο άνω τμήμα του σπηλαίου Δικταίο Άντρο. Πηγή: Evans (1897) *Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts* σελ. 352-354

Εικόνα 28. Η επιγραφή γραμμικής Α γραφής από την τράπεζα προσφορών του Δικταίου Άντρου.
Πηγή Evans (1897) *Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts* σελ. 359

Εικόνα 29. Χάρτης – κάτοψη του σπηλαίου Δικταίο Άντρο (Άνω Σπήλαιο) μετά τις επισκέψεις του Evans. Πηγή:
Evans(1897) *Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts* σελ. 353

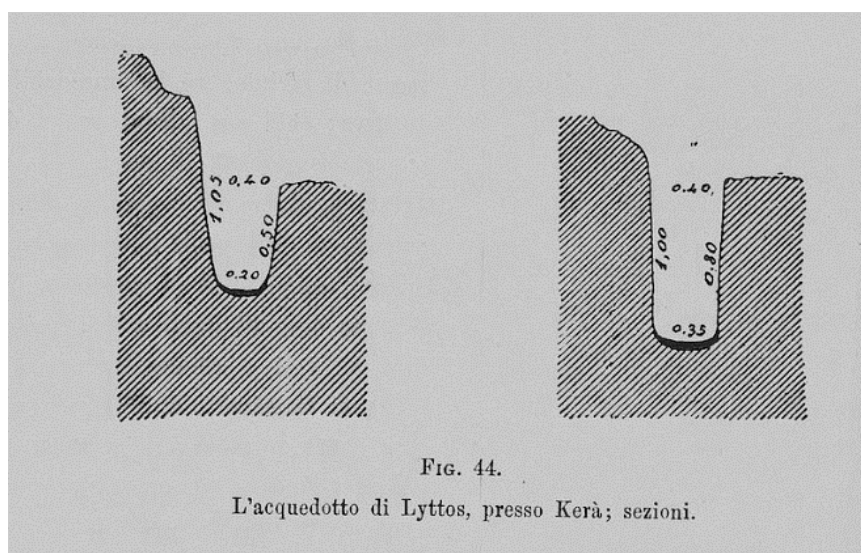
Εικόνα 30. Από αριστερά: Κεφάλι από αναθηματικό ειδώλιο ταύρου, Θραύσμα από αναθηματικό γρύπα, Χάλκινο αναθηματικό αγαλματίδιο ανδρικής μορφής, από το Δικταίο Άντρο. Ανασκάφηκαν το 1896 από τον Evans. Πηγή:
Brown (ed.) (2001) *Arthur Evans Travels in Crete 1894-1899* σελ. 445

4.3 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Taramelli (1894)

Οκτώ χρόνια αργότερα από την πρώτη ανασκαφή στο Δικταίο Άντρο (17C) το 1894, ο φοιτητής ακόμα της ιταλικής αρχαιολογικής σχολής Antonio Taramelli επισκέπτεται το νησί μετά από παρότρυνση του καθηγητή του Halbherr. Κατά τις ημέρες του στην Κρήτη διεξήγαγε μια γενική μελέτη σε όλες τις έως τότε γνωστές αρχαιότητες του νησιού. Παράλληλα, είχε στόχο να καταγράψει και να προβάλλει τυχόντα νέα αρχαιολογικά ευρήματα που θα συναντούσε²³. Στο ταξίδι του δεν παραλείπει να επισκεφτεί το οροπέδιο Λασιθίου, όπου αναγνώρισε πρωτίστως την σύνδεση της θέσης με την αρχαία ρωμαϊκή πόλη της Λύκτου. Διατύπωσε ότι οι Λύκτιοι εκμεταλλεύτηκαν αξιοσημείωτα τις φυσικές πηγές νερού του οροπεδίου. Κατασκεύασαν ένα υδραγωγείο, το οποίο διέσχιζε την διαδρομή από την πλαγιά νότια του οικισμού Κράσι, περνώντας πάνω από την Παναγία την Κερά (Καρδιώτισσα) και κάτω από τον οικισμό Πινακιανό και Λαγού του οροπεδίου Λασιθίου προς στα δυτικά, μέχρι και την αρχαία πόλη της Λύκτου. Στο ενδιάμεσο της διαδρομής το ίδιο υδραγωγείο, όπως διατυπώνει, σχημάτιζε διακλάδωση με βορινή κατεύθυνση προς το επίνειο της Λύκτου, δηλαδή πλησίον της σημερινής πόλης της Χερσονήσου²⁴.

Εικόνα 31. Antonio Taramelli Πηγή: Wikicommons

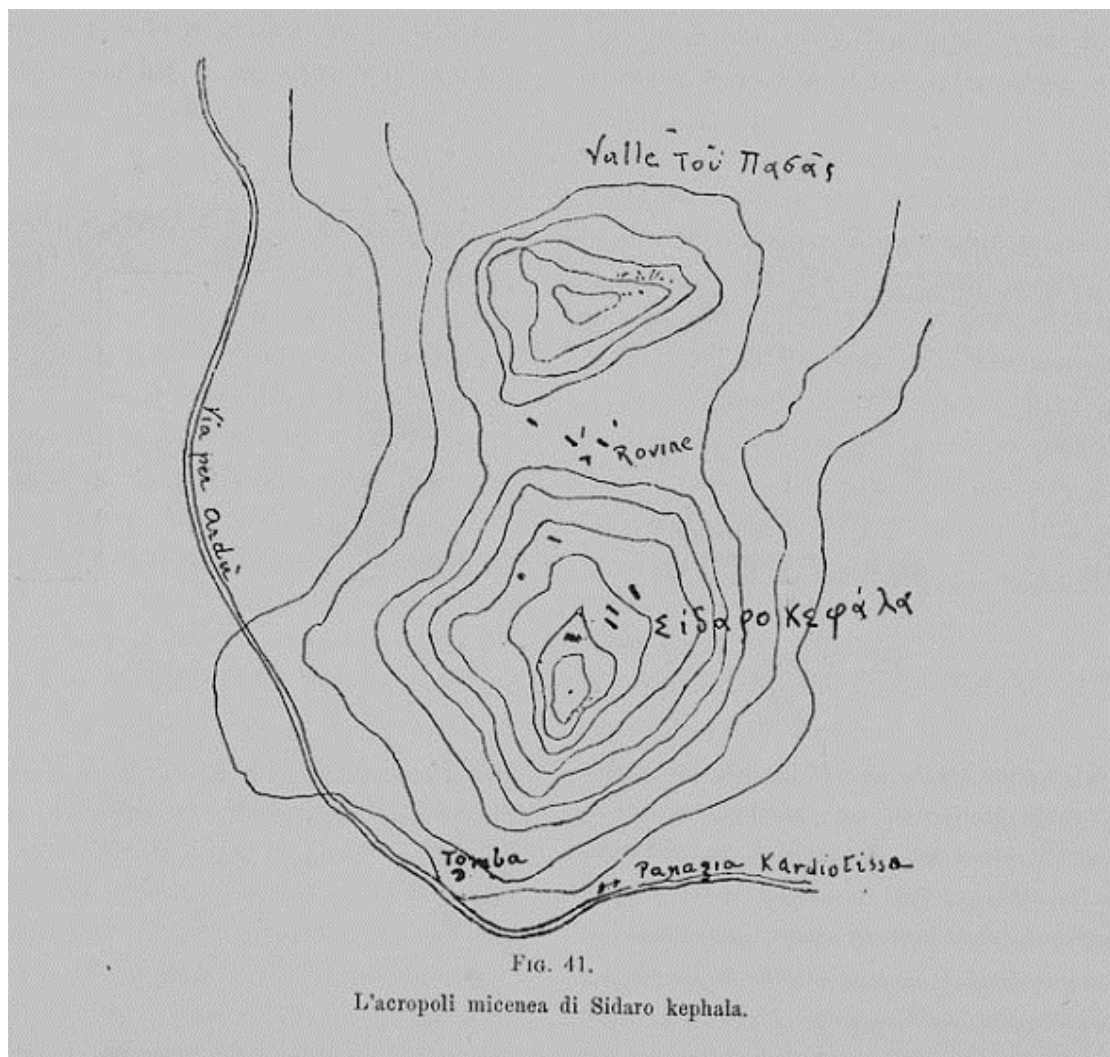

Εικόνα 32. Σχέδιο Taramelli που απεικονίζει το υδραγωγείο που μετέφερε το νερό από το οροπέδιο Λασιθίου προς την Λύκτο και την Χερσονήσο. Πηγή: Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 405-6

²³ Taramelli (1899) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 289-290

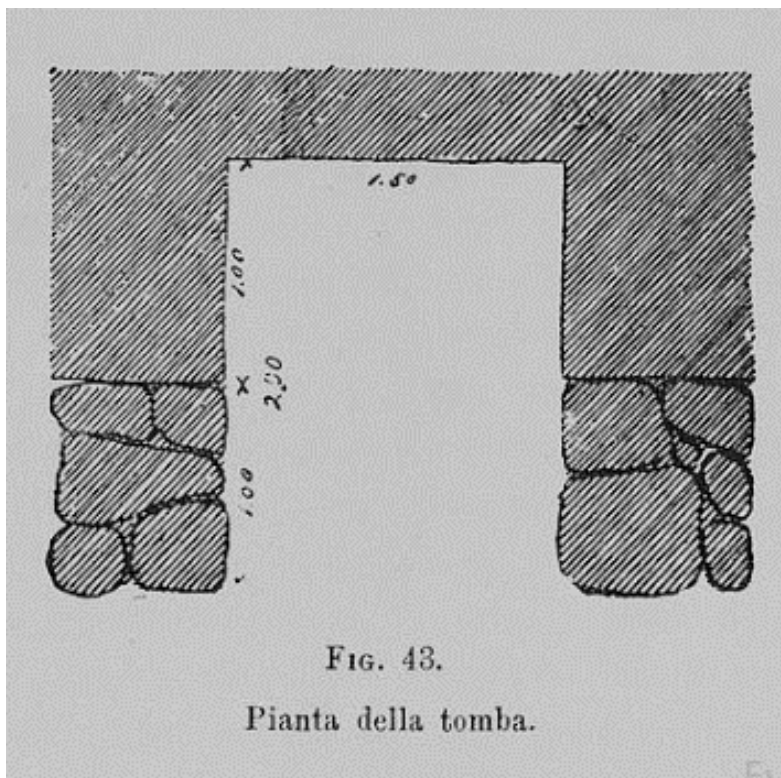
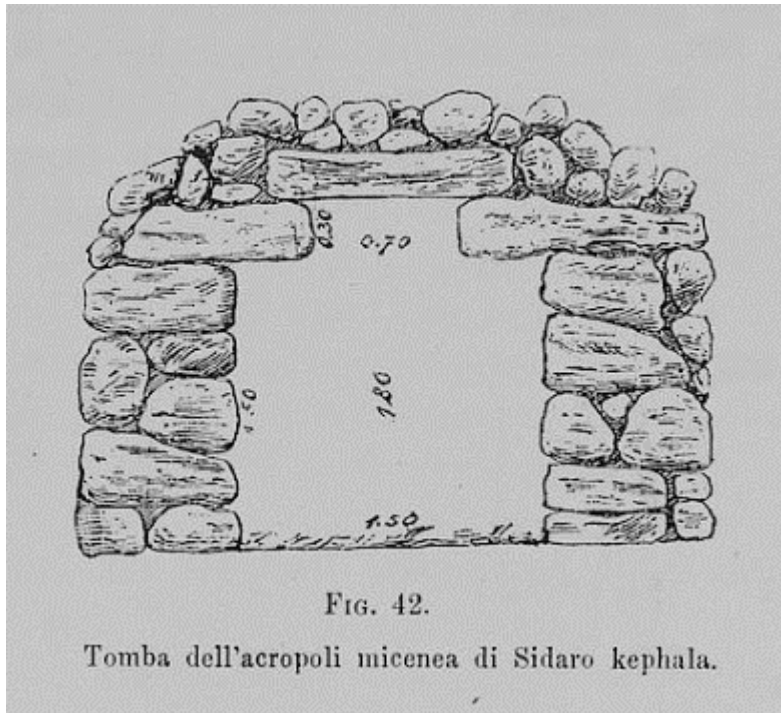
²⁴ Taramelli (1899) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 400-402

Ταυτόχρονα, εντόπισε στο λόφο Σιδεροκεφάλα, πλησίον της μονής της Παναγίας Κεράς Καρδιώτισσας, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μιας ακρόπολης της εποχής του Χαλκού. Όπως αναφέρει, αναγνώρισε πολυάριθμες λίθινες τοιχοποιίες αρχαίων κτισμάτων, οι οποίες, αν και σώζονταν σε μεγάλο βαθμό, χρησιμοποιούνταν ήδη από τα χρόνια της επίσκεψης του ως όρια των σύγχρονων καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Στα κινητά ευρήματα αναφέρει την ύπαρξη πλήθους κεραμικών οστράκων, χρηστικά και μαγειρικά σκεύη, τριποδικές χύτρες, μυλόπετρες, πίθους, καθώς και πήλινες λάρνακες. Νότια του λόφου της Σιδεροκεφάλας διέκρινε την ύπαρξη ενός κτιστού θολωτού τάφου. Ένα τμήμα του ήταν λαξευμένο στο βράχο, ενώ το υπόλοιπο κατασκευασμένο από λαξευτούς τοπικούς ογκόλιθους με διαστάσεις 1,5μ. πλάτος, 2μ. μήκος και 1,5μ. ύψος. Εσωτερικά υπήρχαν οστά μιας πρωτογενούς ταφής, ένα χάλκινο εγχειρίδιο, ένα χρυσό δακτυλίδι και μερικά κεραμικά όστρακα, προσδιορίζοντας επομένως την χρονολογία του τάφου κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή περίοδο²⁵.

Εικόνα 33. Σχέδιο Taramelli που αποτυπώνει τον λόφο Σιδεροκεφάλα με τον Μυκηναϊκό οικισμό και τον τάφο.
Πηγή: Taramelli(1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 398

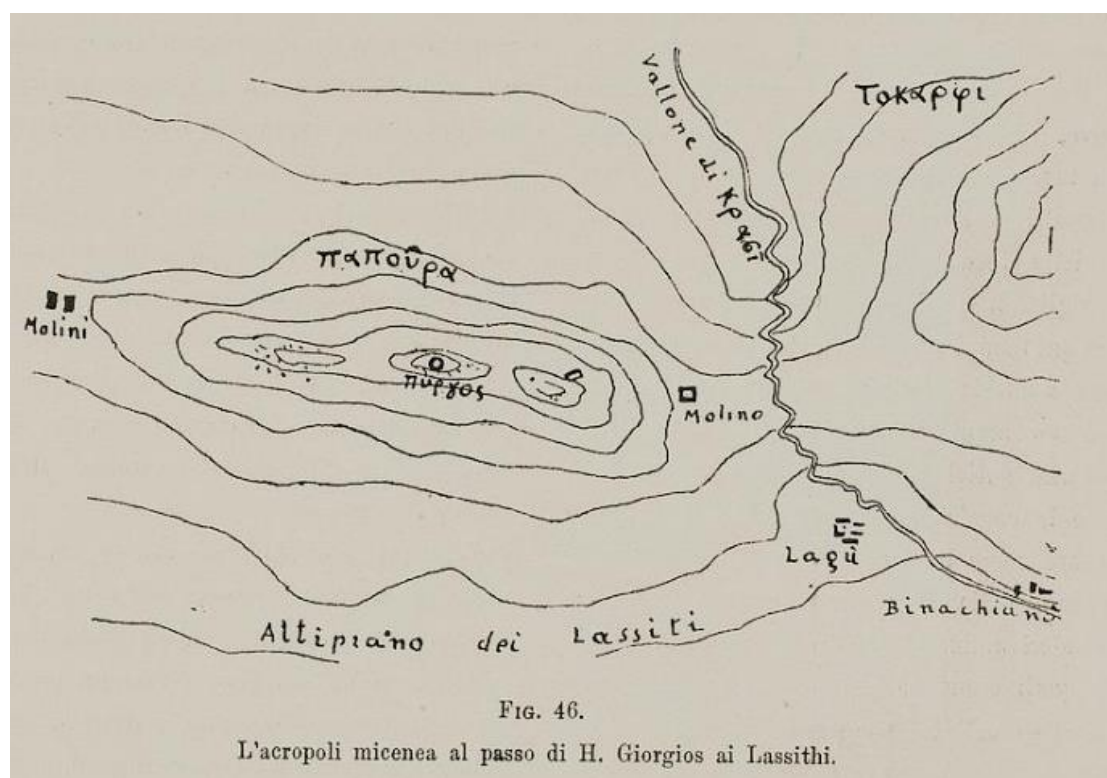
²⁵ Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404-406

Εικόνα 34. Σχέδιο Taramelli, Εικόνα πάνω: όψη του τάφου, Εικόνα κάτω: κάτοψη του τάφου. Πηγή Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404

Συνεχίζοντας την περιήγηση του στα Λασιθιώτικα βουνά επισκέφθηκε τον οικισμό Λαγού. Ομοίως, όπως και ο Evans, το ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε στα

βόρεια του οικισμού στην κορυφή της Παπούρας (72). Εκεί, κατέγραψε και αυτός με την σειρά του πολυάριθμα θραύσματα αναθηματικών αγαλματιδίων τα οποία τα χρονολόγησε από την εποχή του χαλκού έως και τον 5^ο αιώνα π.χ. Επίσης, κατά την επιφανειακή του έρευνα συνάντησε πλήθος κεραμικών οστράκων Μινωικής περιόδου, όπως πίθους καθώς και άλλα χρηστικά αγγεία, τόσο με περίτεχνη φυτική και σπειροειδή διακόσμηση παρόμοια της Φαιστού, όσο και απλά χονδροειδή χωρίς διακόσμηση. Προχωρώντας ανατολικά της θέσης Παπούρα (72) και σε κοντινή απόσταση παρατήρησε την ύπαρξη θολωτών κτιστών τάφων, οι οποίοι πολύ πιθανόν να ταυτίζονται με αυτούς που είδε και καταγράψε ο Evans λίγο αργότερα. Επομένως, με βάση τα παραπάνω στοιχεία αναγνώρισε τον αρχαιολογικό πλούτο της θέσης, αντικείμενο το οποίο επιβεβαίωσε και ο Evans. Την ύπαρξη δηλαδή μιας μεγάλης πόλης με μακροχρόνια και συνεχή κατοίκηση. Όπως επισήμανε, εξαιτίας του υψομέτρου της θέσης και της απομόνωσης της από την σύγχρονη ανθρώπινη δραστηριότητα, μια μελλοντική ανασκαφική έρευνα θα απέδιδε μοναδικά στοιχεία στην αρχαιολογική επιστήμη.

Εικόνα 35. Σχέδιο Taramelli των θέσεων Παπούρα και Καρφί βόρεια του οικισμού Λαγού. Πηγή: Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi 9*, σελ. 410

Η αρχαιολογική διαδρομή του Taramelli στο Οροπέδιο Λασιθίου έκλεισε με την επίσκεψη του στα μέρη που είχαν εξερευνήσει ήδη οι προηγούμενοι αρχαιολόγοι όπως ο Evans, ο Halbherr, ο Orsi, ο Χατζηδάκης κ.α. Επομένως, επισκέφθηκε το ύψωμα της Κοπράνας στην θέση Καρφί (69). Εκεί, αναγνώρισε τα αρχιτεκτονικά λείψανα και τα ταφικά σύνολα στην θέση Αστοιβιδερό (68) που είχε περιγράψει ήδη ο Evans. Επίσης, το σπήλαιο της Τραπέζας (63C) πλησίον του οικισμού Τζερμιάδο και τον μικρό λόφο

του Κάστελλου (62), Το σπήλαιο Δικταίο Άντρο (17C) στον οικισμό Ψυχρό, παράλληλα επισήμανε την ύπαρξη αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και στην κορυφή του λόφου Αφέντης Χριστός (19). Την θέση Πάνω Κεφάλι (13), πλησίον του οικισμού Πλάτη, όπου κατέγραψε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ακρόπολης καθώς και έναν πιθανό δρόμο που ίσως ένωνε την ακρόπολη με το σπήλαιο και στην συνέχεια το σπήλαιο με την κορυφή του βουνού. Τέλος επισκέφθηκε τον λόφο Κάστελλος (32) πλησίον του οικισμού Αβρακόντες στον οποίο αναγνώρισε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οχυρωματικών τοίχων²⁶. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι, ο Taramelli αν και επισκέφθηκε το οροπέδιο το 1894 και αναγνώρισε αρκετές νέες θέσεις, το έργο του δεν δημοσιεύθηκε παρά μόνο το 1899. Επομένως οι περισσότερες από αυτές καταλογίζονται στον Evans, ο οποίος δημοσίευσε τις μελέτες του νωρίτερα το 1895-6.

4.4 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Demargne (1897)

Ψυχρό Δικταίο Άντρο

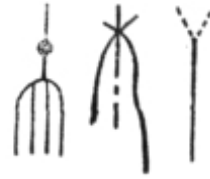
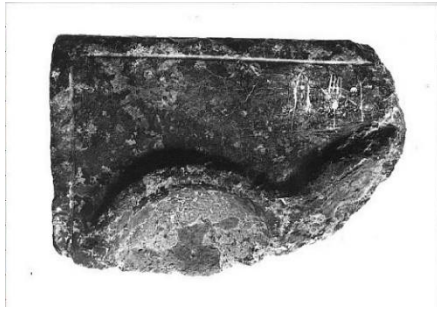
Ο Γάλλος αρχαιολόγος Joseph Demargne αν και είχε μια ιδιαίτερα σύντομη παρουσία στο Οροπέδιο Λασιθίου μόλις λίγων ημερών, κατάφερε να φέρει στο φως σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Το 1897 διεξήγαγε μικρή ανασκαφική έρευνα στο άνω σπήλαιο του Δικταίου Άντρου (17C), όπου σε βάθος 1.5 μέτρου ανακάλυψε ένα ακόμα θραύσμα της ενεπίγραφης τράπεζας προσφορών. Το νέο εύρημα αποτελούσε συνέχεια της τράπεζας προσφορών που είχε ανασκάψει στο ίδιο σημείο ο Evans το 1896. Σύμφωνα με τον Demargne, πρόκειται για το ίδιο υλικό από σκουρόχρωμο στεατίτη καθώς και με την χαρακτηριστική λάξευση στην επιφάνεια ώστε να διαμορφώνονται οι κοιλότητες. Παράλληλα, στο εύρημα του Demargne συνεχίζεται η επιγραφή αφού διακρίνονται τρία νέα σύμβολα γραμμικής Α' γραφής. Εκτός της τράπεζας προσφορών από την ανασκαφή που διεξήγαγε ανακάλυψε, θραύσματα πίθων με ταινιωτή διακόσμηση και σχηματοποιημένα εξώγλυφα κριάρια, μια οينوχόη, διακοσμητικούς πήλινους ρόδακες, ένα χρυσό διάδημα κεφαλής, καθώς και πλήθος κωνικών άωτων πήλινων κυπέλων²⁷.

Εικόνα 36. Joseph Demargne. Πηγή: *École française d'Athènes*

²⁶ Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi*, *Monumenti Antichi* 9, σελ. 409-412

²⁷ Demargne (1902) *Antiquités de Praesos et de l'Antre Dictéen*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 6, σελ. 571-583

Εικόνα 37. Τμήμα της ανεπίγραφης τράπεζας προσφορών με γραμμική Α' γραφή από το Άνω σπήλαιο του Δικταίου Άντρου. Το εύρημα του Demargne το 1897 αποτελεί συνέχεια του ευρήματος του Evans του 1896. Πηγή: *Louvre Museum Κωδικός Μουσείου IPS 358*

Εικόνα 38. Η ανεπίγραφη τράπεζα προσφορών με εγχάρκτη γραμμική Α γραφή, από στεατίτη του Δικταίου Άντρου με τα ευρεθέντα θραύσματα από τις ανασκαφές. Πηγή: *Ashmolean Museum Nos AN1896-1908.AE.1*

4.5 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του David Hogarth (1899)

Ψυχρό - Δικταίο Άντρο

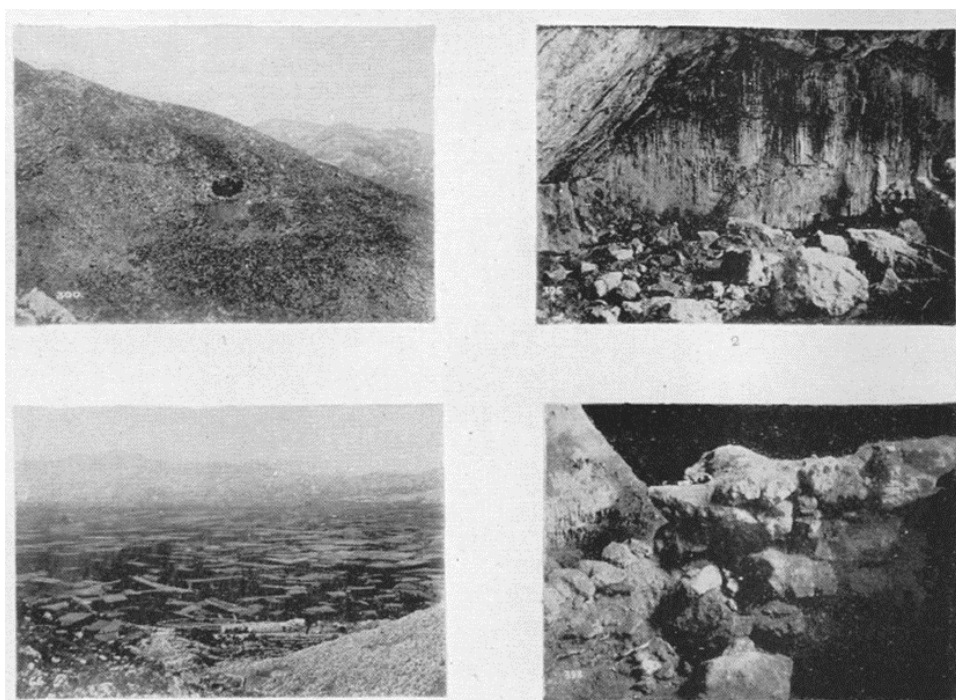
Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε καταστεί σαφές πως, το σπήλαιο του Ψυχρού (17C) επρόκειτο για έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους, όχι μόνο του Λασιθίου αλλά και της Κρήτης εν γένει. Το επιστημονικό αρχαιολογικό κοινό, μέσω των διαφόρων δημοσιεύσεων της περιόδου εκείνης, ξεκινά την συζήτηση περί ταύτισης του σπηλαίου με τον μυθικό τόπο γέννησης του Δία. Η ωρίμανση της παραπάνω παραδοχής προήλθε εξαιτίας δύο βασικών παραγόντων. Πρώτον, μέσα από τις διάσπαρτες εγκεκριμένες ανασκαφές αλλά και τις λαθρανασκαφές των ντόπιων στο άνω σπήλαιο που προαναφέρθηκαν. Σύμφωνα με αυτές, είχε προκύψει μια πληθώρα αναθηματικών και λατρευτικών ευρημάτων, όπως διπλούς πελέκεις, χάλκινα και πήλινα ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα αγαλματίδια, μια τράπεζα προσφορών, καθώς και πολυάριθμα κεραμικά αγγεία. Δεύτερον, η συστηματική μελέτη των αρχαίων γραπτών πηγών με σημαντικότερο παράδειγμα την *Θεογονία* του Ησίοδου, δεν θα μπορούσαν παρά να συνηγορούν θετικά στο συμπέρασμα για την ταύτιση της θέσης με το Δικταίο Άντρο και τον τόπο τέλεσης διαφόρων λατρευτικών πρακτικών .

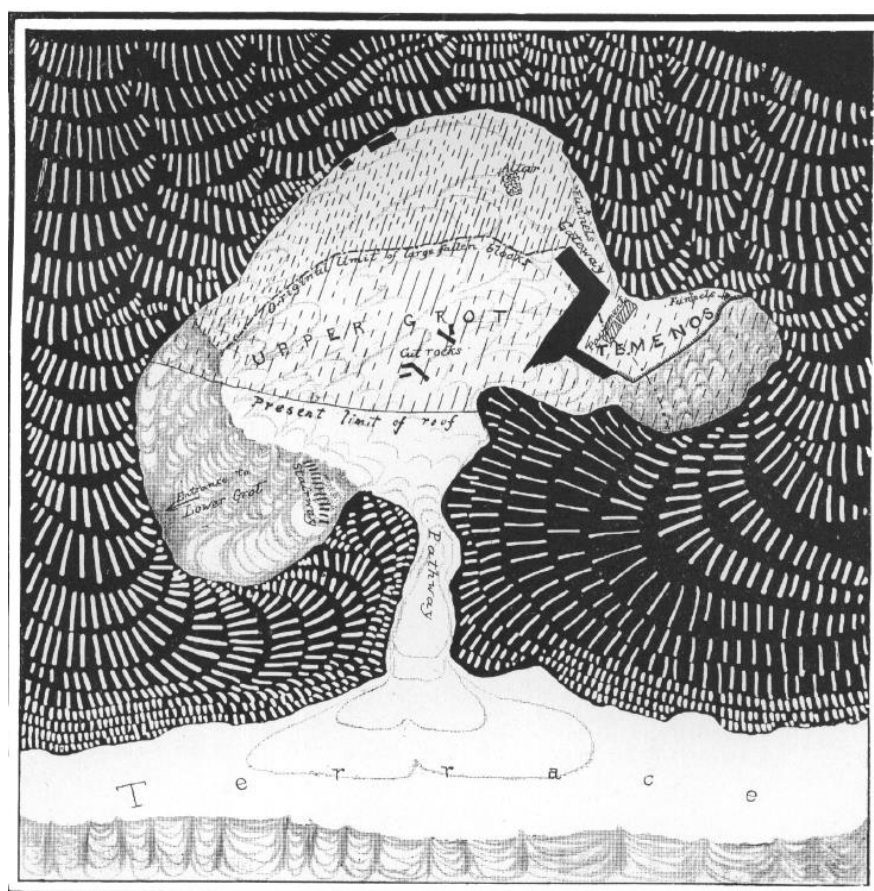
Εικόνα 39. David Hogarth. Πηγή: [WikiCommons](#)

Ωστόσο μια συστηματική ανασκαφική έρευνα σε όλη την έκταση του σπηλαίου δεν είχε γίνει ακόμα πραγματικότητα. Επομένως, ο αρχαιολόγος David Hogarth το έτος 1899 και μέσω της Βρετανικής Σχολής των Αθηνών, υπήρξε ο πρώτος ερευνητής που διεξήγαγε μια καθολική ανασκαφή, τόσο στο κάτω όσο και στον άνω θάλαμο του σπηλαίου του Δικταίου Άντρου (17C). Αρχικά πραγματοποίησε μια περιγραφή της γεωμορφολογίας του σπηλαίου. Ειδικότερα, το σπήλαιο από ασβεστολιθικό πέτρωμα διαμορφώνεται σε δύο κύρια τμήματα. Το πρώτο αποτελεί τον άνω θάλαμο, ένα σχετικά ρηχό και ευρύ πλάτωμα, το οποίο καλύπτεται κατά το ήμισυ από την φυσική βραχοσκεπή και δεν περιλαμβάνει σταλακτίτες. Λειτουργεί ως την είσοδο στο στόμιο του σπηλαίου. Το δεύτερο αποτελεί τον κάτω θάλαμο, ο οποίος ακολουθεί την σχετικά ομαλή φυσική κατωφέρεια του εδάφους εισχωρώντας αρκετά μέτρα σε βάθος στο εσωτερικό του βουνού. Καλύπτεται πλήρως από την βραχοσκεπή ενώ σε όλη την έκταση του σχηματίζεται ένα δάσος από σταλακτίτες. Από την ανατολική πλευρά του κάτω θαλάμου διέρχεται πηγή, η οποία διοχετεύει καθαρό νερό εντός του σπηλαίου. Με το πέρασμα των αιώνων το νερό διάβρωσε δύο διακλαδώσεις. Η πρώτη, με νότια όδευση καταλήγει στο τελικό επίπεδο του πυθμένα του σπηλαίου σχηματίζοντας λίμνη. Η δεύτερη όδευση, κατευθύνεται προς τα βόρεια περνώντας από το ύψος του στομίου²⁸.

²⁸ Hogarth (1900) The Dictaeon Cave, BSA 6, σελ. 96-98

Εικόνα 40. Φωτογραφικό υλικό από το ανασκαφικό έργο του Hogarth στο Δικταίο Άντρο με εσωτερικές και εξωτερικές φωτογραφίες της θέσης. Πηγή Hogarth (1900) *The Dictaeon Cave BSA 6, Plate IX.*

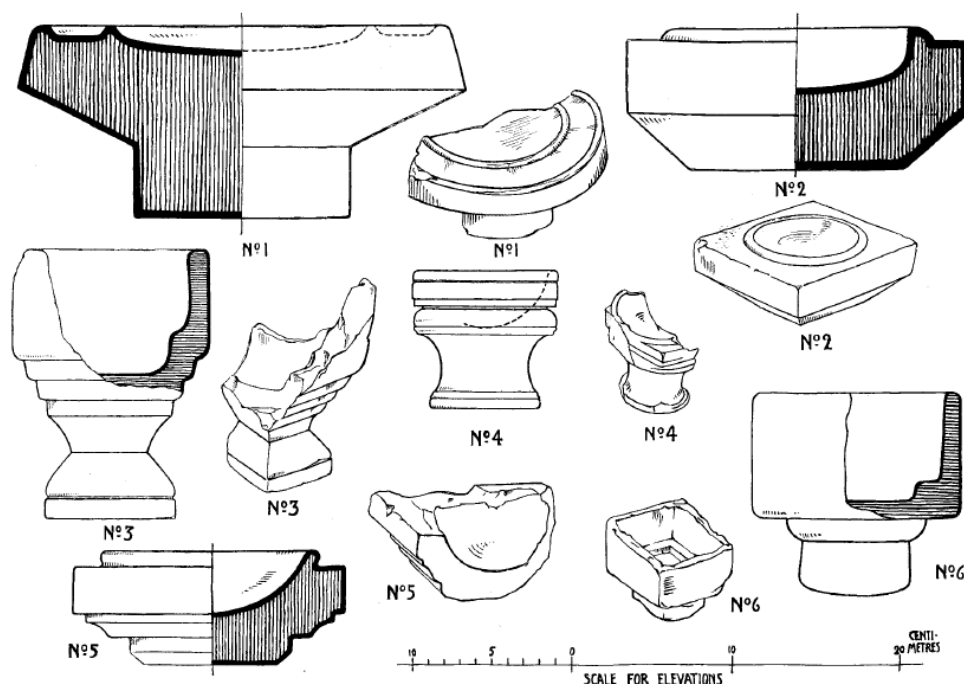

Εικόνα 41. Σχεδιαστική αποτύπωση του Δικταίου Άντρου σύμφωνα με τον Hogarth. Πηγή Hogarth (1900) *The Dictaeon Cave BSA 6, Plate VIII*

Για την ανασκαφική έρευνα ο Hogarth επάνδρωσε μια ομάδα από 70 άτομα εργατικό δυναμικό, το οποίο ξεκίνησε το έργο αρχικά από τον πάνω θάλαμο. Πρώτη εργασία υπήρξε η αφαίρεση των βράχων που είχαν καταπέσει από την βραχοσκεπή, καθώς και του χώματος. Το φερτό υλικό που αφαιρέθηκε στο βαθύτερο του σημείο στα βόρεια έφτανε τα 2μ. περίπου, ενώ στα ανατολικά και στο πιο ρηχό σημείο τα 0,5μ.

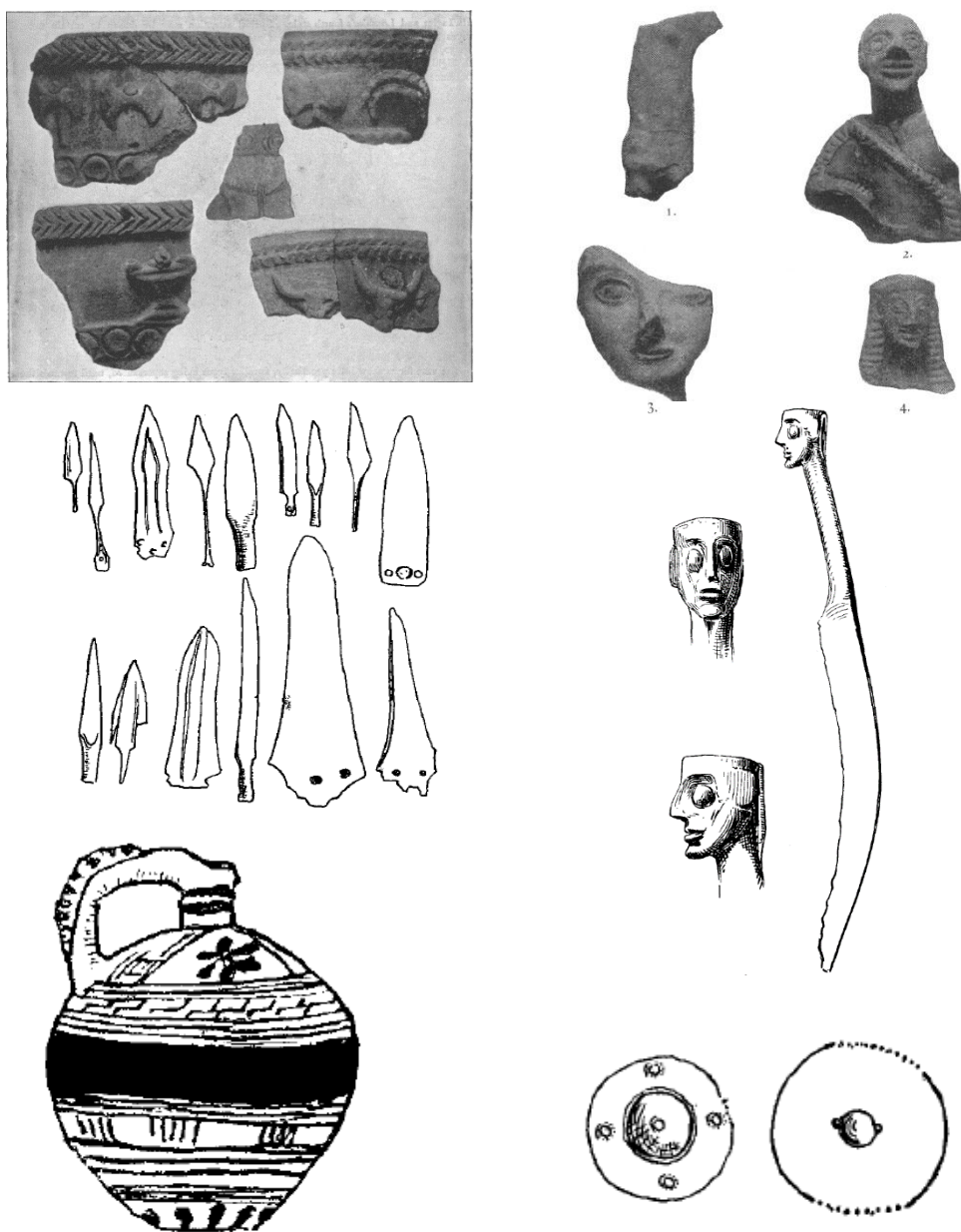
Τα αρχαιολογικά αποτελέσματα της εκσκαφής ήταν δύο κύριες αλλαγές στην στρωματογραφία, με την πρώτη να παρουσιάζει αργιλικό ανοιχτόχρωμα χώμα και η δεύτερη σκούρο καφέ με μαύρο. Προς το βάθος του άνω θαλάμου στα δυτικά, στον πιο ασφαλή και προστατευμένο από τα καιρικά φαινόμενα χώρο, διαπιστώθηκε ανθρώπινη κατοίκηση ήδη από την νεολιθική εποχή. Στο σημείο, βρέθηκαν χρηστικά κεραμικά αγγεία προϊστορικών χρόνων, ή όπως χαρακτηριστικά τα αναφέρει *primitive bucchero pottery*, πολυάριθμα οστά ζώων καθώς επίσης και ίχνη καύσης. Προς το εξωτερικό τμήμα του άνω σπηλαίου στα ανατολικά ο Hogarth δεν διαπίστωσε ύπαρξη δράσης κατά την νεολιθική περίοδο. Αντίθετα ανέσκαψε τα πρώτα στρώματα μινωικής περιόδου, την οποία, όπως ήταν λογικό κατά τον 19^ο αιώνα, δεν ήταν ακόμα σε θέση να αναγνωρίσει. Λανθασμένα χαρακτηρίζει όλα τα μινωικά στρώματα με τα αντίστοιχα ευρήματα τους ως μυκηναϊκά. Από το σημείο εκείνο ήρθαν στο φως τα σημαντικότερα ευρήματα του άνω σπηλαίου. Αρχικά, ανασκάφθηκε μια μεμονωμένη λίθινη κατασκευή, από λαξευμένους λίθους και χωρίς συνδετικό κονίαμα. Στο εξωτερικό της είχε επιχριστεί με μπλε χρωματισμένο ασβεστοκονίαμα και μαύρη ταινιωτή ζωγραφική διακόσμηση, ενώ περιμετρικά το δάπεδο ήταν λιθόστρωτο με μαρμαρίνες πλάκες. Στο ίδιο σημείο βρέθηκαν θραύσματα από περίπου 30 τράπεζες προσφορών μια εκ των οποίων ενεπίγραφη, κωνικά άωτα κύπελα, καρποδόχες, λύχνοι, καθώς και έντονα ίχνη καύσης. Η κατασκευή αυτή χρησίμευε ως τον τελετουργικό βωμό του ιερού σπηλαίου.

Εντούτοις, κάποιοι ογκόλιθοι που είχαν πέσει από την βραχοσκεπή κατά την απομάκρυνση τους κύλησαν προς τον βωμό, τον οποίο και κατέστρεψαν ολοσχερώς.

Εικόνα 42. Τράπεζες προσφορών πλησίον του βωμού που ανακάλυψε ο Hogarth στον άνω θάλαμο του Δικταίου Άντρου. Πηγή Hogarth (1900) *The Dictaeon Cave BSA 6, Plate XI*.

Ανατολικότερα του βωμού, ο Hogarth ανέσκαψε μια ακόμα μεγαλιθική τοιχοποιία χωρίς συνδετικό κονίαμα από λαξευμένους ογκόλιθους. Πρόκειται για έναν κλειστό χώρο με λιθόστρωση στο εσωτερικό, ο οποίος ταυτίζεται με το ιερό τέμενος του σπηλαίου. Μετά την αφαίρεση του χώματος, ήρθαν στο φως ευρήματα όπως κεραμικά όστρακα με ζωγραφική διακόσμηση, χάλκινα όπλα και εργαλεία, αγαλματίδια, περόνες διάφορες αιχμές δόρατος καθώς και ίχνη καύσης. Παράλληλα, στα υψηλότερα στρώματα, βρέθηκε κεραμική γεωμετρικής περιόδου και ένας πρωτοκορινθιακός αρύβαλλος.

Εικόνα 43. Κινητά ευρήματα από το άνω θάλαμο του Δικταίου Άντρου, μετά από την ανασκαφή του Hogarth. Με σειρά από πάνω δεξιά, θραύσματα πίθων με ανάγλυφη διακόσμηση, κεραμικά αναθηματικά ειδώλια, χάλκινα όπλα, χάλκινο αναθηματικό εγχειρίδιο πλήνους αμφορέας γεωμετρικής περιόδου, χάλκινες αναθηματικές ασπίδες. Πηγή: Hogarth (1900) *The Dictaeon Cave*, BSA 6, Fig. 34,35,36,37,41,42,44

Έπειτα, το έργο συνέχισε με την ανασκαφή του κάτω θαλάμου του σπηλαίου. Ωστόσο, εξαιτίας της μικρής διαμέτρου του στομίου που έδινε πρόσβαση στο κάτω σπήλαιο ο Hogarth αναγκάστηκε να προβεί στην ανατίναξη της εισόδου με εκρηκτικό μηχανισμό. Η πράξη αυτή είχε αναπόφευκτα καταστροφικές αλλά και μη αντιστρέψιμες συνέπειες. Αλλοίωσε τόσο γενικότερα τον περιβάλλοντα χώρο και το τοπίο της θέσης, όσο και ειδικότερα την ιδιαίτερη γεωμορφολογία του σπηλαίου. Με την διάνοιξη της εισόδου χάθηκε οριστικά ο μυστικιστικός, σκοτεινός και χθόνιος χαρακτήρας του, δηλαδή η μοναδική ταυτότητα, η οποία προκάλεσε εξ αρχής το δέος στον αρχαίο άνθρωπο, ώστε να πραγματοποιεί ιεροτελεστικές πρακτικές στο σημείο²⁹.

Εικόνα 44. Κατά την διάρκεια διάνοιξης της διόδου προς τον κάτω θάλαμο του δικταίου Άντρου. Ο Hogarth διακρίνεται στα δεξιά να ακουμπάει στον βράχο. Πηγή: Ashmolean Museum Archive photo by Heaton

Επομένως με την μέθοδο των ανατινάξεων καθάρισε το σημείο ακριβώς πάνω από το στόμιο του κάτω θαλάμου. Από εκεί, και μετά την αφαίρεση 1μ. περίπου χώματος, προέκυψαν τα πρώτα αρχαιολογικά στρώματα. Τα πρώτα ευρήματα αποτέλεσαν ένας χριστιανικός σταυρός, δύο λύχνοι ρωμαϊκής περιόδου και δύο αγγεία με ζωγραφική διακόσμηση. Προχωρώντας στην στρωματογραφία αποκαλύφθηκε ένα στρώμα γεωμετρικής περιόδου με κεραμικά αγγεία, ίχνη στάχτης και οστά ζώων. Εν συνεχεία, ανασκάφθηκε το μινωικό στρώμα με κεραμικά αγγεία του τύπου των Καμαρών με ταινιωτή ζωγραφική διακόσμηση καφέ χρώματος καθώς και θραύσματα από λίθινες τράπεζες προσφορών. Το αμέσως επόμενο στρώμα ανέδειξε κεραμικά αγγεία με φυτική και θαλάσσια διακόσμηση. Ανασκάπτοντας μισό μέτρο ακόμα σε

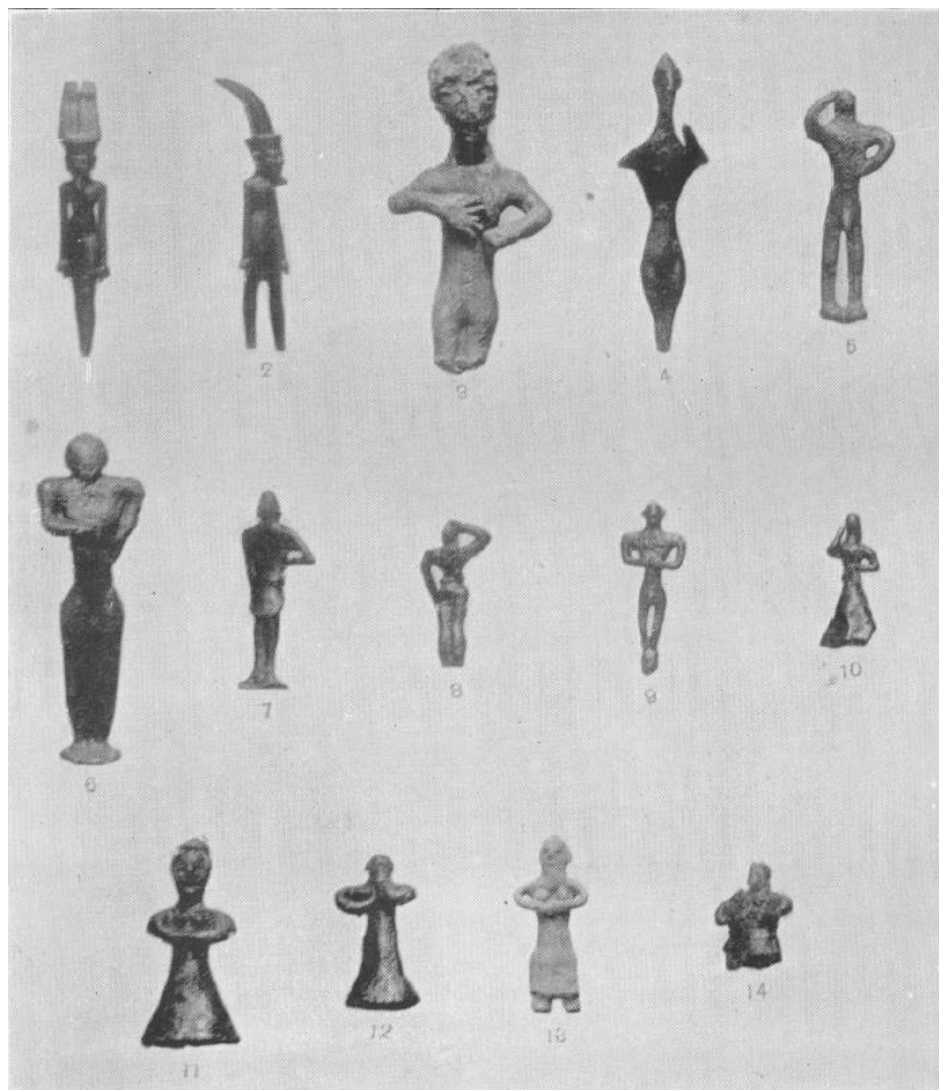
²⁹ Hogarth (1900) The Dictaeon Cave, BSA 6, σελ. 99-100

βάθος άρχισε να ανακαλύπτει ειδώλια, κωνικά άωτα κεραμικά κύπελλα καθώς και κεραμικά σε μορφή ρυτού.

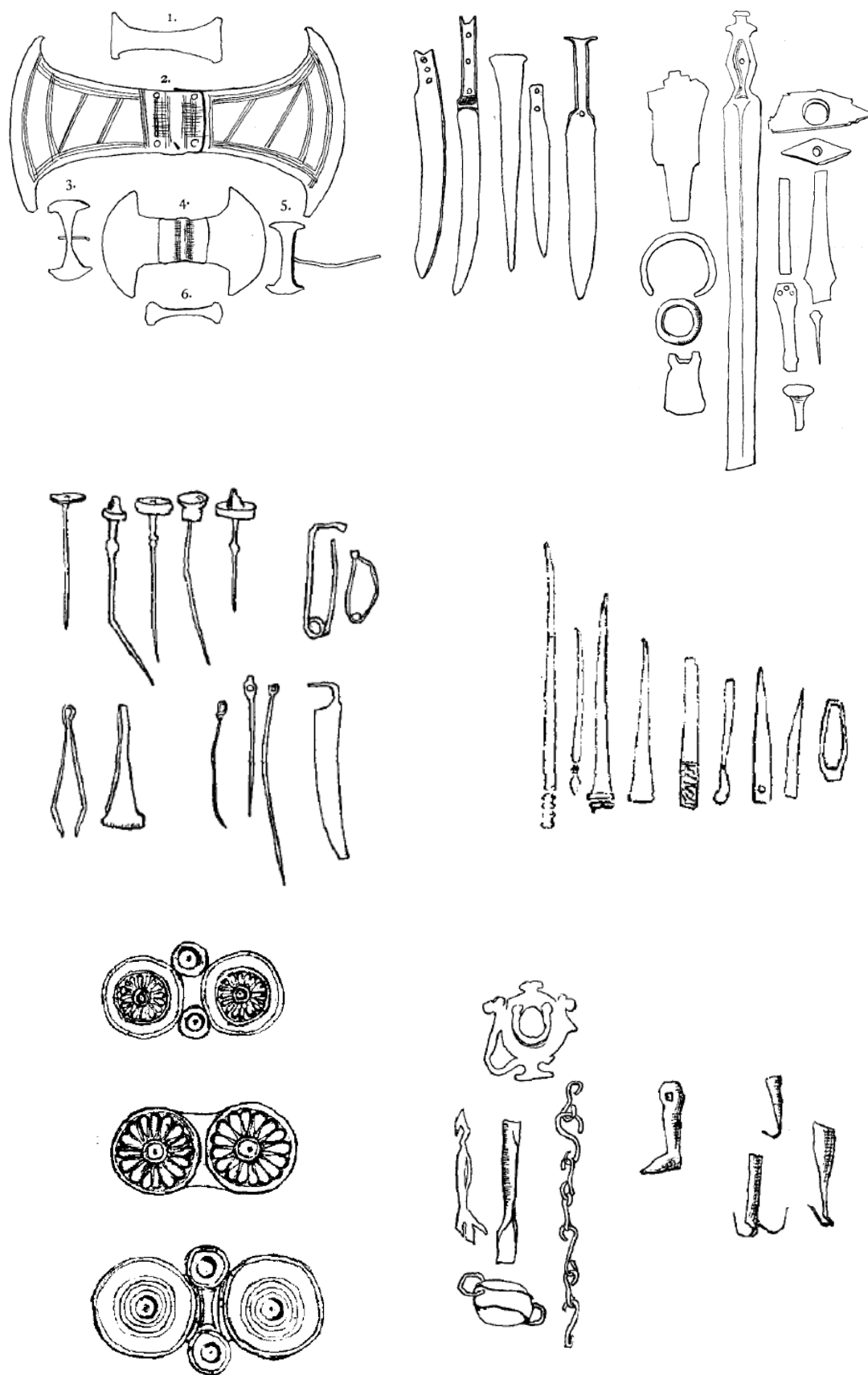
Εικόνα 45. Ευρήματα από το νοτιοανατολικό τμήμα του άνω θαλάμου. Με την σειρά από πάνω αριστερά, κεραμικά όστρακα τύπου των Καμαρών, πήλινο ρητό σε σχήμα ταύρου, 2 πήλινοι κάλαθοι, χάλκινα αγαλματίδια ταύρων. Πηγή: Hogarth (1900) *The Dictaeon Cave*, BSA 6, Fig. 27,28,29,30,31,32,39

Προχωρώντας στα πρώτα μέτρα του κάτω θαλάμου διαπίστωσε τα λείψανα ενός κατεστραμμένου τοιχίου από λαξευμένους λίθους, το οποίο χρησίμευε ως σύνορο μεταξύ του άνω και κάτω θαλάμου, διαμορφώνοντας επομένως μια διακριτή διαβάθμιση στους δύο ιερούς χώρους. Τις τελευταίες ημέρες του ανασκαφικού έργου στο Δικταίο Άντρο, ο Hogarth λίγο πριν ολοκληρώσει την έρευνα, κατεύθυνε την ομάδα στα βαθύτερα και δύσβατα επίπεδα του κάτω θαλάμου του σπηλαίου. Όπως έγινε γρήγορα αντιληπτό, το σημείο εκείνο απέδωσε τα γνωστότερα κινητά ευρήματα που έχουν προκύψει από το σπήλαιο μέχρι τώρα. Αφαιρώντας το χώμα αλλά και καταστρέφοντας μέρος των σχηματισμένων σταλακτιτών, ανακάλυψε μια πληθώρα από χάλκινα αναθηματικά εγχειρίδια, χάλκινες περόνες, χάλκινα αγαλματίδια, διπλούς αναθηματικούς πελέκεις, σφραγιδόλιθους από πολύτιμους λίθους, καθώς και κοσμήματα όπως πολυάριθμα δακτυλίδια³⁰.

Εικόνα 46. Χάλκινα αναθηματικά ανθρωπόμορφα αγαλματίδια από τον κάτω θάλαμο του Δικταίου Άντρου. Πηγή: Hogarth (1900) *The Dictaeon, Cave BSA* 6, Pl. X

³⁰ Hogarth David (1900) *The Dictaeon Cave, The Annual of the British School of Athens* 6, σελ. 100-101

Εικόνα 47. Ευρήματα από τον κάτω θάλαμο του Δικταίου Άντρου. Με την σειρά από πάνω αριστερά, διπλοί πελέκες, χάλκινα εγχειρίδια, περόνες, και διάφορα κοσμήματα. Πηγή Hogarth (1900) The Dictaeon Cave, BSA 6, Fig. 40,43, 45,46, 47,48,49

4.6 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Richard Dawkins (1914)

Πλάτη – Κάτω Κεφάλι

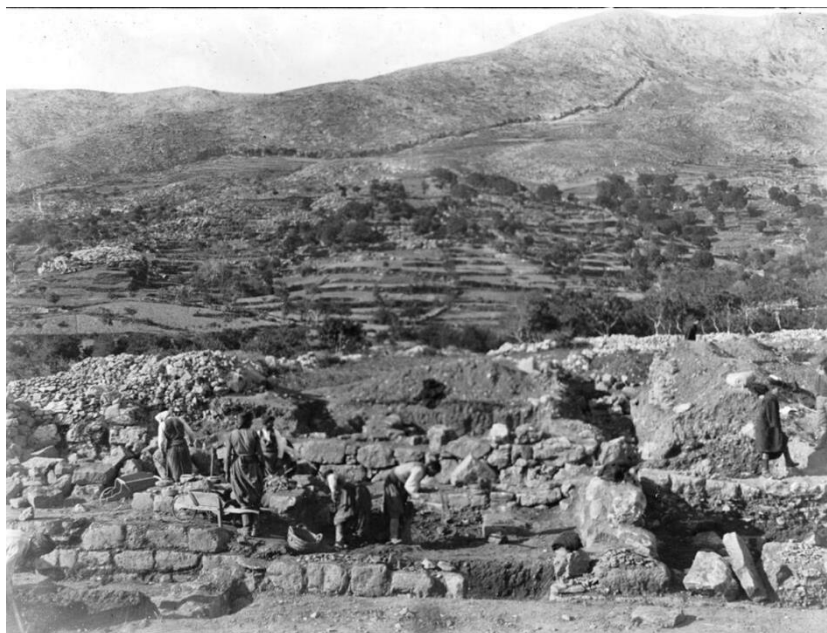
Με το πέρασμα μερικών χρόνων και με την αλλαγή από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα σηματοδοτείται στην Κρήτη η περίοδος των μεγάλων ανακαλύψεων. Ο Evans έχει ανασκάψει σε μεγάλο βαθμό το ανάκτορο της Κνωσού, ενώ ο Μινωικός πολιτισμός και η εποχή του έχει αρχίσει να αποκρυπτογραφείται από το επιστημονικό αρχαιολογικό κοινό συνειδητά και εμπειριστατωμένα. Την ίδια περίοδο και πιο συγκεκριμένα το 1913 ο Ιωσήφ Χατζιδάκης, πλέον ως έφορος αρχαιοτήτων, προσκάλεσε μέσω της Αγγλικής σχολής των Αθηνών τον Richard Dawkins να επισκεφθεί το οροπέδιο Λασιθίου. Αφορμή υπήρξαν τα αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία έφεραν στο φως οι ντόπιοι στην θέση Κάτω Κεφάλι (14), πλησίον του οικισμού Πλάτη.

Εικόνα 48. Richard Dawkins Πηγή: British School at Athens Archive

Πράγματι, ο Dawkins όχι μόνο μελέτησε την συγκεκριμένη θέση αλλά ταυτόχρονα επέστησε την προσοχή για αρχαιότητες στην κοντινή θέση Άνω Κεφάλι (13), στην θέση Αγία Παρασκευή (21Α) πλησίον και κάτωθεν του σύγχρονου οικισμού Καμινάκι, καθώς και στην θέση Φακίδια (58) πλησίον του οικισμού Μαρμακέτο. Από όλες τις παραπάνω, επέλεξε να ασχοληθεί με την θέση Κάτω Κεφάλι (14) και με την βοήθεια 30 εργατών διοργάνωσε μια ανασκαφική έρευνα διάρκειας περίπου ενός μήνα. Τα αποτελέσματα της εκσκαφής υπήρξαν η αποκάλυψη ενός μεγάλου οικισμού Μινωικής περιόδου. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα τα πρώτα σπέρματα της εγκατάστασης ανιχνεύονται κατά την Υστερομινωική Ι περίοδο, ενώ η κατοίκηση στην θέση φαίνεται να συνεχίστηκε μέχρι και την Υστερομινωική ΙΙΙ περίοδο. Από εκεί και στο εξής, η θέση εγκαταλείφθηκε για μια μεγάλη χρονική περίοδο, ενώ διαπιστώνεται επανεγκατάσταση για ένα σύντομο χρονικό διάστημα κατά την Αρχαϊκή περίοδο. Το γεγονός αυτό, μαρτυρείται εξαιτίας των αλληλέπλληλων μεταγενέστερων μετασκευών και προσθηκών στα ήδη υπάρχοντα κτίσματα αρχικά της Υστερομινωικής Ι και έπειτα της Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου³¹.

³¹ Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20, σελ 1-5

Εικόνα 49. Κατά την ανασκαφή του μινωικού οικισμού στο Κάτω Κεφάλι. Πηγή:
British School at Athens Archive

Επιπλέον, τα λιγοστά κεραμικά αγγεία και όστρακα που βρέθηκαν χρονολογούνται στα χρονικά όρια των τριών παραπάνω περιόδων. Ταυτόχρονα, η χαρακτηριστικά μικρή ποσότητα των κινητών ευρημάτων δημιουργεί την υπόθεση ότι ο χώρος εγκαταλείφθηκε σταδιακά και οργανωμένα. Ωστόσο, εξαιτίας του μικρού τους αριθμού η αναγνώριση της χρήσης των δωματίων και των επιμέρους χώρων του οικισμού γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη³².

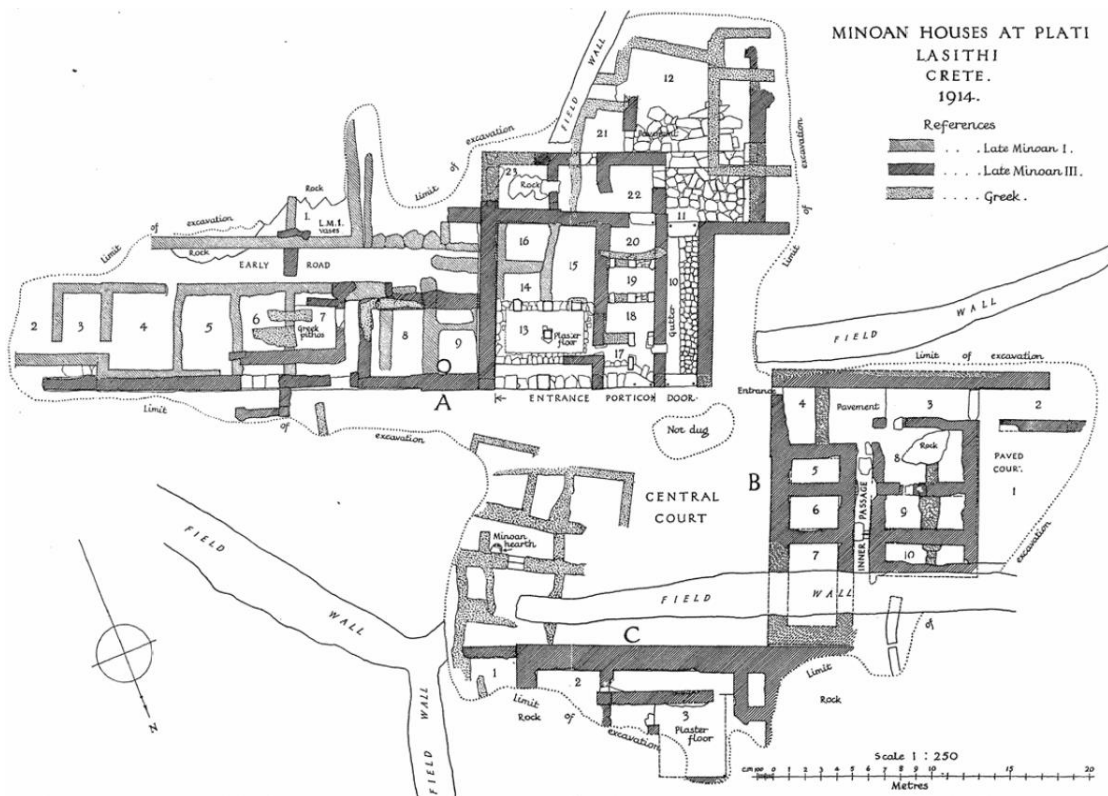

Εικόνα 50. Κεραμικά αγγεία σε δωμάτιο του μινωικού οικισμού. Πηγή:
British School at Athens Archive

³² Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20, σελ. 6-7

Εικόνα 52. Από τα λιγοστά κινητά ευρήματα της ανασκαφής στον μινωικό οικισμό. Αριστερά οinoχόη αρχαϊκής περιόδου με ζωγραφική διακόσμηση, Δεξιά πίθοι με εγχάρακτη διακόσμηση αρχαϊκής περιόδου.
Πηγή: Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20, PL. II, V

Εικόνα 51. Η κάτοψη του οικισμού στην θέση Κάτω Κεφάλι με τις τρεις φάσεις οικοδόμησης, ύστερη μινωική I, ύστερη μινωική III και αρχαϊκή. Πηγή: Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20, PL. I,

Παρ' όλα αυτά, αναμφισβήτητα διακρίνεται πως κατά την Μινωική περίοδο τα δωμάτια ομαδοποιούνται σε 3 διαφορετικά οικοδομικά τετράγωνα, τα οποία διαρθρώνονται περιμετρικά μιας κεντρικής αυλής. Πιο συγκεκριμένα, αναπαρίσταται

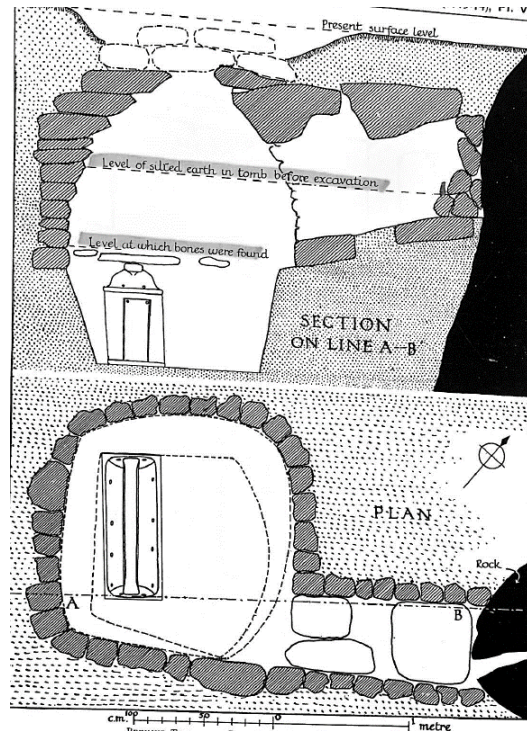
σε μικρογραφία η πρότυπη πολεοδομία των μεγάλων ανακτορικών συγκροτημάτων της Κρήτης κατά την μινωική εποχή. Αργότερα, κατά την Αρχαϊκή περίοδο και όταν η διοικητική οργάνωση των ανακτόρων είχε πλέον εκλείψει, ο διαθέσιμος χώρος της κεντρικής αυλής πληρώθηκε με νέα κτίσματα³³.

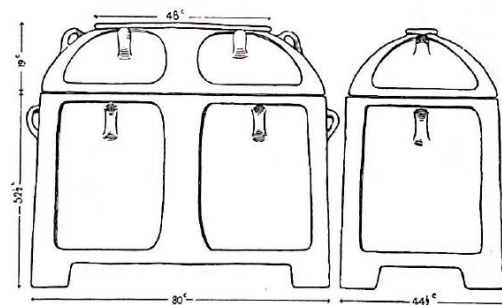
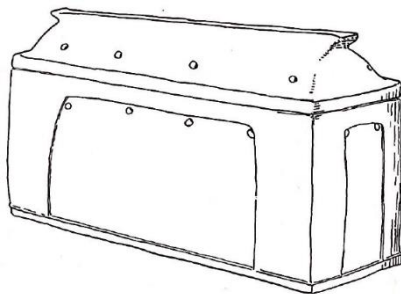
Εικόνα 53. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οικιστικής εγκατάστασης στην θέση Κάτω Κεφάλι (14), μη διακριτά σήμερα. Πηγή: *Ashmolean Museum Archive*

³³ Dawkins (1914) *Excavations at Plati in Lasithi Crete*, *BSA* 20, σελ. 8-13

Ο Dawkins προς το τέλος της έρευνας του, κατάφερε να εντοπίσει παράλληλα και το νεκροταφείο του μινωικού οικισμού, όπου μόλις είχε ανασκάψει. Η τοποθεσία του βρίσκεται δυτικά του οικισμού στην θέση Σκαλιά (11), στους πρόποδες της βουνοκορφής Κεφάλι του Σαρακηνού. Στο σημείο αυτό, ο ντόπιος πληθυσμός κατά την διαδικασία καλλιέργειας είχε έρθει αρκετές φορές αντιμέτωπος με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τάφων. Ωστόσο, ο Dawkins μέσα από την ερευνά του αποκάλυψε σε βάθος ενός μέτρου μόνο έναν θολωτό τάφο με σχηματισμένο δρόμο προς την είσοδο. Στο εσωτερικό του θόλου αποκάλυψε δύο διαδοχικά πρωτογενείς ταφές. Τα οστά της πρώτης βρίσκονταν τοποθετημένα μέσα σε μια πήλινη λάρνακα μαζί με ένα αγγείο. Τα οστά της δεύτερης ήταν τοποθετημένα σε λίθινες πλάκες πάνω από το ύψος της λάρνακας. Το αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του τάφου, όπως αναφέρει ο Dawkins, έγκειται στο γεγονός ότι ο σχηματισμένος δρόμος δεν οδηγεί ακριβώς στην είσοδο του θόλου, αλλά παράκεντρα παρεκκλίνοντας της πορείας του. Επομένως, ο δρόμος δεν έχει χρηστική λειτουργία και η λάρνακα δεν μεταφέρθηκε μέσα από αυτόν, αλλά τοποθετήθηκε από την οροφή του θόλου στο τελευταίο στάδιο της κατασκευής του. Η αστοχία στην ένωση των δύο αυτών αρχιτεκτονικών στοιχείων σε ένα λειτουργικό σύνολο αποδεικνύει την αντιγραφή της νεόφερτης μυκηναϊκής ταφικής πρακτικής στην Κρήτη και όχι την βαθύτερη κατανόησή της. Εξαιτίας των παραπάνω στοιχείων και ευρημάτων ο Dawkins χρονολόγησε τον τάφο στην Υστερομινωική ΙΙΙΓ περίοδο. Η ανασκαφική έρευνα, υπό τις πιέσεις του Ά παγκοσμίου πολέμου αναγκαστικά ολοκληρώθηκε με την πλήρη επίχωση των αρχιτεκτονικών ευρημάτων με χώμα³⁴.

Εικόνα 54. Τομή και κάτοψη θολωτού τάφου στην θέση Σκαλιά (11). Πηγή: Dawkins (1914), PL. VI. VII

Εικόνα 55. Πάνω: Όψη της πήλινης λάρνακας που βρέθηκε εντός του τάφου. Πηγή: Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20 PL. VI. VII

³⁴ Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA 20, σελ. 13-15

4.7 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του John Pendlebury (1936-9)

Τζερμιάδο – Σπήλαιο Τραπέζας

Από το ξέσπασμα του Α' παγκοσμίου πολέμου και για 20 χρόνια περίπου, όπως ήταν φυσικό λόγω της εμπόλεμης κατάστασης, καμία αρχαιολογική έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου. Ωστόσο, το 1934 επισκέφθηκε την Κρήτη ένας χαρισματικός και φιλόδοξος Άγγλος αρχαιολόγος, ο John Pendlebury. Μέσω της Αγγλικής Σχολής των Αθηνών συμμετείχε στην ανασκαφή και μελέτη του ανακτόρου της Κνωσού, η οποία βρισκόταν υπό εξέλιξη ακόμα εκείνη την περίοδο. Με αφορμή τις εργασίες του στο ανάκτορο, του δόθηκε η δυνατότητα να περιηγηθεί σε όλη την έκταση του νησιού, γνωρίζοντας από κοντά τους σημαντικότερους έως τότε ανασκαμμένους αρχαιολογικούς χώρους. Παράλληλα, δεν δίστασε να συναναστραφεί με τον γηγενή πληθυσμό, ο οποίος τον καθοδήγησε στο να περπατήσει επιτυχώς τις απότομες βουνοκορφές και τα φαράγγια της ενδοχώρας. Ως αποτέλεσμα, εκτός από το ότι απέκτησε καλή γνώση της γεωμορφολογίας αλλά και της κρητικής παράδοσης, κατάφερε να υποδείξει ήδη από το πρώτο του ταξίδι άλλες 35 αρχαιολογικές θέσεις σε όλη την Κρήτη³⁵.

Εντός δύο ετών από την πρώτη του επίσκεψη στο νησί, ο Pendlebury είχε συλλέξει όλα εκείνα τα απαραίτητα εφόδια, τα οποία τον οδήγησαν να στρέψει το ενδιαφέρον του στο Οροπέδιο Λασιθίου. Αφού πραγματοποίησε μια εκτεταμένη βιβλιογραφική μελέτη και αφού περπάτησε εξονυχιστικά τα Λασιθιώτικα βουνά, το 1936 ξεκίνησε επίσημα μιας μεγάλης κλίμακας ανασκαφική έρευνα. Στόχος ήταν να ανασκάψει όλες τις αρχαιολογικές θέσεις του οροπεδίου Λασιθίου και να αναδείξει ολιστικά την ιστορία του³⁶.

Πρώτος σταθμός αποτέλεσε το σπήλαιο της Τραπέζας (63C) στο ύψωμα ανατολικά του οικισμού Τζερμιάδο. Όπως περιγράφει ο Pendlebury, η είσοδος του σπηλαίου αποτελεί ένα στενό άνοιγμα. Το εσωτερικό του σπηλαίου ακολουθεί την φυσική καταωφέρεια του εδάφους και εκτείνεται προς το εσωτερικό του βουνού για 7 περίπου μέτρα. Στην έκταση αυτή διαμορφώνονται δύο κύριες επίπεδες αναβαθμίδες.

Εικόνα 57. John Pendlebury 1936 Πηγή: British School at Athens Archive

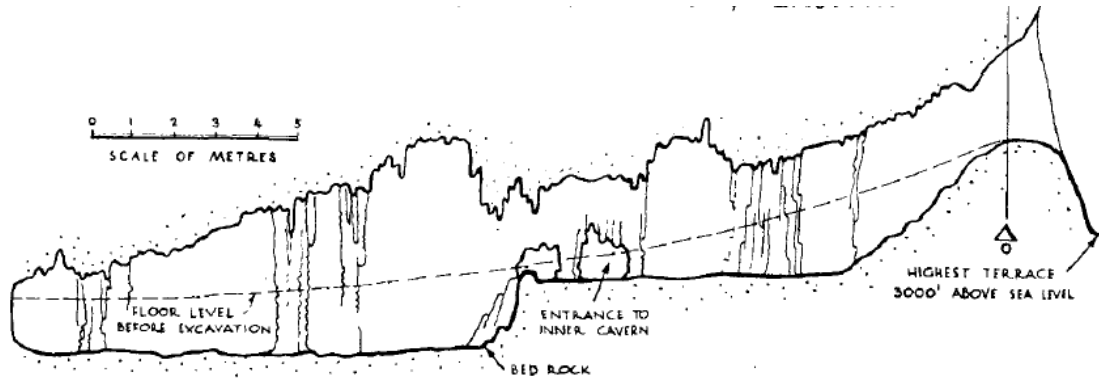

Εικόνα 56. Ο Pendlebury στα Λασιθιώτικα βουνά 1936. Πηγή: British School at Athens Archive

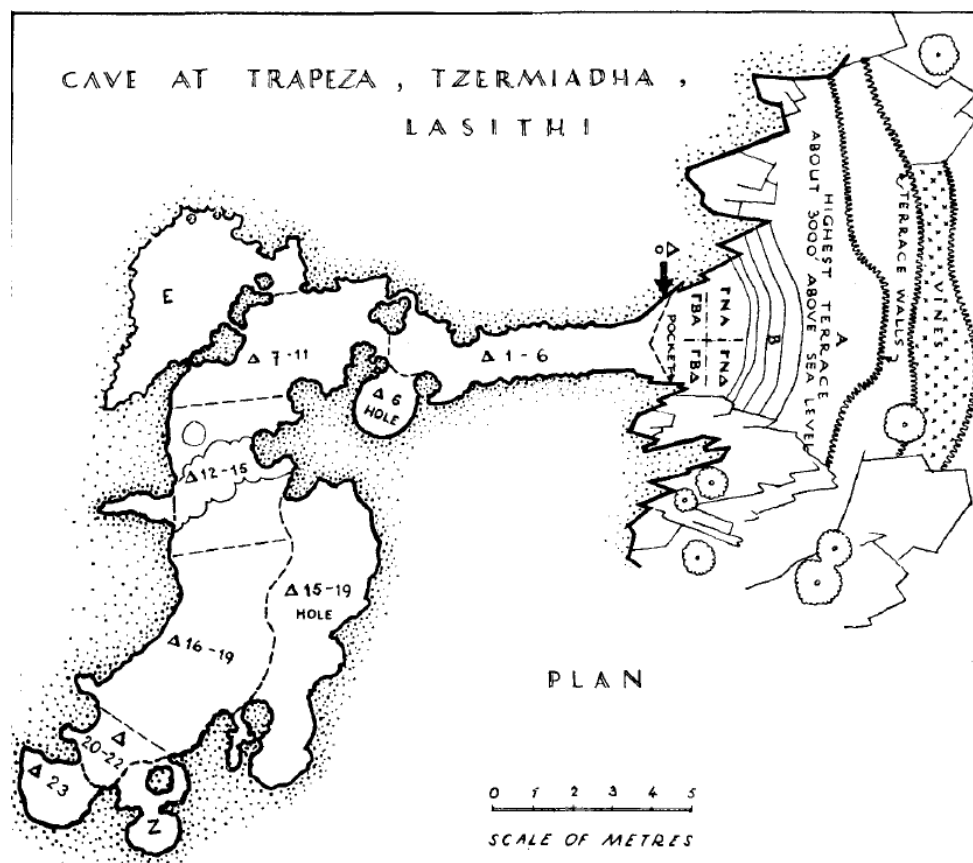
³⁵ Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1934) *Journeys in Crete 1934*, BSA 3, σελ. 80-100

³⁶ Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave of Trapeza*, BSA 36, σελ. 5-8

Αν και στο μεγαλύτερο μέρος του σπηλαίου υπήρχαν ενδείξεις συνεχόμενων λαθρανασκαφών, με την στρωματογραφία να παρουσιάζεται ταραγμένη, ο Pendlebury και η ομάδα του αξιοσημείωτα κατάφεραν να διεξάγουν ιδιαίτερα ασφαλή συμπεράσματα για την ιστορία και την χρήση του.

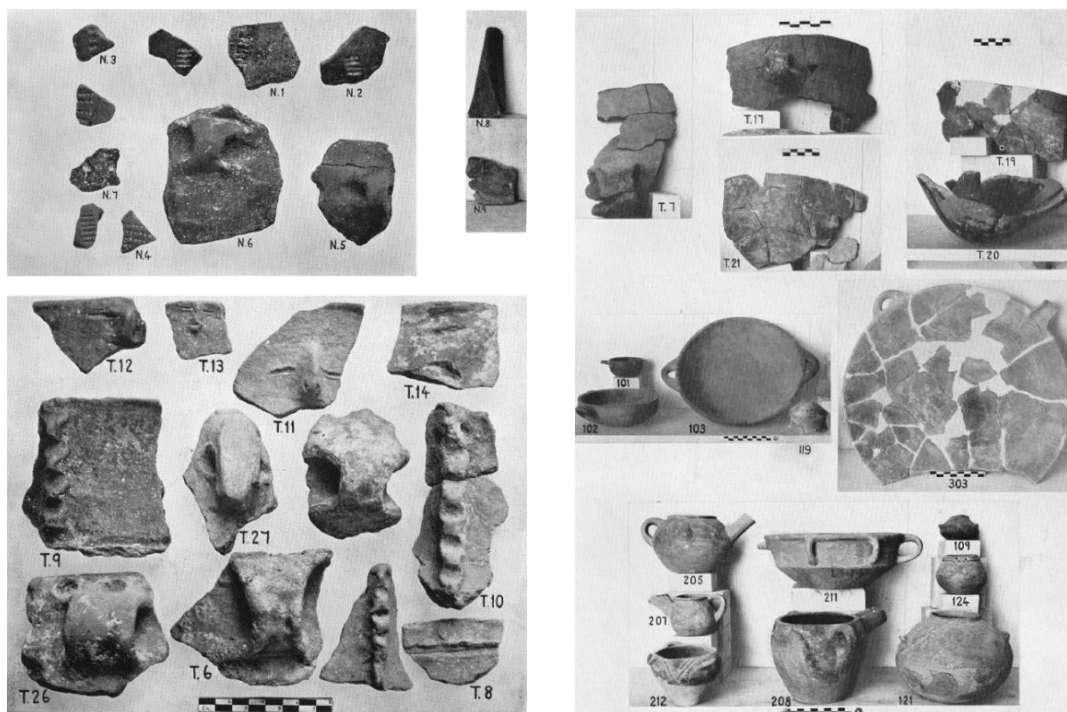

Εικόνα 58. Σχέδιο – Τομή σπηλαίου Τραπέζας. Πηγή: Pendlebury (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, The Cave of Trapeza, BSA 36, Fig. 3 σελ. 15

Εικόνα 59. Σχέδιο – κάτοψη του σπηλαίου της Τραπέζας. Πηγή: Pendlebury (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave of Trapeza, BSA 36, Fig. 3 σελ. 15

Πιο συγκεκριμένα, στα βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν οστά ζώων και ένας μεγάλος αριθμός χρηστικών αγγείων νεολιθικής περιόδου, όπως για παράδειγμα μαγειρικά σκεύη και κύπελα πόσης. Τα ευρήματα αποκάλυψαν ότι το σπήλαιο κατά την ύστερη νεολιθική μέχρι και την Πρωτομινωική Ι περίοδο χρησίμευε ως χώρος κατοικίας³⁷.

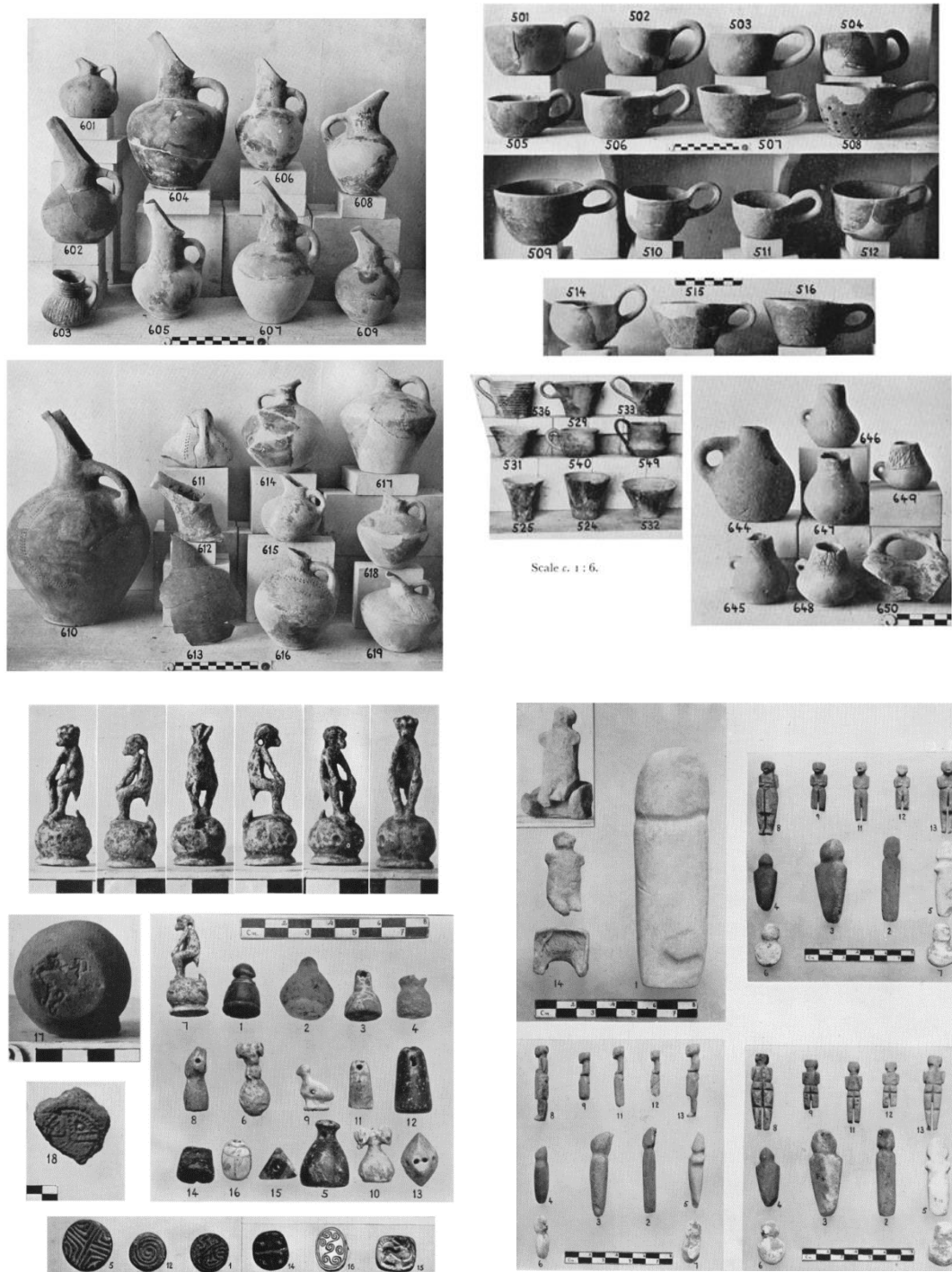

Εικόνα 60. Κεραμικά όστρακα Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής Ι περιόδου από τα βαθύτερα στρώματα του σπηλαίου της Τραπεζας. Υποδηλώνουν την οικιστική χρήση του. Πηγή: Pendlebury (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, The Cave of Trapeza BSA 36, Plate 7,8

Στο αμέσως επόμενο στρώμα αποκαλύφθηκε ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπινων οστών, τοποθετημένων έτσι ώστε η υπόθεση για εσκεμμένες ταφές να είναι αναμφισβήτητη. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι, κατά την Πρωτομινωική ΙI μέχρι και την Μεσομινωική Ι περίοδο το σπήλαιο μετατρέπεται από χώρο κατοίκησης σε οργανωμένο νεκροταφείο. Από τα τελευταία αρχαιολογικά στρώματα του σπηλαίου διακρίνεται πως κατά το τέλος της Μεσομινωικής Ι περιόδου το νεκροταφείο παίρνει σταδιακά μια μορφή ιερού χώρου. Ο Pendlebury παρατήρησε περίτεχνα κεραμικά αγγεία, εισαγμένα από την Κνωσό και την Φαιστό, καθώς και έναν αιγυπτιακό σκαραβαίο της 12^{ης} Φαραωνικής Δυναστείας. Τα αντικείμενα αυτά λειτουργούσαν ως προσφορές εντός του σπηλαίου, το οποίο είχε μετατραπεί πλέον σε ένα χώρο λατρείας. Η ανθρώπινη δραστηριότητα φαίνεται να φθίνει στις αρχές της Μεσομινωικής ΙI περιόδου, όπου σταδιακά εγκαταλείπεται οριστικά. Η λατρεία μεταφέρεται στο πολύ μεγαλύτερο και εντυπωσιακότερο σπήλαιο του Δικταίου Άντρου (17C), του οποίου τα

³⁷ Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave of Trapeza, BSA 36, σελ. 13-17

λατρευτικά ευρήματα χρονολογούνται ακριβώς από την Μεσομινωική Ι με ΙΙ περίοδο³⁸.

Εικόνα 61, Ευρήματα από το σπήλαιο της Τραπεζας. Πάνω: περίτεχνα κεραμικά αγγεία ΠΜ ΙΙ και ΜΜ Ι περιόδου. Κάτω: Σφραγιδόλιθοι και αναθηματικά αγαλματίδια ΠΜ ΙΙΙ και ΜΜ Ι περιόδου. Πηγή: Pendlebury (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, The Cave of Trapeza, BSA 36, Plate 10,11,14,18

³⁸ Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave of Trapeza, BSA 36, σελ. 18-24

Τζερμιάδο – Σπήλαιο Σκαφίδια

Σε κοντινή απόσταση από το σπήλαιο της Τραπέζας προς στα βόρεια, ο Pendlebury πραγματοποίησε παράλληλα δοκιμαστικές τομές σε ένα μικρότερο σπήλαιο, γνωστό ως σπήλαιο Σκαφίδια (65C). Αποτελείται από μια στενή είσοδο των 50 εκ. και ένα μόνο κεντρικό θάλαμο με διαστάσεις 4μ. μήκος και 2μ πλάτος. Το ύψος του θαλάμου δεν ξεπερνάει στα 70 εκ., ενώ στην μέση του θαλάμου δεσπόζει ένας μεγάλος σταλακτίτης. Με την αφαίρεση του χώματος ήρθαν στο φως κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής εποχής, ένα ακέραιο αγγείο Πρωτομινωικής Ι περιόδου, καθώς και όστρακα παρόμοιου τύπου με αυτών του σπηλαίου της Τραπέζας (63C). Επιπλέον βρέθηκαν τόσο οστά ζώων όσο και ανθρώπων. Επομένως, αφού από την ανασκαφή δεν προέκυψαν μεταγενέστερα ευρήματα, η χρήση του σπηλαίου οριοθετείται μέχρι και την Πρωτομινωική Ι περίοδο. Ταυτόχρονα, εξαιτίας του μικρού του μεγέθους, συμπεραίνεται ότι ήταν ακατάλληλο για κατοίκηση. Για το λόγο αυτό, η χρήση του παραπέμπει περισσότερο σε χώρος ταφής των νεκρών, ακολουθώντας ομοίως την ίδια πρακτική με το σπήλαιο της Τραπέζας που περιεγράφηκε παραπάνω³⁹.

Εικόνα 62. Αριστερά, η είσοδος του σπηλαίου Σκαφίδια. Δεξιά, ακέραιο κεραμικό αγγείο ΠΜ Ι περιόδου.
Πηγή: Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, Pl. I.1, Pl. IV.2

Τζερμιάδο – Σπήλαιο Μεσκίνη

Συνεχίζοντας τις δοκιμαστικές τομές στην περιοχή, ο Pendlebury ανακάλυψε άλλο ένα σπήλαιο με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ανατολικά του σπηλαίου της Τραπέζας (63C) και σε 400 μ. απόσταση από τα Σκαφίδια (65C) βρίσκεται το σπήλαιο Μεσκίνη (64C). Σε μέγεθος είναι αρκετά μεγαλύτερο από το τελευταίο, αφού εκτείνεται στο εσωτερικό του βουνού για περίπου 6 μ., ενώ το ύψος της βραχοσκεπής φτάνει μέχρι και τα 2μ. Από την μικρή ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε προέκυψαν ελάχιστα κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής εποχής. Ωστόσο, ήταν τόσο φθαρμένα,

³⁹ Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, σελ. 5

ώστε να μην είναι ξεκάθαρο αν την περίοδο εκείνη χρησιμοποιήθηκε για κατοίκηση. Αντίθετα, πιο ασφαλή συμπεράσματα προκύπτουν για την Μεσομινωική Ι με ΙΙΙ περίοδο. Ο Pendlebury αποκάλυψε μια ταφή σε πιθάρι και κεραμικά όστρακα αντίστοιχα. Επομένως, όπως και στα δύο προηγούμενα σπήλαια και εδώ η χρήση του σπηλαίου παραπέμπει σε προφυλαγμένο χώρο για ταφές⁴⁰.

Τζερμιάδο – Κάστελλος

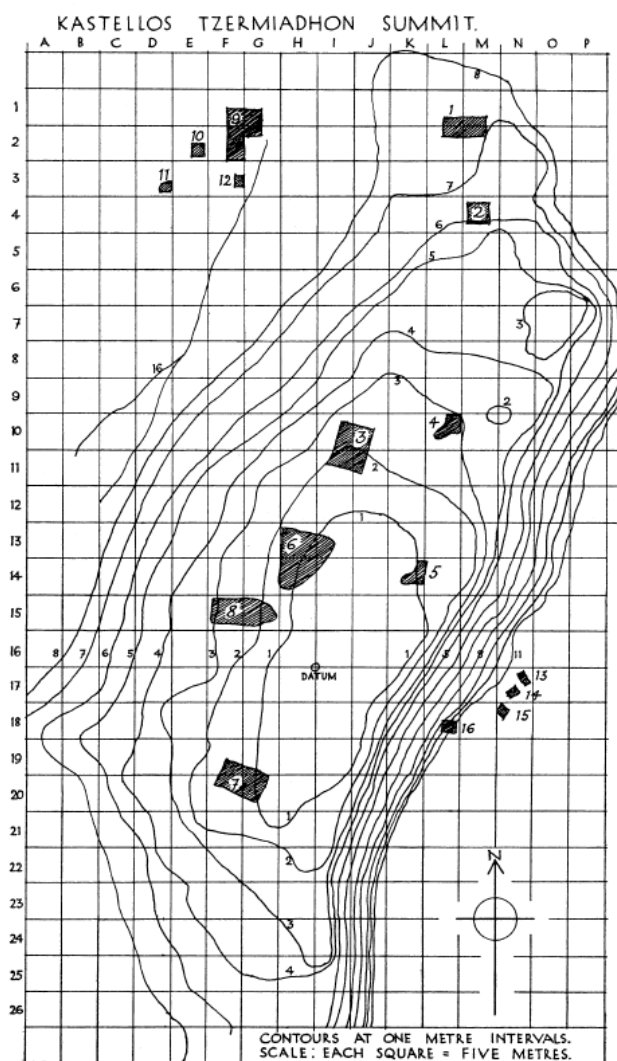
Ο Pendlebury, αν και ανέσκαψε τρία ιδιαίτερα σημαντικά σπήλαια κοντά στον οικισμό Τζερμιάδο, ήταν πεπεισμένος ότι η περιοχή είχε να αποδώσει και άλλες θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Η ομάδα του στράφηκε νότια του σύγχρονου οικισμού στον λόφο του Κάστελλου (62). Όντας υπερυψωμένος 100μ. περίπου από τον κάμπο και με μια αρκετά κοντινή πηγή για νερό αποτελούσε αναμφισβήτητα στρατηγική θέση.

Εικόνα 63 Άποψη του λόφου Κάστελλος από τα ανατολικά. Πηγή Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, PL I, 3

Η πρακτική που ακολούθησε η ανασκαφική ομάδα ήταν να χωρίσει την περιοχή σε ένα νοητό κάναβο και να πραγματοποιήσει τόσο επιφανειακή έρευνα, όσο και δοκιμαστικές τομές. Συνολικά δημιούργησε 16 μικρά διαδοχικά σκάμματα, τα οποία συνδυαστικά με τις πληροφορίες από τα κοντινά σπήλαια αποδείχθηκαν αρκετά ώστε να ξεδιπλωθεί η ιστορία της θέσης.

⁴⁰ Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, σελ. 6

Εικόνα 64. Σχέδιο – πλάνο ανασκαφής σε κάναβο λόφου Κάστελλου. Πηγή: Pendlebury, Money Couatts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA 38, Fig. 3 σελ. 7

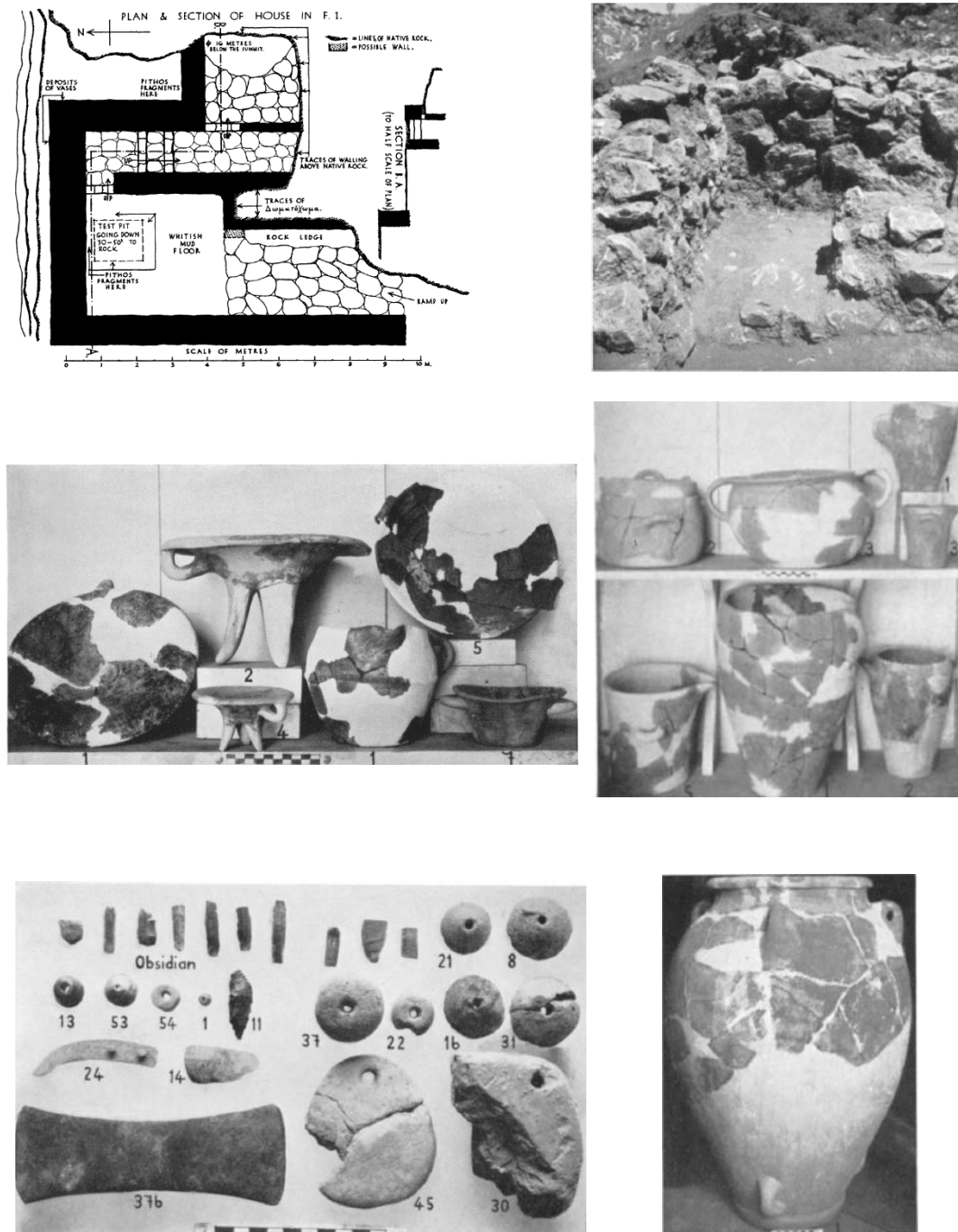
Ο Κάστελλος κατά την Τελική Νεολιθική μέχρι και την Πρωτομινωική Ι περίοδο αποτέλεσε χώρος ταφής για τους νεκρούς, αφού ιδίως στις παρυφές του λόφου βρέθηκαν διάσπαρτες ταφές με οστά και κρανία ανθρώπων, καθώς και κεραμικά της ίδιας περιόδου. Αργότερα, κατά την Πρωτομινωική ΙΙ με ΙΙΙ περίοδο ο Κάστελλος από τόπος ταφής μετατρέπεται σε έναν ανοικτό οικισμό. Από τις τομές προέκυψαν οι οχυρωματικοί τοίχοι του οικισμού, λιθόστρωτα μονοπάτια, καθώς και οικίες εντός των οποίων βρέθηκαν ανθρακοποιημένα ξύλα από τις οροφές, χρηστικά κεραμικά αγγεία, πιθάρια αποθήκευσης, μαγειρικά σκεύη, λίθινα εργαλεία, οστά ζώων και πήλινα ειδώλια⁴¹. Όλα τα παραπάνω υλικά αντικείμενα πιστοποιούν με ασφάλεια την ύπαρξη ενός εκτεταμένου οικιστικού συνόλου στην θέση του Κάστελλου. Η κατοίκηση συνεχίστηκε

Εικόνα 65. Ταφή Τελικής Νεολιθικής περιόδου στην θέση Κάστελλος. Πηγή: Pendlebury, Money Couatts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA 38, PL. I.2

⁴¹ Pendlebury, Money Couatts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA 38, σελ. 7-14

αδιάκοπα μέχρι και την Μεσομινωική ΙΙΙ περίοδο. Από εκείνο το χρονικό σημείο και έπειτα, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, διαπιστώνεται ότι ο οικισμός σταδιακά ερημώνεται και οι άνθρωποί του μεταφέρονται σε διαφορετικό μέρος εντός του οροπεδίου Λασιθίου⁴².

Εικόνα 66. Κινητά ευρήματα από τις δοκιμαστικές τομές του οικισμού στον λόφο του Κάστελλου. Πηγή: : Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, Fig. 6 σελ. 12. ΠΙ Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, V, VI

⁴² Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, BSA 38, σελ. 14-16

Το 1936 με 1937 ο Pendlebury πραγματοποίησε παράλληλα δοκιμαστικές τομές βόρεια του οικισμού Τζερμιάδο, στην βουνοκορφή μικρή και μεγάλη Κοπράνα. Στο σημείο αυτό τοποθετείται η θέση Καρφή (69), της οποίας το αρχαιολογικό της ενδιαφέρον είχε επισημανθεί ήδη από την περίοδο των ερευνών του Evans.

Το όνομα της θέσης προέρχεται εξαιτίας του σχήματος του βράχου στην απόληξη του βουνού προς τα βόρεια, το οποίο ομοιάζει με καρφή. Βρίσκεται σε υψόμετρο 1100 μέτρων και έχει την δυνατότητα για εποπτεία όλης της κοιλάδας που εκτείνεται στα βόρεια, μέχρι και το σημείο της θάλασσας. Παράλληλα, η απότομη γεωμορφολογία της περιμετρικά δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για προφύλαξη, αφού λειτουργεί ως ένα φυσικό οχυρό. Δύο κύριες πηγές νερού εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή, η πρώτη της Βιτσιλοβρύσης προς τα νοτιοδυτικά και η δεύτερη του Αστοιβιδερού προς τα νοτιοανατολικά. Λίγα χρόνια αργότερα το 1939 η Αγγλική Σχολή των Αθηνών, αφού αντιλήφθηκε την στρατηγική σημασία της τοποθεσίας, χρηματοδότησε μια πιο διεξοδική έρευνα. Η ανασκαφική ομάδα αποτελούνταν όχι μόνο από τον Pendlebury αλλά από διάφορους Έλληνες και Άγγλους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, καθώς και εργατικό δυναμικό από την ευρύτερη περιοχή του οροπεδίου⁴³.

Εικόνα 67 Η θέση Καρφή από τον βορά. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL XIV 2

Εικόνα 68. Η θέση Καρφή από την κορυφή της μικρής κοπράνας στα νότια πριν την ανασκαφή. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL XIV 4

⁴³ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, σελ. 58-60

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών αποκάλυψαν αρχικά στο χείλος της πλαγιάς προς τα βόρεια ένα χώρο λατρείας. Εκεί βρέθηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός ανοικτού δωματίου με κεντρικό βωμό. Στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται κεραμικά αγγεία λατρευτικού χαρακτήρα, καθώς και τα δύο γνωστά γυναικεία πήλινα αγαλματίδια θεοτήτων με υψωμένα τα χέρια προς τα πάνω. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, πρόκειται για το Ιερό Κορυφής Καρφί (70), το οποίο ήταν σε χρήση την Μεσομινωική ΙΙ περίοδο και δημιουργήθηκε πρώτο χρονικά σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρήματα της θέσης ⁴⁴.

Εικόνα 69. Αριστερά, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ιερού κορυφής. Δεξιά, ειδώλια γυναικείων θεοτήτων από το ιερό. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL. XVI 4, PL. XXXI

Εν συνεχεία, η ανασκαφή προχώρησε στο διάσελο μεταξύ της μικρής Κοπράνας και της κορυφής Καρφί. Στο σημείο αυτό ήρθε στο φως ένα εκτεταμένο οικιστικό σύνολο, με οικίες, εργαστήρια, μαγαζιά, ιερούς χώρους, περιμετρική οχύρωση, καθώς και οργανωμένο σύστημα δρόμων. Τα κινητά ευρήματα τα οποία προέκυψαν ήταν τα αναμενόμενα ενός οικισμού, όπως χρηστικά κεραμικά αγγεία και μαγειρικά σκεύη, εργαλεία, υφαντικά βάρη, καθώς όπλα και εγχειρίδια. Η κατοίκηση σε αυτήν την απομακρυσμένη και δύσβατη περιοχή ξεκίνησε σε ένα μεταβατικό και ασταθές οικονομικά και κοινωνικά στάδιο της Μινωικής περιόδου στην Κρήτη. Υπολογίζεται στα τέλη της Υστερομινωικής ΙΙΙ και στις αρχές της Υπομινωικής περιόδου, στο μεταίχμιο δηλαδή μεταξύ των αρχών των Πρωτογεωμετρικών χρόνων. Πιο συγκεκριμένα, κατά την φάση της διάλυσης των μινωικών ανακτόρων, και της μινωικής πολιτικής διακυβέρνησης, κατά την οποία αρχίζουν να σχηματίζονται στο νησί οι πρώτες έννοιες της πόλης, ως ένας οργανισμός συσπειρωμένος και αυτόνομος στην ασφάλεια της ενδοχώρας. Ο οικισμός στο Καρφί της περιόδου των σκοτεινών χρόνων, αντανακλά την μετάβαση από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου⁴⁵. Αντίστοιχα, όλα τα ευρήματα τα οποία αποκαλύφθηκαν, τόσο κινητά όσο

⁴⁴ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, σελ. 75-76

⁴⁵ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, σελ. 135-136

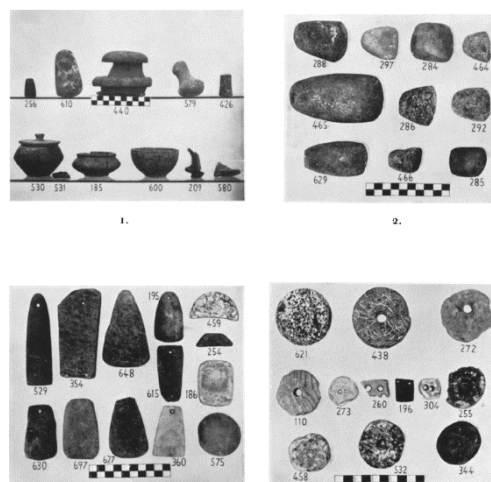
και ακίνητα, συγκαταλέγονται τυπολογικά σε αυτό το μεταβατικό στάδιο. Χαρακτηρίζονται από την λιτότητα της τέχνης και της μορφής, με έντονες επιρροές από τον κάποτε ακμαίο μινωικό και μυκηναϊκό πολιτισμό.

Εικόνα 70. Πάνω, ο οικισμός στην θέση Καρφή από τα βόρεια. Κάτω, ο οικισμός στην θέση Καρφή από τα νότια.
Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL. XV 2, XV 3

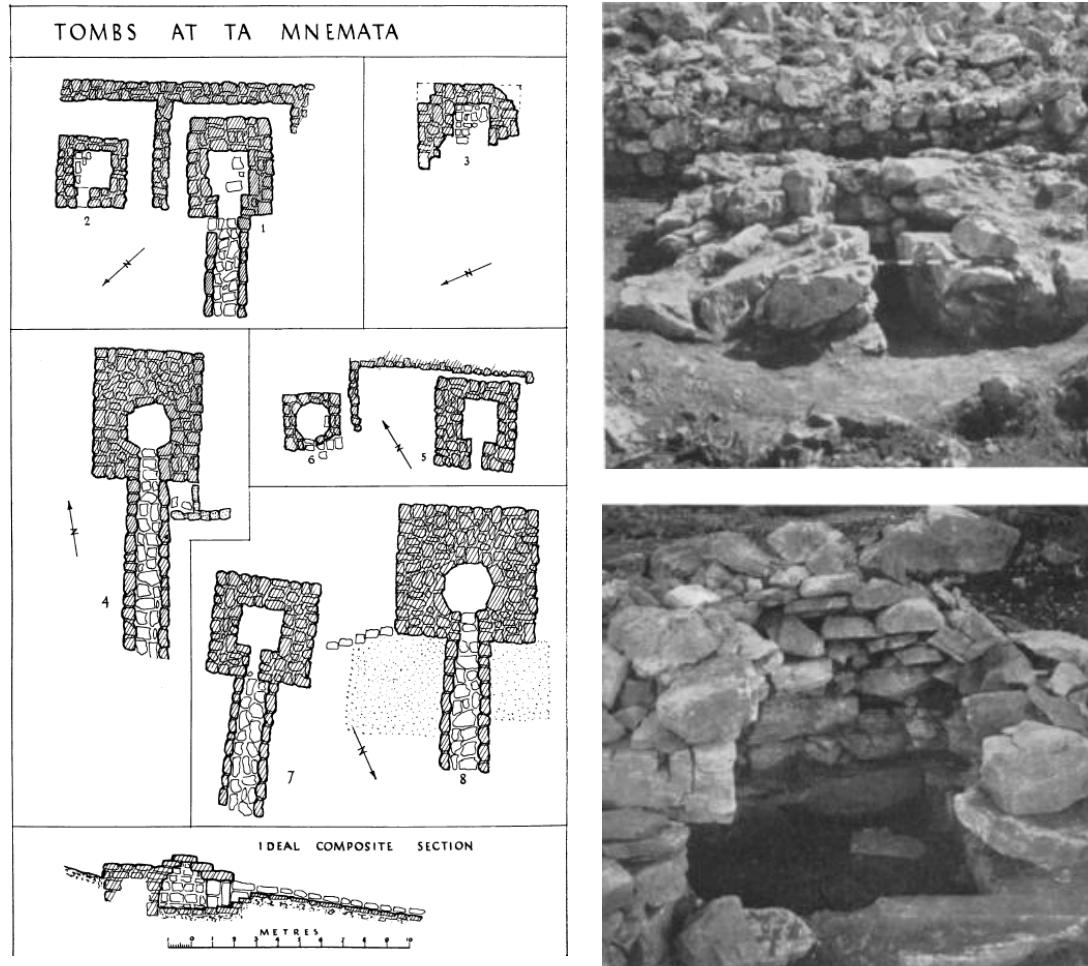
Εικόνα 71. Σχέδιο – κάτοψη του οικισμού στο Καρφή. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Kaphi. A City of Refugees of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL. VIII

Εικόνα 72. Αριστερά, ανεσκαμμένα δωμάτια από τον οικισμό στο Καρφή. Δεξιά, πήλινα και λίθινα ευρήματα από τον οικισμό στο Καρφή. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Kaphi. A City of Refugees of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL. XXII 6, PL XXX

Εντός της ίδιας ανασκαφικής περιόδου, η ομάδα που διηύθυνε ο Pendlebury εντόπισε και το νεκροταφείο του οικισμού σύμφωνα με τα γεγραμμένα και τις έρευνες του Evans. Τοποθετείται στις δύο πλαγιές βόρεια και νότια της βουνοκορφής αντίστοιχα. Το πρώτο ταφικό σύνολο στα βόρεια βρίσκεται πλησίον της πηγής νερού Βιτσιλοβρύση στην θέση Μνήματα (71A, 71B). Εκεί, ανασκάφθηκαν 17 τάφοι, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν με τετραγωνική κάτοψη από ημιλαξευτούς τοπικούς ασβεστόλιθους, θολωτή στέγη και μικρό σχηματισμένο δρόμο, ο οποίος οδηγούσε στην είσοδο. Τα ευρήματα εντός των τάφων, εκτός από τα οστά, ήταν κτερίσματα από κεραμικά αγγεία, πήλινα ειδώλια και κοσμήματα. Το δεύτερο ταφικό σύνολο υπήρξε στα νότια πλησίον της πηγής νερού Αστοιβιδερό (68), όπου ανασκάφθηκαν συνολικά 4 τάφοι, οι οποίοι είχαν την ίδια αρχιτεκτονική δομή καθώς και κτερίσματα με τους τάφους στα Μνήματα (71A, 71B). Σύμφωνα με τον Pendlebury και την ομάδα του, αν

και η συντριπτική πλειοψηφία ήταν συλημένοι ήδη από την αρχαιότητα, υπήρξαν σύγχρονοι του οικισμού στο Καρφί και ανήκαν σε επιφανείς κατοίκους⁴⁶.

Εικόνα 73. Αριστερά, Σχέδιο – κάτοψη και πλάγια όψη των τάφων στην θέση Μνήματα. Δεξιά, θολωτός τάφος στην θέση Μνήματα. Πηγή: Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, PL. XII, PL. XXV 2,5

⁴⁶ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, σελ. 100-112

Μια ακόμα εξίσου σημαντική τοποθεσία την οποία μελέτησε ο Pendlebury ήταν η θέση Παπούρα (72), η οποία βέβαια είχε ήδη επισημανθεί από τον Evans πριν από 50 χρόνια περίπου. Η Παπούρα όπως προαναφέρθηκε, βρίσκεται ένα χιλιόμετρο βόρεια του οικισμού Λαγού πάνω στον υπερυψωμένο λόφο. Σε κοντινή απόσταση στα ανατολικά συνορεύει με την θέση Κοπράνα και τον οικισμό Καρφί (69). Ομοίως, ο λόφος της Παπούρας αποτελεί ένα απόρθητο φυσικό οχυρό στα βόρεια και παρέχει εποπτεία μέχρι και την ακτογραμμή του νησιού. Αντίθετα με την θέση στο Καρφί τοποθετείται σε χαμηλότερο υψόμετρο δημιουργώντας πιο ευνοϊκές συνθήκες για κατοίκηση.

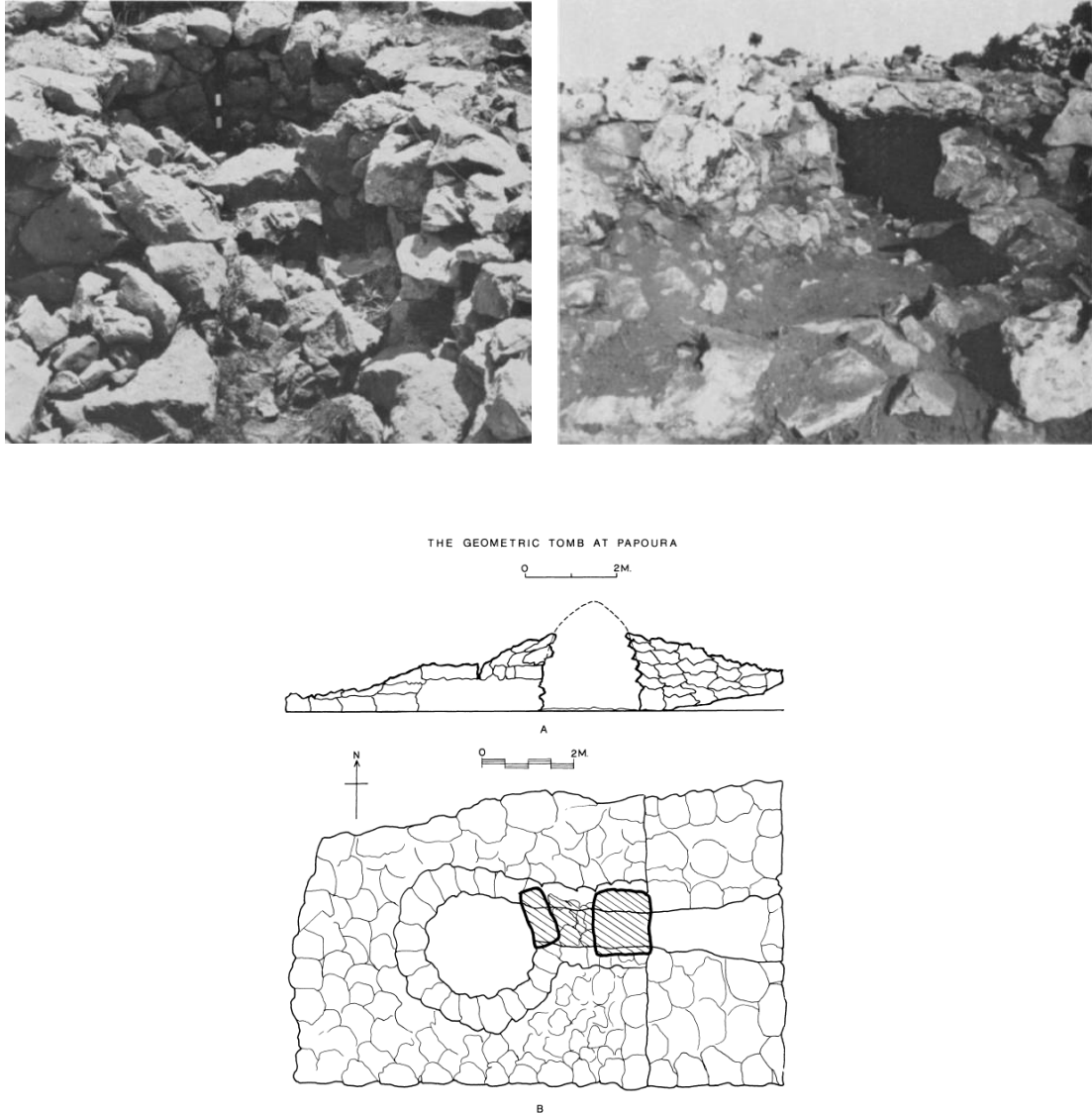
Ο Pendlebury κατάφερε να διεξάγει δυστυχώς μόνο μια επιφανειακή έρευνα και μικρές δοκιμαστικές τομές. Από τα αποτελέσματα που προέκυψαν και ιδίως από τα κεραμικά όστρακα, συμπεραίνεται ότι υπήρξε ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή από την Μεσομινωική μέχρι και την Ρωμαϊκή περίοδο. Ωστόσο, η περίοδος ακμής της θέσης εικάζεται κατά την Πρωτογεωμετρική μέχρι και την Αρχαϊκή περίοδο, όπου πολύ πιθανόν να αναπτύχθηκε ένας εκτεταμένος οικισμός. Όπως προτείνει ο Pendlebury, η οικιστική εγκατάσταση προήλθε από τους κάτοικους του Καρφιού (69), οι οποίοι με το πέρασμα των χρόνων κατευθύνθηκαν νοτιότερα σε ένα περισσότερο βιώσιμο κλίμα και χώρο⁴⁷.

Εικόνα 74. Κεραμικά όστρακα και αγγεία από τις δοκιμαστικές τομές του Pendlebury στην θέση Παπούρα. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 272

⁴⁷ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, BSA 38, σελ. 141

Παράλληλα, στα ανατολικά του ίδιου λόφου εντόπισε το νεκροταφείο του οικισμού. Ανέσκαψε έναν θολωτό τάφο από αργολιθοδομή τοπικού ασβεστόλιθου και σχηματισμένο δρόμο προς την είσοδο. Ο τάφος, αν και είχε συληθεί πριν από την ανασκαφή του, είναι πιθανόν να περιείχε ταφές δύο ανθρώπων. Από τα κτερίσματα που βρέθηκαν όπως κεραμικά όστρακα, ένα εγχειρίδιο, ένας μεταλλικός διπλός πέλεκυς και μια περόνη, προέκυψε και η χρονολόγηση του κατά την Γεωμετρική περίοδο⁴⁸.

Εικόνα 75. Φωτογραφίες και σχέδιο κάτοψης και όψης του θολωτού τάφου ανατολικά της θέσης Παπούρα. Πηγή: Watrous Livingston (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, Pl. 23 & σελ. 274

⁴⁸ Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, *The Annual of the British School at Athens* 75, σελ. 270-275

Πλησίον του οικισμού Λαγού περίπου 10 λεπτά της ώρας προς τα δυτικά ανέσκαψε την θέση Δονάδες (76). Στο σημείο βρέθηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός κτίσματος. Αποτελούνταν από δύο κύρια δωμάτια με λιθόστρωση στο δάπεδο και ξύλινη στέγαση. Εντός των δύο χώρων αυτών βρέθηκε ένας μεγάλος αριθμός από χρηστικά αγγεία, ένα εγχειρίδιο, καθώς και υφαντικά βάρη μαρτυρώντας την χρήση του ως οικία. Χρονολογικά διαπιστώνεται από τα ευρήματα ότι το κτίριο ήταν σε χρήση κατά τον 6^ο και 5^ο αιώνα π.Χ., δηλαδή κατά τα μέσα με τέλη της Αρχαϊκής περιόδου⁴⁹. Όπως επισημαίνει ο Pendlebury, πολύ πιθανόν να αποτελούσε ένα μεταγενέστερο προάστιο της οικιστικής εγκατάστασης της Παπούρας (72), καθώς με το πέρασμα των χρόνων ο πληθυσμός της πολύ πιθανόν να αυξήθηκε σημαντικά⁵⁰.

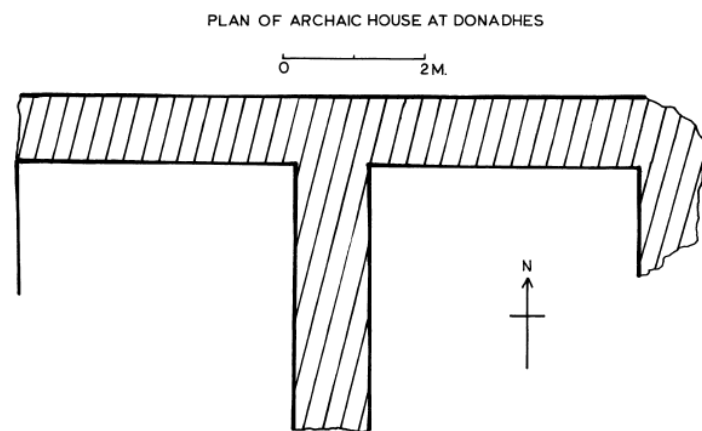

FIG. 6 Plan of the Archaic House at Donadhes.

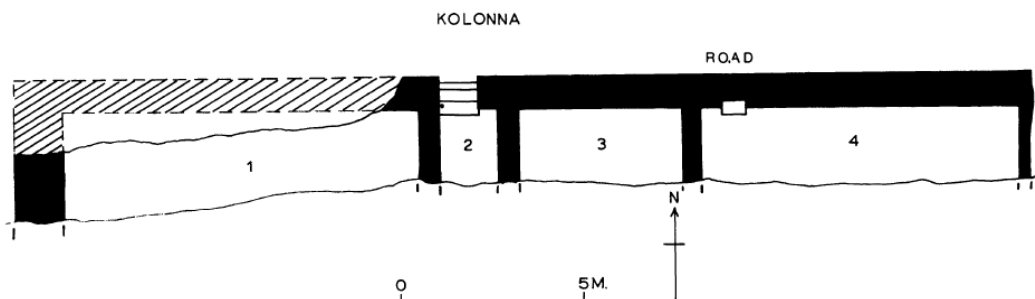

Εικόνα 76. Πάνω, σχέδιο κάτοψη του κτίσματος στην θέση Κολόνα, μετά τις δοκιμαστικές τομές του Pendlebury. Κάτω, ευρεθέντα κεραμικά αγγεία από το κτίσμα. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, Fig. 6 σελ. 276

⁴⁹ Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 275-276

⁵⁰ Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave on Trapeza, BSA 36, σελ. 10

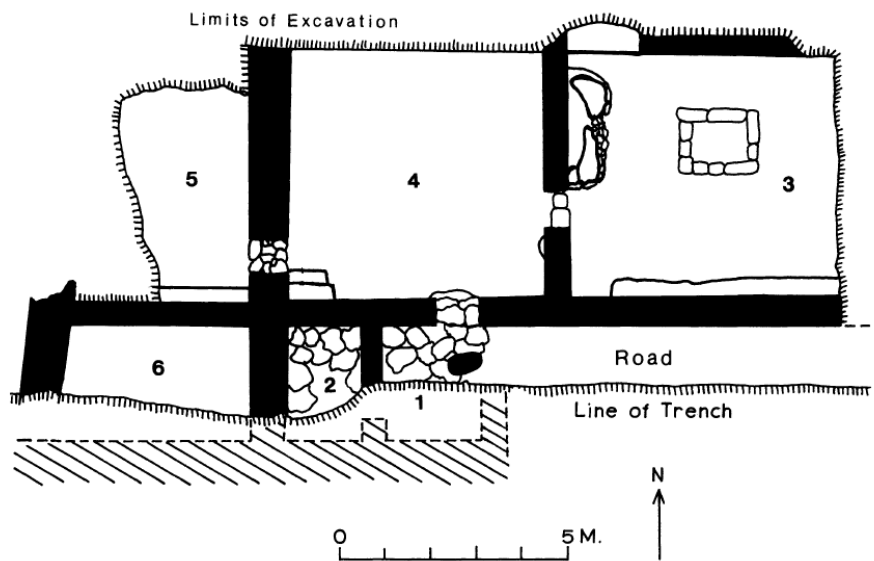
Στην ίδια περιοχή, μόλις 5 λεπτά της ώρας από τον οικισμό Λαγού στα ανατολικά, ο Pendlebury πραγματοποίησε ακόμα μια δοκιμαστική τομή στην θέση Κολόνα (74). Εκεί, αποκαλύφθηκε ένα μεγαλύτερο κτίσμα με 4 δωμάτια, από ημιλαξευμένους τοπικούς ασβεστόλιθους, λιθόστρωση στο δάπεδο και ξύλινη στέγη. Το δωμάτιο 4 είναι το μεγαλύτερο με διαστάσεις 9.65μ. μήκος και 1.80μ. πλάτος, στο οποίο σώζεται στο κέντρο του βάση κίονα, πολύ πιθανόν για την στήριξη της στέγης. Τα κινητά ευρήματα από το κτίσμα ήταν στον μεγαλύτερο βαθμό τους χρηστικά, υποδηλώνοντας την λειτουργία του ως οικία, ενώ η χρονολόγηση υπολογίζεται λίγο μεταγενέστερα από το κτίσμα στην θέση Δονάδες (76), δηλαδή προς το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου.

Εικόνα 77. Σχέδιο – κάτοψη του κτίσματος της οικίας μετά τις δοκιμαστικές τομές του Pendlebury στην θέση Κολόνα. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 277 Fig. 7

Ταυτόχρονα, πλησίον του κτίσματος αυτού στα ανατολικά ανασκάφθηκε ένα ακόμα κτίσμα. Η ιδιαιτερότητα του τελευταίου έγκειται στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για οικία, αλλά για εργαστήριο παραγωγής βαφής και υφασμάτων. Αποτελείται από 6 συνολικά δωμάτια, με τα μεγαλύτερα να είναι το 3 και το 4. Ο τρόπος κατασκευής και η αρχιτεκτονική του ομοιάζουν αρκετά με το προηγούμενο που περιεγράφηκε παραπάνω στην ίδια θέση. Ωστόσο, στο κέντρο του δωματίου 3 είχε κατασκευαστεί μια εστία και βόρεια ένα κτιστό θρανίο εργασίας για λειτουργικούς λόγους του εργαστηρίου. Στα κινητά ευρήματα βρέθηκαν 56 υφαντικά βάρη, πηλίνα αγαλματίδια και κεραμικά χρηστικά αγγεία. Η ύπαρξη ανθρώπινης δραστηριότητας χρονολογείται από την Αρχαϊκή μέχρι και την Ελληνιστική περίοδο. Εικάζεται πως αρχικά αποτελούσε επέκταση του οικισμού της Παπούρας (72). Ωστόσο, η χρήση του ως εργαστήριο συνεχίστηκε και αργότερα κατά τα Ελληνιστικά χρόνια όταν το Οροπέδιο Λασιθίου βρισκόταν υπό την κατοχή της γειτονικής πόλης της Λύκτου⁵¹.

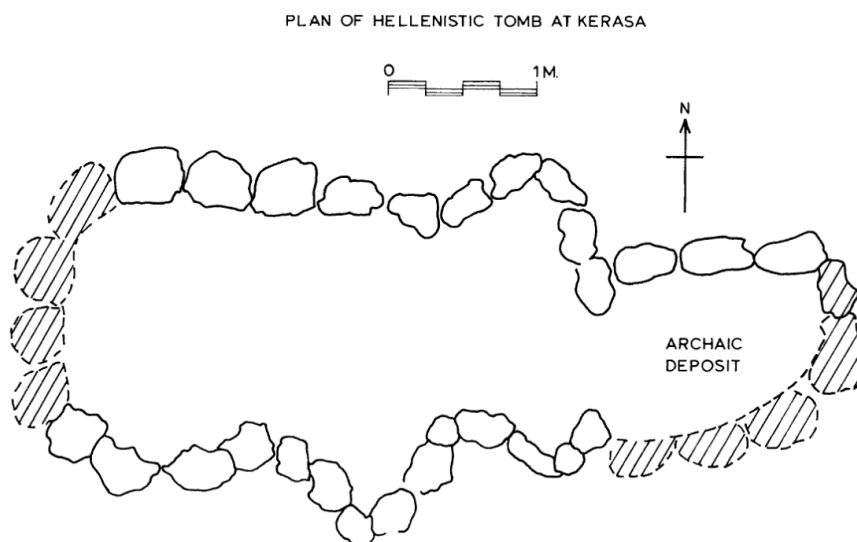
⁵¹ Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 278-281

Εικόνα 78. Σχέδιο κάτοψη και φωτογραφίες του εργαστηρίου από τις δοκιμαστικές τομές του Pendlebury στην θέση Κολόνα. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 279 Fig. 9

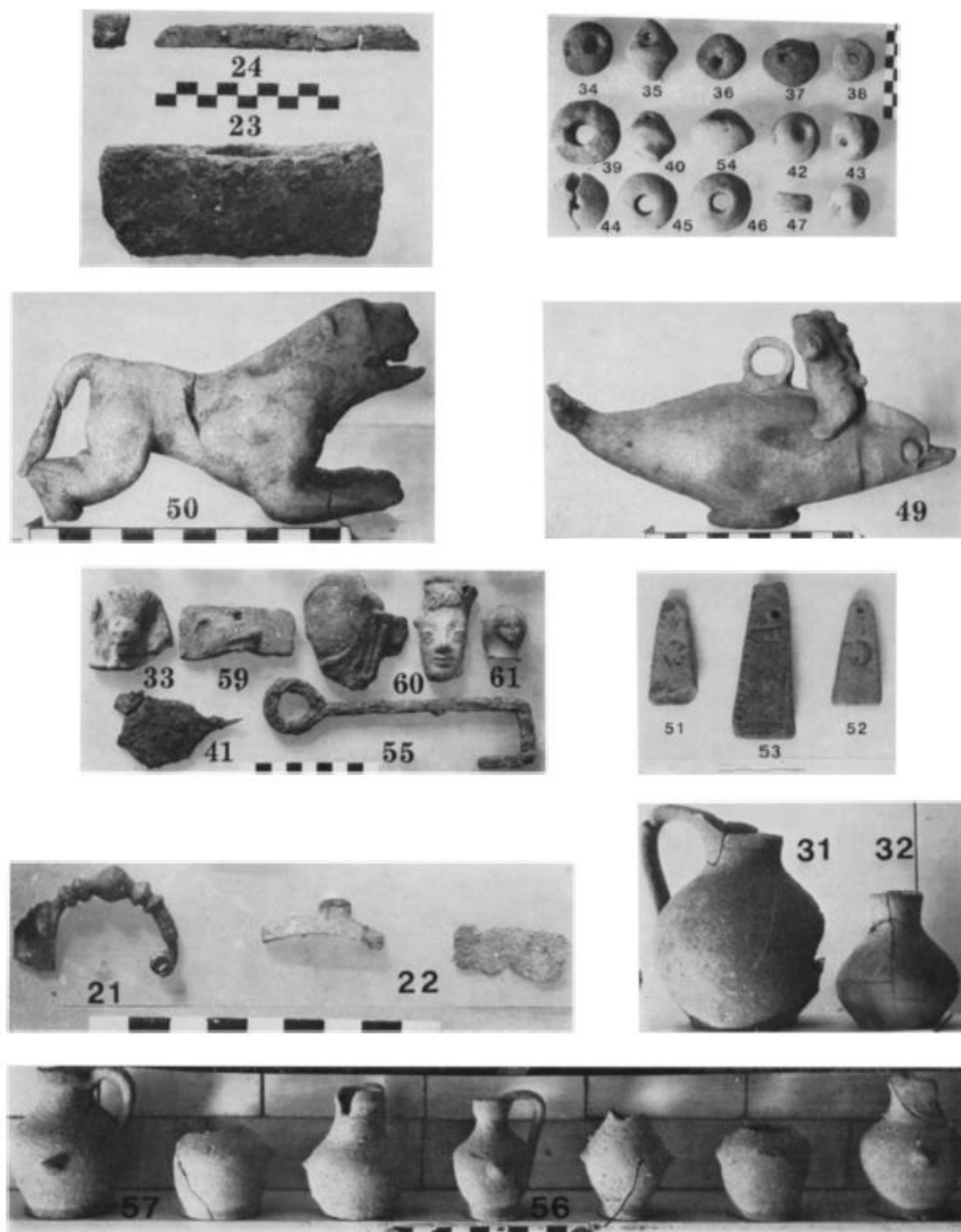
Λαγού – Κερασά

Μια ακόμα θέση που ανέσκαψε μερικώς ο Pendlebury είναι η θέση Κερασά (73), η οποία βρίσκεται ένα τέταρτο της ώρας ανατολικά του οικισμού Λαγού. Στο σημείο αυτό εικάζεται ότι υπήρξε το νεκροταφείο της θέσης Κολόνα (74) και Δονάδες (76). Δυστυχώς, εξαιτίας της διάνοιξης του σύγχρονου δρόμου ήδη από την εποχή του Pendlebury, το μεγαλύτερο μέρος του νεκροταφείου καταστράφηκε. Ο Pendlebury κατάφερε να ανασκάψει τα εναπομείναντα κατάλοιπα δύο ταφών. Στην πρώτη, βρέθηκαν κεραμικά αγγεία, όστρακα και πήλινες πλάκες με ανάγλυφη διακόσμηση ορίζοντας την χρονολόγηση κατά τα Αρχαϊκά χρόνια. Στην δεύτερη βρέθηκαν μικρά αναθηματικά αγγεία ως κτερίσματα στον νεκρό, ορίζοντας την χρονολόγηση κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους⁵².

Εικόνα 79. Σχέδιο – κάτοψη του των δύο ταφών στην θέση Κερασά μετά τις δοκιμαστικές τομές του Pendlebury. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, σελ. 282 Fig. 10

⁵² Watrous Livingston (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, *The Annual of the British School at Athens* 75, σελ. 281

J. D. S. PENDLEBURY'S EXCAVATIONS IN THE PLAIN OF LASITHI: THE IRON AGE SITES
 Finds from Papoura (21-24), Donadhes (31-41) Kolonna (42-55) Kerasa (bottom row, including 56, 57)

Εικόνα 80. Κινητά ευρήματα από τις θέσεις των δοκιμαστικών τομών του Pendlebury Παπούρα, Δονάδης, Κολόνα, Κερασά. Πηγή: Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, BSA 75, PL 29

Τέλος, ο Pendlebury από το 1936 έως το 1939 πραγματοποίησε διάσπαρτα μια πληθώρα μικρών δοκιμαστικών τομών στο οροπέδιο, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα αρκετές άγνωστες αρχαιολογικές θέσεις, τις οποίες φιλοδοξούσε να ανασκάψει συστηματικά τα επόμενα χρόνια. Δυστυχώς, την περίοδο εκείνη και εξαιτίας του Β΄

παγκοσμίου πολέμου επιστρατεύτηκε στα Χανιά. Το 1941 σκοτώθηκε στο πεδίο της μάχης με αποτέλεσμα το αρχαιολογικό του έργο, τόσο στην Κρήτη γενικότερα, όσο και στο Οροπέδιο Λασιθίου ειδικότερα να μην ολοκληρωθεί ποτέ⁵³. Ως παρακαταθήκη των ερευνών του παρέμειναν οι αναφορές των θέσεων συνοδευόμενες από μια σύντομη περιγραφή λίγων σειρών.

Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πλησίον του οικισμού Πινακιανό δύο θέσεις. Η πρώτη, ¼ της ώρας περπάτημα, δυτικά του οικισμού, πάνω από το μοναστήρι της Βιδιανής, Του Σταυράκου ο Λάκκος (2), στην οποία βρήκε κεραμικά όστρακα Αρχαϊκής περιόδου. Λίγο χαμηλότερα προς την κοιλάδα, βρήκε κεραμικά όστρακα και θραύσματα γυαλιού Ρωμαϊκής περιόδου. Η δεύτερη, 5 λεπτά της ώρας περπάτημα, δυτικά του οικισμού προς τον λόφο, Μπαγκάλι ή Χατζήρη Σπηλιάρι (ταυτίζεται με την θέση Καρδαμούτσα) (1), βρήκε γεωμετρικά και αρχαϊκά κεραμικά όστρακα και θραύσματα πίθων.

Πλησίον του οικισμού Τζερμιάδο, αποκάλυψε επιπρόσθετα άλλες τέσσερις αρχαιολογικές θέσεις. Η πρώτη Γαϊτάνου (67), βρίσκεται στα 200μ. περίπου βορειοδυτικά του οικισμού, στον μικρό λόφο, ο οποίος εισχωρεί εντός του κάμπου, με κεραμικά όστρακα Αρχαϊκής και Κλασικής περιόδου, καθώς και έναν χάλκινο διπλό αναθηματικό πέλεκυ. Η δεύτερη, απέναντι από τον λόφο του Κάστελλου (62) που ανασκάφθηκε διεξοδικά, βρίσκεται η θέση Αγία Άννα ή Πόντα (61). Εκεί εντόπισε κεραμικά όστρακα διαφόρων περιόδων, κυρίως Μεσομινωικής, Υστερομινωικής καθώς και Αρχαϊκής και Ελληνιστικής εποχής. Παράλληλα, βρέθηκαν στην επιφάνεια του εδάφους ελληνιστικά και ρωμαϊκά νομίσματα. Η τρίτη, εντός του οικισμού, όπου βρίσκεται το σπήλαιο Αργουλιά (66C), στο οποίο βρήκε κεραμικά όστρακα Τελικής Νεολιθικής και Υστερομινωικής περιόδου. Η τέταρτη, περίπου 10 λεπτά της ώρας περπάτημα, νότια του οικισμού εντός του κάμπου στην θέση Μεγάλος Ποταμός ή Βουνός (60) αναγνώρισε κεραμικά όστρακα Ρωμαϊκής περιόδου.

Πλησίον του οικισμού Μαρμακέτο, στον λόφο ακριβώς πάνω και βόρεια από τον οικισμό στην θέση Φακιδιά (58) επιβεβαίωσε την ύπαρξη αρχαιοτήτων που είχε εντοπίσει ο Dawkins το 1914⁵⁴, εικάζοντας ότι πρόκειται για οικιστική εγκατάσταση της Μεσομινωικής Ι με Υστερομινωικής Ι περιόδου.

Πλησίον του οικισμού Μέσα Λασιθί αναγνώρισε άλλες τρεις θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Η πρώτη θέση Βλυκιστρά (51), περίπου στα 160μ. βορειοανατολικά ή στα 5 λεπτά περπάτημα βόρεια από τον οικισμό Νικηφόρηδων, όπου από την διάνοιξη του δρόμου αποκαλύφθηκαν κεραμικά όστρακα Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου, καθώς και μια πιθοταφή (εγχυτρισμός) Γεωμετρικής περιόδου. Η δεύτερη θέση Πατέλλες (53), η οποία βρίσκεται στα 200μ. περίπου στην βόρεια παρεία του δρόμου που ενώνει τον οικισμό Μέσα Λασιθί με Άγιο Κωνσταντίνο. Στο σημείο βρήκε κεραμικά όστρακα πίθων, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

Εικόνα 81. Θραύσμα αρχαϊκού πίθου από την θέση Αγία Άννα με ανάγλυφη διακόσμηση σφίγγας. Πηγή: Watrous (1982), *Hesperia* 18, Pl.18, b

⁵³ Hutchinson (1947) Pendlebury, *Κρητικά Χρονικά* Τόμος Α', σελ. 458-459

⁵⁴ Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, *BSA* 20, σελ. 4

τοιχών Αρχαϊκής περιόδου. Η τρίτη θέση Αρμί (52), η οποία τοποθετείται ακριβώς στα βόρεια του οικισμού Μέσα Λασιθί στον μικρό λόφο με ευρήματα κεραμικών οστράκων και ίχνη καύσης της Υστερομινωικής ΙΙΙ με Υπομινωικής περιόδου.

Πλησίον του οικισμού Σμαλιανό, 10 λεπτά της ώρας περπάτημα προς τα βόρεια στον λόφο εντόπισε την θέση Παλαιόμανδρα (47), όπου κατά την διάνοιξη του σύγχρονου δρόμου αποκαλύφθηκε μια πιθοταφή Υστερομινωικής Ι περιόδου

Πλησίον του οικισμού Μέσα Λασιθάκι εντόπισε μια αρχαιολογική θέση και πιο συγκεκριμένα την θέση Βίγλα (45). Βρίσκεται περίπου $\frac{1}{4}$ της ώρας περπάτημα βορειοδυτικά του οικισμού, ενώ ως ευρήματα παρατήρησε κεραμικά όστρακα και ίχνη μεγαλιθικής οχυρωματικής τοιχοποιίας Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Από την θέση υπάρχει η δυνατότητα παρατήρησης ολόκληρου του κάμπου, αντικείμενο το οποίο παραπέμπει στην χρήση της ως παρατηρητήριο – φρούριο.

Πλησίον του οικισμού Άγιος Κωνσταντίνος βρέθηκαν τέσσερις αρχαιολογικές θέσεις, η πρώτη στο βόρειο άκρο του οικισμού προς τον μικρό λόφο στην θέση Χαράκια (56), όπου βρήκε κεραμικά όστρακα, καθώς και τα θεμέλια ενός κτίσματος Αρχαϊκής περιόδου. Η δεύτερη, στα βορειοδυτικά του οικισμού στον λόφο και στην θέση Κεφάλια (35), εντόπισε πιθοταφές Αρχαϊκής περιόδου, καθώς και ρωμαϊκά ελληνιστικά και βυζαντινά νομίσματα. Η τρίτη, ομοίως προς τον λόφο και στα δυτικά του οικισμού στην θέση Αυγουστή (34), βρήκε κεραμικά αγγεία Μεσομινωικής Ι περιόδου. Η τέταρτη θέση Μονή Κρουσταλλένια, όπου στα ανατολικά του ομώνυμου Μοναστηριού εντόπισε κεραμικά όστρακα και πιθοταφές της Αρχαϊκής περιόδου.

Εικόνα 82. Κεραμικά όστρακα Μινωικής περιόδου από την θέση Αυγουστή (34). Πηγή: Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18, Pl. 20b

Πλησίον του οικισμού Άγιος Γεώργιος αποκάλυψε μία θέση με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Πιο συγκεκριμένα, $\frac{1}{4}$ της ώρας περπάτημα δυτικά του οικισμού στην θέση Κάστελλος (32) πάνω στον ομώνυμο λόφο, όπου βρήκε κεραμικά όστρακα Ελληνιστικής περιόδου, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ίσως Βυζαντινής περιόδου επικυρώνοντας τις έρευνες του Evans⁵⁵.

Πλησίον του οικισμού Καμινάκι βρέθηκαν δύο θέσεις με αρχαιολογικό

⁵⁵ Evans, Myres (1895) A Mycenaean Military Road in Crete, *The Academy* 47, σελ. 469-470

ενδιαφέρον. Η πρώτη, 10 λεπτά της ώρας περπάτημα ανατολικά από τον οικισμό στην θέση Κουτσουνάρι (23), ανακάλυψε μια πήλινη λάρνακα με μια ταφή. Στην επιφάνεια βρέθηκαν ρωμαϊκά κεραμικά όστρακα. Η δεύτερη θέση, Αγία Παρασκευή (21Α), βρίσκεται κάτωθεν του οικισμού Καμινάκι και ταυτίζεται με αυτή που είχε αναφέρει ο Dawkins το 1914⁵⁶. Περίπου 22 χρόνια αργότερα κατά την περίοδο των ερευνών του Pendlebury μεταξύ 1936 με 1938 ο οικισμός είχε ήδη αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε οι αρχαιότητες να είναι ελάχιστα εμφανείς.

Εικόνα 83. Κεραμικά όστρακα Μινωικής περιόδου από την θέση Αγία Παρασκευή (21). Watrous (1982) *Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, Hesperia* 18, σελ. Plate 20, e

Πλησίον του οικισμού Ψυχρό εντόπισε επιπλέον την θέση Σταυρί (16), 5 λεπτά της ώρας περπάτημα βορειοδυτικά του οικισμού και εντός του κάμπου, όπου ανακαλύφθηκαν κεραμικά όστρακα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων Ρωμαϊκής περιόδου.

Πλησίον του οικισμού Πλάτη βρέθηκαν επιπλέον δύο θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Η πρώτη ένα τέταρτο της ώρας περπάτημα, βορειοδυτικά του οικισμού στην θέση Κατσουχείροι (10) όπου εντόπισε κεραμικά όστρακα, μια χάντρα και έναν πέλεκυ Πρωτομινωικής Ι περιόδου. Η δεύτερη ένα τέταρτο της ώρας περπάτημα δυτικά του οικισμού στην θέση Βρυσίδα, η οποία ταυτίζεται με την θέση Μελίσκηπος (12) εντόπισε ένα κεραμικό αγγείο με ανάγλυφη διακόσμηση ενός ζώου.

Πλησίον του οικισμού Κάτω Μετόχι 10 λεπτά της ώρας περπάτημα, νοτιοδυτικά του οικισμού και εντός του κάμπου στην θέση Μέσα Ρουσσανός (6) βρήκε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων και κεραμικά όστρακα Ρωμαϊκής περιόδου⁵⁷.

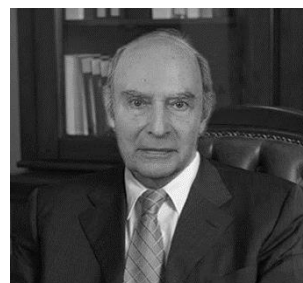
⁵⁶ Dawkins Richard (1914) *Excavations at Plati in Lasithi Crete, BSA* 20, σελ. 4

⁵⁷ Pendlebury John, Money Coutts Mercy, Eccles Edith (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, The Cave on Trapeza, The Annual of the British School at Athens* 36, σελ. 9-13

4.8 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Κώστα Δαβάρα και Philip Betancourt

Άγιος Χαράλαμπος – Σπήλαιο Αγίου Χαραλάμπους

Μετά την απρόσμενη διακοπή των ανασκαφών εξαιτίας του Β' παγκοσμίου πολέμου το Οροπέδιο Λασιθίου παραμελήθηκε αρχαιολογικά για αρκετά χρόνια. Στο προσκήνιο της έρευνας εμφανίστηκε ξανά μόνο το 1976, όταν κατά την διάνοιξη του περιφερειακού δρόμου τα μηχανήματα ανακάλυψαν την ύπαρξη ενός σπηλαιού στα ανατολικά του οικισμού Αγίου Χαραλάμπους στην θέση Περβόλια (9). Η αρχαιολογική υπηρεσία με έφορο τον Κώστα Δαβάρα έσπευσε να εξετάσει την θέση αναγνωρίζοντας αμέσως την σπουδαιότητά της. Σύμφωνα με τις πρώτες μελέτες, επρόκειτο για ένα ασύλητο ταφικό σπήλαιο, αφού στο εσωτερικό του βρέθηκαν ανθρώπινα οστά, ακέραια κρανία και αναθηματικά κεραμικά αγγεία. Η πρώτη φάση των ερευνών ήταν αναγκασμένη να σταματήσει λόγω πιθανής κατάρρευσης της βραχοσκεπής. Η είσοδος στο σπήλαιο δεν πραγματοποιήθηκε από το φυσικό του άνοιγμα αλλά από παράπλευρο σημείο, το οποίο προέκυψε από τον εκβραχισμό για τις ανάγκες του δρόμου προξενώντας ιδιαίτερα προβλήματα στατικότητας⁵⁸.

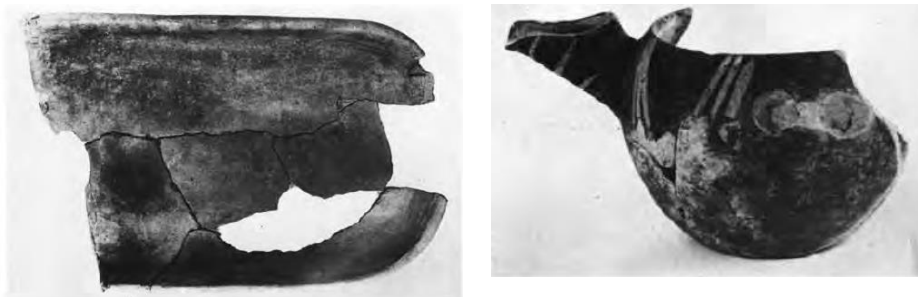

Εικόνα 84. Κώστας Δαβάρας.
Πηγή: Archaialogia.gr

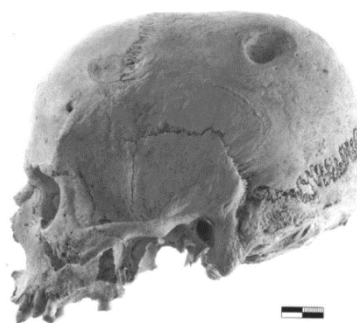
Εικόνα 85. Γενική άποψη του λόφου πλησίον του οικισμού Αγίου Χαραλάμπους πάνω στον οποίο τοποθετείται το σπήλαιο. Πηγή: Δαβάρας (1976) Άγιος Χαράλαμπος, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 31 (B), Πιν. 301

⁵⁸ Δαβάρας (1976) Άγιος Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) Λασιθίου, *Αρχαιολογικό Δελτίο* Τόμος 31 (B), σελ. 379-381

Εικόνα 86. Κεραμικά όστρακα από το σπήλαιο του Αγίου Χαραλάμπους. Πηγή: Δαβάρας (1976)
 Άγιος Χαραλάμπους, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 31 (Β) Πιν. 301

Οι ανασκαφικές έρευνες στο σπήλαιο συνεχίστηκαν το 1982 και το 1983, όπου προσδιορίστηκε η φυσική είσοδος του σπηλαίου. Εικάζεται ότι είχε σφραγιστεί ήδη από την Μεσομινωική ΙΙ περίοδο και παρέμεινε σφραγισμένη μέχρι και την σύγχρονη ανακάλυψη της. Ανασκάπτοντας σταδιακά τους πρώτους θαλάμους του σπηλαίου ανακαλύφθηκαν πολυάριθμα αντικείμενα, τα οποία χρησίμευαν ως κτερίσματα προς τους νεκρούς. Χαρακτηριστικά βρέθηκαν λίθινα και κεραμικά αγγεία, ειδώλια κυκλαδικού τύπου από ελεφαντόδοντο, ένας λίθινος διπλός πέλεκυς, ένας σκαραβαίος, δακτύλιες σφραγίδες, σφραγιδόλιθοι⁵⁹, μια σμίλη, ένα εγχειρίδιο, λεπίδες οψιανού, καθώς και κοσμήματα, όπως χάντρες, και ένα ενώτιο. Εξίσου σημαντικά ευρήματα αποτελούν και 6 κρουστά μουσικά όργανα των Μινωιτών με αιγυπτιακή προέλευση, τα λεγόμενα σείστρα, ένα εκ των οποίων σώζεται ακέραιο⁶⁰. Τα κινητά ευρήματα από τις δύο ανασκαφικές περιόδους χρονολογήθηκαν από την Τελική Νεολιθική περίοδο μέχρι και την Πρωτομινωική Ι με Μεσομινωική ΙΙΒ⁶¹. Παράλληλα, εκτός από τα πολυάριθμα κτερίσματα, στον κεντρικό θάλαμο του σπηλαίου προέκυψε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δαβάρας, ένας καιάδας από ανθρώπινα οστά και κρανία. Το σπηλαιοβράθρο του Αγίου Χαραλάμπους (8C) αποτελούσε τόπο δευτερογενών ταφών ως ένα οστεοφυλάκιο της ευρύτερης περιοχής του οροπεδίου⁶².

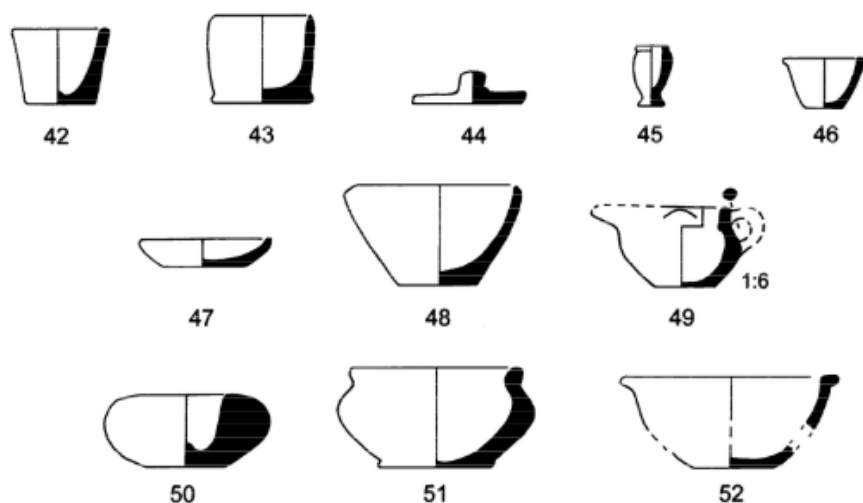
Εικόνα 87 Από Αριστερά, εναπόθεση κρανίων στον θάλαμο 5 του σπηλαίου. Λεπτομέρεια κρανίου με κάκωση. Πηγή: Betancourt (2014) Pl. 9, Betancourt, Davaras (2008) Fig 35

⁵⁹ Δαβάρας (1986) Πρώιμες μινωϊκές σφραγίδες και σφραγιστικοί δακτύλιοι από το σπήλαιο Γεροντομουρί Λασιθίου, *Αρχαιολογική Εφημερίς* σελ. 9-43

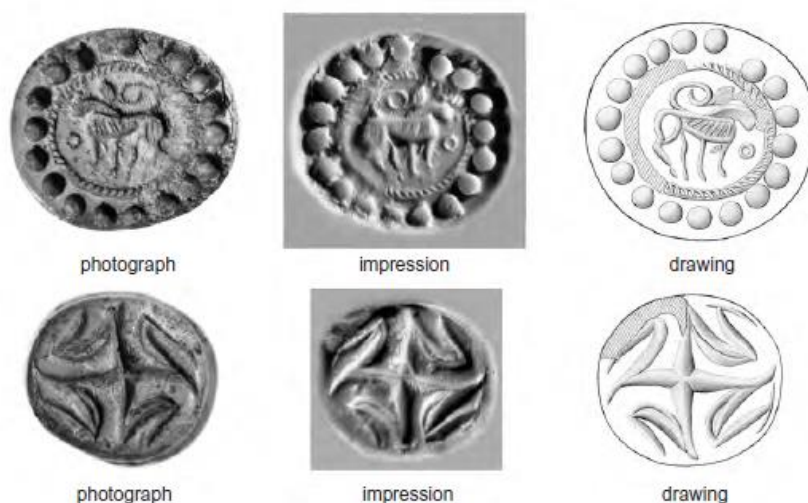
⁶⁰ Betancourt, Muhly (2006) The Sistra from the Minoan Burial Cave at Hagios Charalambos, Czerny E., Hein I., Hunger H., Melman D., Schwab A., (eds.) 2013, *Timelines Studies in the Honor of Manfred Bietak* Louvain σελ. 426-435

⁶¹ Δαβάρας (1982) Σπήλαιο Αγίου Χαραλάμπους (Γεροντομουρί), *Αρχαιολογικό Δελτίο* 37 (Β), σελ. 387-389

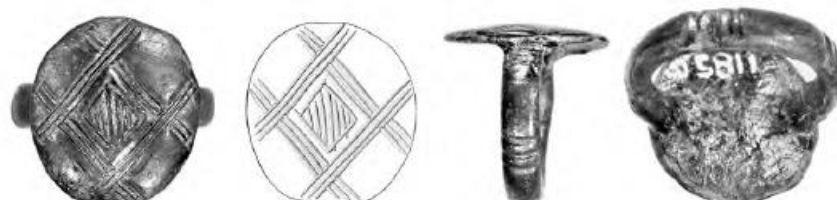
⁶² Δαβάρας Κώστας (1983) Σπήλαιο Γεροντομουρί *Αρχαιολογικό Δελτίο* 38 (Β), 1988 σελ. 374-275

Εικόνα 88. Δείγματα κεραμικών οστράκων Μινωικής Εποχής από το σπήλαιο. Πηγή: Betancourt Philip et al. (2008) *Excavations in the Hagios Charalambos Cave, Hesperia*, Vol 77 Fig. 13

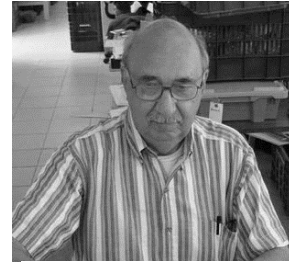

Εικόνα 89. Δείγματα σφραγιδόλιθων από το σπήλαιο. Πηγή: Betancourt (2014) *Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, Prehistory Monographs 47*, Plate 16

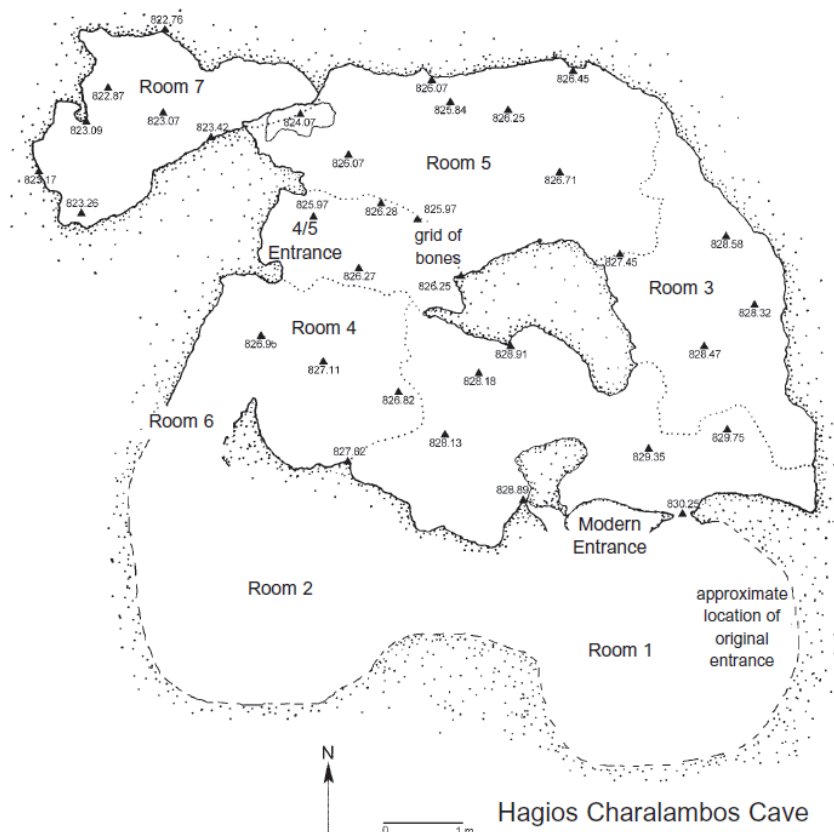

Εικόνα 90. Δείγματα δακτύλιων σφραγίδων από το σπήλαιο. Πηγή: Betancourt (2014) *Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, Prehistory Monographs 47*, Plate 16

Οι τελικές και πιο συστηματικές ανασκαφικές έρευνες στο σπήλαιο του Αγίου Χαραλάμπους (8C) ολοκληρώθηκαν από την Αμερικάνικη Σχολή των Αθηνών σε συνεργασία με την Εφορία Αρχαιοτήτων Λασιθίου τα έτη 2001 με 2003 υπό τους Philip Betancourt και Κώστα Δαβάρα αντίστοιχα. Την περίοδο εκείνη ανασκάφθηκαν οι υπόλοιποι δύο εναπομείναντες θάλαμοι του σπηλαίου, ενώ διεξάχθηκαν τα τελικά συμπεράσματα για την χρήση του. Επομένως, το σπήλαιο συνολικά έχει 9 μ. μήκος και 10 μ. πλάτος και διαρθρώνεται σε 7 θαλάμους, εκ των οποίων μόνο οι 5 χρησιμοποιήθηκαν από τον μινωικό άνθρωπο. Η ανθρώπινη δραστηριότητα στο σπήλαιο διαπιστώνεται κατά την Μεσομινωική ΙΙΒ περίοδο, όταν έλαβε χώρα ο εκταφιασμός των νεκρών και η συλλογή των κτερισμάτων τους από τα διάφορα νεκροταφεία των γύρω περιοχών του οροπεδίου. Κατόπιν, την ίδια χρονική περίοδο πραγματοποιήθηκε η εναπόθεσή τους σε δύο διαδοχικές και οργανωμένες φάσεις εντός του σπηλαίου του Αγίου Χαραλάμπους, ενώ παράλληλα διεξάχθηκε στο εξωτερικό του κάποιο είδος ιεροτελεστίας. Έπειτα, μετά την πρακτική του δευτερογενή ενταφιασμού το σπήλαιο έπαψε να χρησιμοποιείται. Βρέθηκαν μόνο λιγοστά κεραμικά όστρακα της Υστερομινωικής περιόδου, πολύ πιθανόν από κάποιους επισκέπτες στον χώρο των νεκρών⁶³.

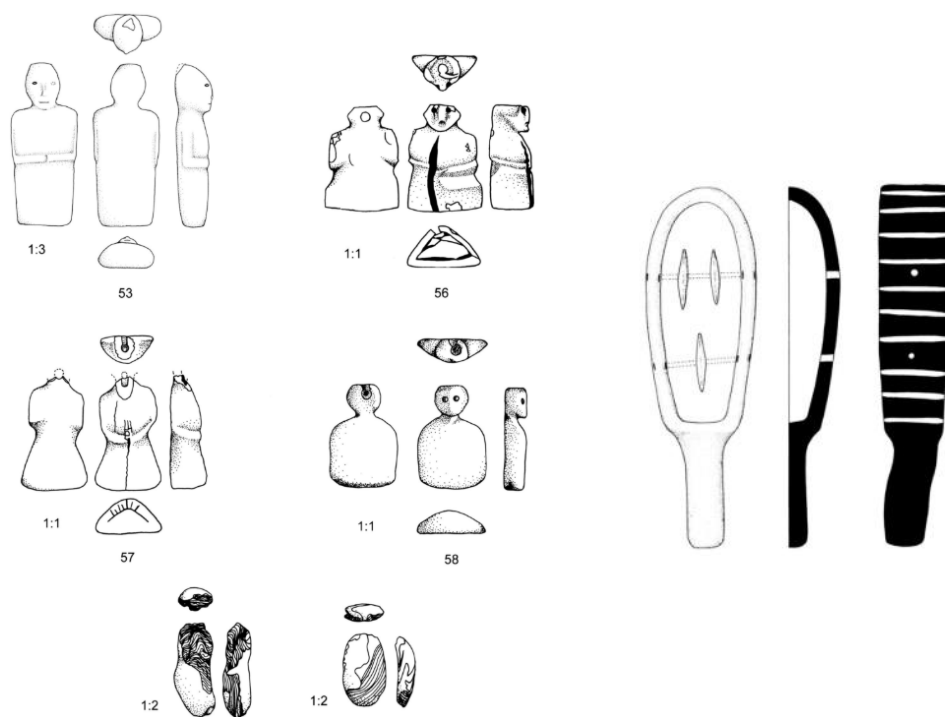

Εικόνα 91. Philip Betancourt. Πηγή: Temple University

Εικόνα 92. Κάτοψη σπηλαίου Αγίου Χαραλάμπους με τους επιμέρους θαλάμους. Πηγή: Betancourt (2014)) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete , *Prehistory Monographs* 47, 2014 Fig. 8

⁶³ Betancourt Philip et al. (2008) Excavations in the Hagios Charalambos Cave: A Preliminary Report στο *Hesperia* Vol. 77 2008 σελ. 540-541, 544-546, 594-596

Εικόνα 93 Αριστερά, δείγματα ειδωλίων από το σπήλαιο. Δεξιά, το ακέραιο μουσικό όργανο σείστρο.
Πηγή: Betancourt Philip et al. (2008) Excavations in the Hagios Charalambos Cave, *Hesperia*, Vol 77 Fig. 13

Εικόνα 94 Το μουσικό όργανο σείστρο κατά την διαδικασία αποκάλυψης του. Πηγή:
Betancourt (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, *Prehistory Monographs* 47, Plate 9b

Εξαιτίας της σφράγισης του σπηλαίου ήδη από τα μέσα της Μινωικής Εποχής, τα ευρήματα στο εσωτερικό του, καθώς και η στρωματογραφία του χώματος παρέμειναν άθικτα, προσφέροντας στους σύγχρονους μελετητές μια από τις μεγαλύτερες πηγές άντλησης ανθρωπολογικού υλικού στην Κρήτη πριν από την Μεσομινωική II εποχή. Για τον λόγο αυτό το σπήλαιο του Αγίου Χαραλάμπους (8C) παραμένει μια από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις των τελευταίων χρόνων, η οποία

έδωσε επεξηγήσεις για τον μινωικό τρόπο ζωής τόσο στο Οροπέδιο Λασιθίου όσο και στην Κρήτη γενικότερα⁶⁴.

4.9 Οι Ανασκαφικές Έρευνες του Livingston Watrous (1982)

Ένας ακόμα αρχαιολόγος, ο οποίος αφιέρωσε σημαντικό μέρος της έρευνας του στο οροπέδιο Λασιθίου, είναι ο Livingston Watrous. Η συμβολή του αποτελεί σταθμό στην κατανόηση εν γένει της ιστορίας του τόπου, αφού μελέτησε συνολικά και εφ' όλης της ύλης τις αρχαιολογικές θέσεις του οροπεδίου Λασιθίου, από την Νεολιθική μέχρι και την Βενετική περίοδο⁶⁵. Το γεγονός αυτό, προσδίδει στο έργο του μια αξιοσημείωτη συνοχή στην αφήγηση της ιστορίας, καθώς και ασφαλέστερα και σαφέστερα συμπεράσματα.

Εικόνα 95. Livingston Watrous.

Ειδικότερα, αφού πραγματοποίησε μια βιβλιογραφική ανασκόπηση της ήδη καταγεγραμμένης αρχαιολογικής δραστηριότητας του τόπου, διεξήγαγε μετέπειτα μια εκτεταμένη αρχαιολογική έρευνα επιφανείας σε όλη την έκταση του οροπεδίου, αναγνωρίζοντας με την σειρά του τις ήδη μερικώς ανασκαμμένες αρχαιολογικές θέσεις των προηγούμενων ετών. Επιπροσθέτως, αποτέλεσμα της επιφανειακής έρευνας πεδίου και χωρίς να διεξάγει καμία ανασκαφή, ήταν να συλλέξει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την αναγνώριση επιπλέον 37 άγνωστων έως τότε αρχαιολογικών θέσεων⁶⁶. Παράλληλα στα πλαίσια της έρευνά του, κατάφερε να συγκεντρώσει και έπειτα να δημοσιεύσει τα δεδομένα των τελευταίων ανασκαφικών ερευνών του John Pendlebury, τα οποία λόγω του Β' παγκοσμίου πολέμου και του θανάτου του τελευταίου είχαν παραμείνει για αρκετές δεκαετίες στην αφάνεια⁶⁷.

Επομένως, σύμφωνα με το συγγραφικό του έργο, πλησίον του οικισμού Πινακιανό εντόπισε την θέση Μονή Βιδιανή (3), στα 25μ. περίπου βορειοδυτικά της ομώνυμης μονής, πάνω στον φυσικό πλάτωμα. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται κυρίως χονδροειδής κεραμική της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής Ι περιόδου, όπως λεπίδες οψιδιανού και πυριτόλιθου, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων. Όπως εικάζει πρόκειται μάλλον για εποχιακή οικιστική εγκατάσταση⁶⁸.

Πλησίον του οικισμού Κάτω Μετόχι εντόπισε άλλες τρεις θέσεις. Η πρώτη θέση Έξω Ρουσσανός (7), η οποία βρίσκεται χαμηλά στην ανατολική πλευρά της βουνοκορφής Βεργαδί, με ευρήματα χειροποίητων κεραμικών οστράκων της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής Ι περιόδου. Η δεύτερη θέση Μουρί (5), βρίσκεται 500μ. περίπου βόρεια του οικισμού, στον λόφο που εισχωρεί εντός του κάμπου. Εκεί,

⁶⁴ Betancourt Philip (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, *Prehistory Monographs* 47, σελ. 3-5

⁶⁵ Watrous Livingston (1974) *An Archaeological Survey of the Lasithi Plain in Crete from the Neolithic to the Late Roman Period* Διδακτορική Διατριβή, University of Pennsylvania

⁶⁶ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ. 1-83

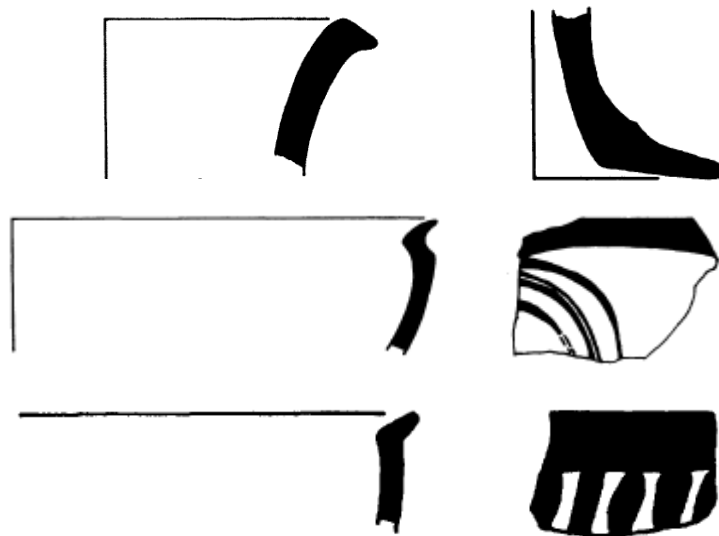
⁶⁷ Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. *The Iron Age Sites BSA* 75 σελ. 269-287,

⁶⁸ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ. 38

εντόπισε κυρίως χρηστικά κεραμικά όστρακα και λεπίδες οψιδιανού, τα οποία χρονολογούνται κατά την Τελική Νεολιθική με Πρωτομινωικής Ι, ορισμένα στην Μεσομινωική ΙΙΙ, καθώς και στην Υστερορωμαϊκή περίοδο. Η τρίτη θέση Ανάβρυσο (4), βρίσκεται στο μινωικό μονοπάτι που ενώνει το Οροπέδιο Λασιθίου με την αρχαία πόλη της Λύκτου, στο ύψος του Χώνου και δέκα λεπτά της ώρας περπάτημα από του Τσούλι το Μνήμα. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται κεραμικά όστρακα κυπέλων Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου και ένα θραύσμα πινακίου Ρωμαϊκής περιόδου⁶⁹.

Πλησίον του οικισμού Ψυχρό αναγνώρισε την Μεσομινωική ΙΙΙ θέση Μουριά (15), στα 400μ. δυτικά του Δικταίου Άντρου, η οποία πιθανόν αποτελούσε μικρή οικιστική εγκατάσταση. Στην θέση βρήκε κεραμικά όστρακα, κυρίως μαγειρικών σκευών και οξυπύθμενων κυπέλων⁷⁰.

Στον οικισμό Καμινάκι εντόπισε άλλες τέσσερις θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, την θέση Πηγαδήστρια (18), από την οποία συνέλλεξε λιγοστά κεραμικά όστρακα της Πρωτομινωικής ΙΙ περιόδου, πολυάριθμα της Μεσομινωικής ΙΙΙ με Υστερομινωικής ΙΙΙ, καθώς και ορισμένα της Γεωμετρικής περιόδου. Τα περισσότερα τα κατέταξε σε χρηστικά κεραμικά αγγεία, όπως μαγειρικά σκεύη, τριποδικές χύτρες, και κύπελα πόσης. Εντούτοις, μερικά από αυτά αποτελούν θραύσματα ταφικών πίθων, αντικείμενο το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η θέση υπήρξε το νεκροταφείο των μινωικών οικισμών στον λόφο Αφέντης Χριστός (19) και πλησίον του ναού της Αγίας Παρασκευής (21Α & 21Β). Εξάλλου, με την διάνοιξη της σύγχρονης επαρχιακής οδού αποκαλύφθηκε ένας κτιστός θολωτός τάφος Υστερομινωικής ΙΙΙΑ περιόδου ενισχύοντας την παραπάνω θεώρηση⁷¹.

Εικόνα 96. Κεραμικά όστρακα από την θέση Πηγαδήστρια (19). Πηγή Watrous (1982), *History of Settlements on a Highland Plain in Crete, Hesperia 18*, σελ. 72 fig 6 Nos 20

Λίγο νοτιότερα στα 500μ. από τον οικισμό, στην μικρή κοιλάδα, στην οποία διέρχεται πηγή νερού, αναγνώρισε την θέση Πανεγιού (20). Στο σημείο ανακάλυψε

⁶⁹ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia 18* σελ. 65-66

⁷⁰ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia 18* σελ. 62

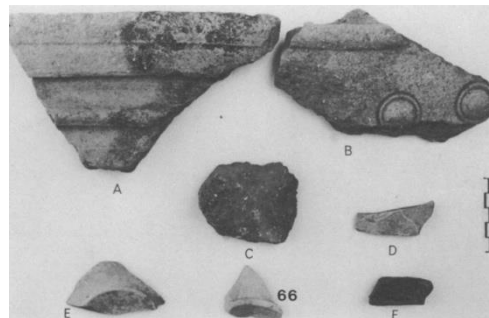
⁷¹ Αποστολάκου Βίλυ (2004) Καμινάκι Οροπεδίου Λασιθίου στο *Αρχαιολογικό Δελτίο. Χρονικά Β'* Τόμος 59 σελ. 505-6

αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μινωικών τοίχων, καθώς και πληθώρα κεραμικών οστράκων της Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου, καθώς και ορισμένα της Τελικής Νεολιθικής. Προχωρώντας ακόμη νοτιότερα, στον ανηφορικό δρόμο προς το οροπέδιο Λιμνάκαρο και στην θέση Πινακά (22), διαπίστωσε την συγκέντρωση κεραμικών οστράκων Μέσομινωικής ΙΙΙ με Υστερομινωικής Ι περιόδου. Η θέση ίσως αποτελούσε κάποια εποχιακή μινωική εγκατάσταση για καλλιέργεια. Συνεχίζοντας από τον οικισμό Καμινάκι και οδεύοντας προς τον οικισμό Αβρακόντες, περίπου στα μέσα της διαδρομής και στα νότια, εντόπισε την θέση Χαλέπα (24), στην οποία υπήρξε συγκέντρωση κεραμικών οστράκων Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου⁷².

Πλησίον του οροπεδίου Λιμνάκαρο στην βορινή πλευρά του, εντόπισε την θέση Σπήλαιο Περιστεράς (25C). Στα ευρήματα συγκαταλέγονται κεραμικά όστρακα και ένας λύχνος Μεσομινωικής ΙΒ με ΙΙΑ περιόδου, καθώς και από αφηγήσεις των ντόπιων στο σπήλαιο βρέθηκαν ανθρώπινα οστά προερχόμενα από αρχαίες ταφές, πολύ πιθανόν της ίδιας περιόδου⁷³.

Πλησίον του οικισμού Αβρακόντες αναγνώρισε πέντε ακόμα θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ειδικότερα, την θέση Λάκκα του Δραγατάκη (28), στα 150μ. νότια του ναού Αγίου Σάββα, με χειροποίητα κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής Ι περιόδου. Την θέση Κερντόλακος (26), περίπου στα 700μ. νοτιοδυτικά από τον οικισμό με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κεραμικά όστρακα Μεσομινωικής Ι -ΙΙΙ περιόδου. Την θέση Κακοδιάβατος (27), περίπου στα 600μ. νοτιοδυτικά του οικισμού με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δωματίων και κεραμικά μαγειρικά σκεύη της Μεσομινωικής ΙΙΙ με Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Την θέση Στου Παπά τον Πόρο (29), στα 400μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού, με μικρή συγκέντρωση ορισμένων κεραμικών οστράκων της Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Την θέση Ανάδασος (30), περίπου στα 300μ. νότια του οικισμού, με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων, καθώς και κεραμικά όστρακα Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Την θέση Στου Πετρά (31), στα 450μ. περίπου βορειοδυτικά του οικισμού, με ευρήματα κυρίως κεραμικών οστράκων της Μεσομινωικής ΙΙΙ με Υστερομινωικής Ι περιόδου, αλλά και ορισμένα της Αρχαϊκής περιόδου⁷⁴.

Πλησίον του οικισμού Άγιος Γεώργιος εντόπισε ακόμα άλλες επτά θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Πιο συγκεκριμένα, την θέση Κλίμα (36), 1 χλμ περίπου νότια του οικισμού πάνω σε ένα τετραγωνικό τεχνητό πλάτωμα, με κεραμικά όστρακα κυπέλων Μέσομινωικής ΙΙΙ και ορισμένα Αρχαϊκής περιόδου. Την θέση Ετζαθμιστέρα (37), στα 750μ. ανατολικά του οικισμού, με εμφανή αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δωματίων και κεραμικών οστράκων Μεσομινωικής ΙΙΙ και αργότερα πολύ πιθανόν ως επανάχρηση Αρχαϊκής περιόδου. Την θέση Βασιλικού (38), η οποία τοποθετείται 1,5 χλμ. νοτιοδυτικά του οικισμού στον χαμηλό λόφο. Στο σημείο ανακάλυψε τα αρχιτεκτονικά

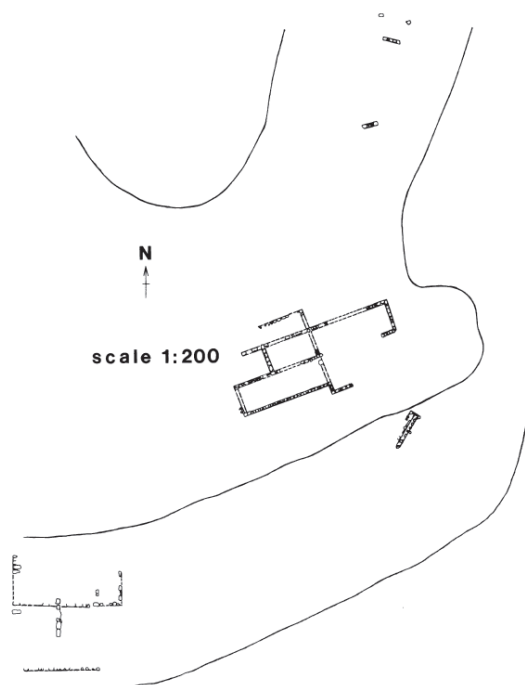
Εικόνα 97. Κεραμικά όστρακα Μινωικής και Αρχαϊκής περιόδου από την θέση Ετζαθμιστέρα. Πηγή: Watrous (1982) Pl.19, d

⁷² Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 59-61

⁷³ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ. 56

⁷⁴ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 57, 58

κατάλοιπα τριών κτισμάτων, τα οποία πολύ πιθανόν να σχηματίζουν ένα σύμπλεγμα μινωικής αγρέπαυλης. Ταυτόχρονα στην θέση συνέλλεξε αρκετά όστρακα χρηστικών κεραμικών αγγείων Υστερομινωικής I -III περιόδου.

Εικόνα 98. Σχέδιο - κάτοψη αρχιτεκτονικών καταλοίπων της ΥΜΙ -III περιόδου από την θέση Βασιλικού. Πηγή: Watrous (1982) *Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, Hesperia 18*, σελ. 54, Fig 4

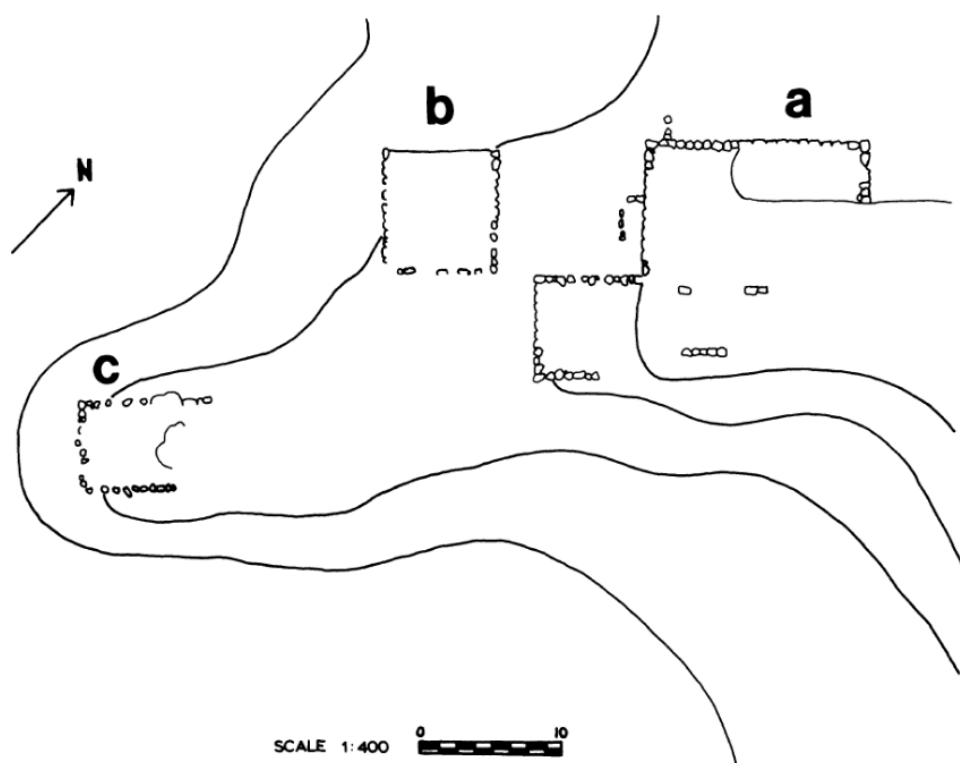
Την θέση Λόφος του Βασιλικού (39), στα 200μ. δυτικά του στομίου του φαραγγιού Πόρος που οδηγεί προς το οροπέδιο Λιμνάκαρο, με εμφανή χονδροειδή κεραμικά όστρακα, αρκετά λίθινα εργαλεία, καθώς και λεπίδες πυριτόλιθου και οψιδιανού. Όπως εικάζει, στην θέση υπήρξε εποχιακή οικιστική εγκατάσταση Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής I περιόδου. Την θέση Αγία Πελαγία (41), στα 300μ. περίπου νοτιοδυτικά από την ομώνυμη εκκλησία. Όπως σημειώνει, στο σημείο εντόπισε κεραμικά όστρακα Μεσομινωικής III περιόδου, καθώς και τρία τεχνητά άνδρα τα οποία πολύ πιθανόν χρησιμοποιούν δομικό υλικό μινωικής τοιχοποιίας. Την θέση Πόρος (40), στα 280μ. περίπου δυτικά από την είσοδο του φαραγγιού που οδηγεί στο Λιμνάκαρο. Εκεί, εντόπισε λιγοστά χειροποίητα κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής I περιόδου, καθώς και χρηστικά κεραμικά σκεύη της Υστερομινωικής IIIA-B περιόδου. Την θέση Αλέξαινα (42), στα 50μ. περίπου βόρεια της εκκλησίας Αγία Πελαγία. Στα διαμορφωμένα άνδρα ακριβώς από κάτω από τον ναό, εντόπισε χονδροειδή κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής I περιόδου, κεραμικά θραύσματα χρηστικών αγγείων της Μεσομινωικής III με Υστερομινωικής III περιόδου, καθώς και αρχιτεκτονικά μέλη μινωικής τοιχοποιίας σε δεύτερη χρήση.⁷⁵

Πλησίον του οικισμού Κουδουμαλιά, εντόπισε την θέση Κερακοκλίβο (33), στα 500μ. περίπου νότια του οικισμού με διάσπαρτα κεραμικά όστρακα κυρίως μαγειρικών

⁷⁵ Watrous (1982) *Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, Hesperia 18* σελ 52, 53, 55

σκευών της Μεσομινωικής I-III περιόδου.

Πλησίον του οικισμού Μέσα Λασίθι αναγνώρισε άλλες έξι ακόμη θέσεις. Αναλυτικότερα, την θέση Μαχά (43), στα 200μ. περίπου βορειοανατολικά από το στόμιο του φαραγγιού Χαυγάς. Αποτελεί το μοναδικό πλάτωμα πάνω στην πλαγιά του βουνού Αλόιδα και περιλαμβάνει χρηστικά κεραμικά όστρακα Μεσομινωικής III με Υστερομινωικής III περιόδου. Την θέση Σκαρβέλη (44), στα 500μ. περίπου νοτιοανατολικά από τον οικισμό. Εξαιτίας της τοποθεσίας της πάνω στον μικρό λόφο, ο οποίος έχει απογυμνωθεί από αρκετό χώμα μέσω της βροχής, αποκαλύπτονται σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Συνολικά διέκρινε τρία διαφορετικά κτίσματα από μεγαλιθική ασβεστολιθική τοιχοποιία, ενώ παράλληλα εντόπισε πολυάριθμα κεραμικά όστρακα Μεσομινωικής III περιόδου.

Εικόνα 99. Σχέδιο - κάτοψη αρχιτεκτονικών καταλοίπων της MMIII με YMI περιόδου από την θέση Σκαρβέλη Πηγή: Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete *Hesperia* 18, σελ. 48, Fig 1

Την θέση Δίχαλο (46) στο 1χλμ ανατολικά του οικισμού Μέσα Λασίθι, ή 350μ. ανατολικά του εγκαταλελειμμένου πλέον οικισμού Σμαλιανό, με συγκέντρωση κεραμικών οστράκων Μεσομινωικής I-III περιόδου. Την θέση Ψυγικά (50), στα 600μ. περίπου βόρεια του οικισμού και στον ίδιο λόφο, όπου τοποθετείται η εκκλησία του Μιχαήλ Αρχαγγέλου. Στην θέση εντόπισε μεγάλο αριθμό κεραμικών οστράκων Μεσομινωικής III με Υστερομινωικής I περιόδου. Ταυτόχρονα είναι εμφανή αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτισμάτων της ίδιας περιόδου παραπέμποντας ίσως σε μινωική Βίλα.

Εικόνα 100. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μινωικής τοιχοποιίας από την θέση Ψυγικά. Πηγή: Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18, PL 17b

Προχωρώντας στα 170μ. περίπου από το παλαιό μονοπάτι που ενώνει το Οροπέδιο Λασιθίου με τον κόλπο του Μιραμπέλλου στην μικρή κοιλάδα, εντόπισε την θέση Πλακαμούρα (48), με χειροποίητα κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής Ι περιόδου. Ίσως πρόκειται για κάποια εποχιακή οικιστική - αγροτική εγκατάσταση. Την θέση Βρίνα (49), στο ίδιο μονοπάτι και λίγο βορειότερα της θέσης Πλακαμούρα (48), τόσο με κεραμικά όστρακα της Μεσομινωικής ΙΙΙ περιόδου, όσο και κατάλοιπα τοιχοποιίας⁷⁶.

Πλησίον του οικισμού Άγιος Κωνσταντίνος υπέδειξε δύο θέσεις, με εξίσου σημαντικό αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Η πρώτη Σκαλοπούλα (57), ακριβώς νοτιοδυτικά του οικισμού στις παρειές του λόφου Κεφάλι εντόπισε χονδροειδή χειροποίητα κεραμικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής με Πρωτομινωικής Ι περιόδου, καθώς και λεπίδες οψιδιανού. Η δεύτερη Βρωμιάδες (54), στα 300μ. περίπου στα ανατολικά της Μονής Κρουσταλλένιας, στην δυτική πλευρά του μικρού λόφου. Ως ευρήματα αναγνώρισε χρηστικά κεραμικά όστρακα της Υστερομινωικής ΙΙΑ-Β περιόδου⁷⁷.

Πλησίον του οικισμού Μαρμακέτο αναγνώρισε μια ακόμα τοποθεσία, την θέση Άγιος Ιωάννης (59). Στα 300μ. περίπου ανατολικά του οικισμού, όπου παρατήρησε συγκέντρωση κεραμικών οστράκων και έναν λύχνο Ρωμαϊκής περιόδου. Ίσως υπήρξε αγροτική εγκατάσταση προς εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης έκτασης του κάμπου⁷⁸.

Τέλος, πλησίον του οικισμού Λαγού εντόπισε μία ακόμα θέση. Πιο

⁷⁶ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 46, 47, 48

⁷⁷ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 44, 45

⁷⁸ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 44

συγκεκριμένα, την θέση Κεφάλι (75), στον λόφο ακριβώς βορειοδυτικά του οικισμού. Όπως αναφέρει, πολύ πιθανόν να πρόκειται για νεκροταφείο, το οποίο συνεχίζει και κάτωθεν του οικισμού. Τα ευρήματα ήταν κεραμικά όστρακα, όπως τριποδικές χύτρες, κύπελα, και κύλικες της Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου, θραύσματα πίθων της Πρωτογεωμετρικής με Γεωμετρικής περιόδου, κεραμικά όστρακα και ένα αγαλματίδιο της Αρχαϊκής περιόδου, καθώς και κεραμικά όστρακα της Ρωμαϊκής περιόδου⁷⁹.

Εικόνα 101. Το Οροπέδιο Λασιθίου άποψη από τα νότια, όπως το αποτύπωσε ο Watrous κατά την αρχαιολογική του έρευνα. Πηγή: Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 Pl. 4

⁷⁹ Watrous (1982) Lasithi: History of Settlements on a Highland Plain in Crete, *Hesperia* 18 σελ 41

5. Ταξινόμηση και Ψηφιοποίηση της Πληροφορίας

Όπως διακρίνεται από το προηγούμενο κεφάλαιο, έγινε προσπάθεια αναζήτησης όλων των καταγεγραμμένων αρχαιολογικών θέσεων του Οροπεδίου Λασιθίου, εντός μιας εκτενούς και διάσπαρτης βιβλιογραφίας.

Ωστόσο, ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να προβεί στην κατάλληλη σύμπτυξη του όγκου της πληροφορίας αυτής. Τα βήματα τα οποία ακολουθήθηκαν ήταν πρώτον ο εντοπισμός μέσα από τα κείμενα, τα ημερολόγια και τις δημοσιεύσεις των αρχαιολόγων συνολικά 79 θέσεων με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Έπειτα, εξαιτίας του πλήθους τόσο των θέσεων όσο και της πληροφορίας αποτέλεσε εύλογη επιλογή η δημιουργία ενός καταλόγου με όλες τις θέσεις και τις επιμέρους πληροφορίες τους. Στην συνέχεια, με γνώμονα τον συγκεκριμένο κατάλογο διαμορφώθηκαν ειδικά προς τις ανάγκες της εργασίας εύχρηστες και περιεκτικές λίστες σε μορφή Microsoft Excel. Η παραπάνω εφαρμογή έδωσε παράλληλα το περιθώριο για καταγραφή γενικότερων στατιστικών στοιχείων σχετιζόμενων με τις θέσεις.

Τέλος από το σημείο εκείνο και έπειτα, η ψηφιοποίηση της πληροφορίας αποτέλεσε μονόδρομο για την εξέλιξη της έρευνας, αφού εισάχθηκε σε διαδραστικούς χάρτες μέσω της εφαρμογής Quantum G.I.S.

5.1 Κατάλογος Αρχαιολογικών Θέσεων Οροπεδίου Λασιθίου

Στον παρακάτω κατάλογο παρουσιάζονται όλες οι θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου, οι οποίες εντοπίστηκαν μέσα από την βιβλιογραφία. Αναφέρονται με την σειρά όπου εμφανίζονται από την κεντρική είσοδο του οροπεδίου Σελί Αμπέλου και ξεκινώντας την καταγραφή από τα δυτικά. Αριθμούνται από το 1 έως το 76, αριθμός ο οποίος αποτελεί και τον μοναδικό αναγνωριστικό κωδικό της κάθε θέσης⁸⁰. Οι θέσεις στις οποίες παρουσιάζεται ακριβώς μετά τον αριθμό τους το λατινικό γράμμα “C” αποτελούν σπήλαια (Cave). Στον κατάλογο επισημαίνονται ο πλησιέστερος οικισμός, το τοπωνύμιο της θέσης, ο μοναδικός αριθμητικός κωδικός αναγνώρισης της θέσης και έπειτα οι γενικές πληροφορίες για την τοποθεσία, τα δημοσιευμένα ευρήματα μέσα από τις ανασκαφές ή τις επιφανειακές έρευνες. Ακόμα, η χρήση της θέσης κατά την αρχαιότητα, η χρονολογία κατά την οποία υπήρξε ανθρώπινη δραστηριότητα, οι μετρήσεις του GPS και το υψόμετρο κατά την επίσκεψη στις θέσεις αυτές, η νεότερη επίσημη και μη αρχαιολογική δραστηριότητα, καθώς και η νομοθεσία προστασίας όπου υπάρχει. Επιπλέον, οι αρχαιολόγοι που δραστηριοποιήθηκαν και τέλος η προτεινόμενη βιβλιογραφία. Επομένως, σύμφωνα με τα δεδομένα προκύπτει ο παρακάτω κατάλογος:

⁸⁰ Οι θέσεις στο σύνολό τους είναι 79, ωστόσο αριθμούνται από το 1 έως το 76 διότι 3 εξ αυτών μοιράζονται περίπου την ίδια τοποθεσία και το ίδιο τοπωνύμιο. Η διαφοροποίησή τους πραγματοποιείται με την προσθήκη ενός κεφαλαίου γράμματος δίπλα στον αριθμό. Π.χ. Αγία Παρασκευή (21A): οικισμός Μινωικής περιόδου και 120 μέτρα ανατολικά Αγία Παρασκευή (21Γ): οικισμός Αρχαϊκής περιόδου

Πινακιανό - Καρδαμούτσα (Μπαγκάλη ή Χατζήρη Σπηλιάρη) (1):

Περιγραφή θέσης: 500μ. περίπου δυτικά του οικισμού Πινακιανό, στο πλάτωμα περιμετρικά από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Αναφέρεται και ως Μπαγκάλη ή Χατζήρη Σπηλιάρη.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Χάλκινος διπλός πέλεκυς (ΜΜΙΙΙ) με εγχάρακτη γραμμική Α γραφή. (Evans 1921 σελ. 476), θραύσματα βάσης τριποδικής χύτρας (ΜΜΙΙΙ), καθώς και κατάλοιπα οψιδιανού (Watrous 1982 σελ. 39). Γεωμετρικά: Κεραμικά όστρακα καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοιχοποιίας (Pendlebury 1936 σελ.9, Watrous 1982 σελ. 39). Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα πρωτοκορινθιακού ρυθμού, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοιχοποιίας (Pendlebury 1936 σελ.9). Επιπλέον, κεραμικά όστρακα πίθων 7^{ου} αι., ένα εκ των οποίων με ανάγλυφη απεικόνιση ιππέα (Pendlebury 1938 σελ. 1), ένα κεραμικό πώμα, καθώς και κεραμικά όστρακα με διακόσμηση ρόδακα (Watrous 1982 σελ. 39). Κλασικά: Μελανόμορφα κεραμικά όστρακα, ένα εκ των οποίων χείλος κυπέλου, πολυάριθμα υφαντικά βάρη (Watrous 1982 σελ. 39). Υστερορωμαϊκά: Κεραμικά όστρακα στην κορυφή του πλατώματος σε έκταση 500 χ 100 (Watrous 1982 σελ. 39).

Χρήση: Οικιστική εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ, Γεωμετρική, Αρχαϊκή, Κλασική, Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'47.6"N 25°27'35.5"E.

Υψόμετρο: 847μ .

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (1936-8), Επιφανειακή Έρευνα (1982), Κήρυξη θέσης (1976) ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834π.ε. ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26.

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1921), John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Evans (1921) *Palace of Minos* Vol. 1 σελ. 479, Pendlebury, Money-Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I*, *BSA* 36, σελ 9, Pendlebury, Money-Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II*, *BSA* 38 σελ. 1, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement Hesperia* 18, σελ 39.

Πινακιανό - Του Σταύρακου ο Λάκκος (2):

Περιγραφή θέσης: 1χλμ. ανατολικά της Μονής Βιδιανής στον προεξέχοντα προς τον κάμπο λόφο, ή περίπου 1/4 της ώρας περπάτημα προς τα δυτικά από τον οικισμό Πινακιανό. Στην νοτιοανατολική πλευρά του λόφου διακρίνεται ένα τεχνητό άνδρηρο με έκταση 150μ. χ 150μ., καθώς και κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων.

Ευρήματα: ΜΜΙ – ΜΜΙΙΑ, ΥΜΙΙΙ: Στην κορυφή του πλατώματος θραύσματα κωνικού άωτου κύπελου (ΜΜΙ), θραύσματα τριποδικής χύτρας και μια πηνιόσχημη πυξίδα (ΥΜΙΙΙ), αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τριών τοίχων (ΥΜΙΙΙ), οι οποίοι σχηματίζουν ένα σχεδόν κλειστό δωμάτιο με έκταση 10,85μ. x 5,20μ. (Watrous 1982 σελ. 38). Αρχαϊκά: Κεραμικό κύπελο, καθώς και σημαντικός αριθμός οστράκων υποδεικνύοντας έντονη ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την περίοδο εκείνη. (Pendlebury 1936 σελ. 9). Ρωμαϊκά: Στους πρόποδες του λόφου σε χαμηλότερο υψόμετρο προς τον κάμπο, κεραμικά όστρακα, ένα κεραμικό αγγείο με έξω νεύον χείλος, θραύσματα σταλαγμίτη και ένας λίθος ακονίσματος. (Pendlebury 1936 σελ. 9, Watrous 1982 σελ. 39).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι – ΙΙΑ, Υστερομινωική ΙΙΙ, Αρχαϊκή, Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'44.70"N 25°26'52.27"E.

Υψόμετρο: 850μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I*, *BSA* 36, σελ 9, Pendlebury (1939) *The Archaeology of Crete: An Introduction*, σελ. 325, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 38-39.

Πινακιανό - Μονή Βιδιανή(3):

Περιγραφή θέσης: 25μ. βορειοανατολικά του λόφου της Μονής Βιδιανής στο φυσικό πλάτωμα και σε έκταση 20μ. x 20μ. Πολύ πιθανόν η περιοχή να χρησιμοποιήθηκε ως εποχιακός οικισμός κατά την Τελική Νεολιθική και Πρωτομινωική Ι περίοδο.

Ευρήματα: TN – ΠΜΙ: Χειροποίητη χονδροειδής κεραμική, ένα θραύσμα κύπελου, ίχνη οψιδιανού και πυριτόλιθου, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοιχοποιίας (Watrous 1982 σελ. 38).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°11'44.00"N 25°26'28.27"E.

Υψόμετρο: 857μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) *Lasithi History of Settlements Hesperia* 18, σελ. 38.

Κάτω Μετόχι – Ανάβρυσο (4):

Περιγραφή Θέσης: Ακολουθώντας το μινωικό μονοπάτι από το Οροπέδιο Λασιθίου στον Χώνο προς την αρχαία Λύκτο, περίπου δέκα λεπτά περπάτημα στα δυτικά από Του Τσούλι το Μνήμα, βρίσκεται θέση 40μ. x 40μ. με θραύσματα κεραμικών οστράκων. Από την θέση δίνεται η δυνατότητα για παρατήρηση πανοραμικά τόσο του κάμπου της Λύκτου όσο και του Οροπεδίου Λασιθίου.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Θραύσματα βάσης κυπέλων, Αρχαϊκά: Βάση σκύφου, Υστερορωμαϊκά: Ένα θραύσμα πινακίου (Watrous 1982 σελ.66).

Χρήση: Παρατηρητήριο – Βίγλα.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ, Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'54.83"N 25°24'51.91"E

Υψόμετρο: 990μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Επίσκεψη: as

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) *Lasithi History of Settlements, Hesperia* 18, σελ. 66.

Κάτω Μετόχι – Μουρί (5):

Περιγραφή Θέσης: Περίπου 500μ. βόρεια του οικισμού Κάτω Μετόχι, στον μικρό λόφο που εισχωρεί εντός του κάμπου και σε έκταση 150μ. x 150μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Στο νότιο φυσικό υψίπεδο του λόφου, κεραμικά όστρακα, μια λαβή αγγείου με ερυθρή βαφή, ένα λίθινο τριβείο, θραύσματα οψιδιανού και πυριτόλιθου. ΜΜΙΙΙ: Κεραμικά όστρακα, ένα κωνικό άωτο κύπελο και πόδι τριποδικής χύτρας, Ρωμαϊκά: Κεραμικά όστρακα σε όλο τον λόφο αλλά και προς στις εκβολές του προς τον κάμπο, θραύσματα βάσης πινακίου (Watrous 1982 σελ.65).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι, Μεσομινωική ΙΙΙ, Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'25.36"N 25°25'53.05"E.

Υψόμετρο: 845μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlements, *Hesperia* 18, σελ. 65.

Κάτω Μετόχι – Μέσα Ρουσσανός (6C):

Περιγραφή Θέσης: Μεταξύ των οικισμών Κάτω Μετόχι και Άγιος Χαράλαμπος στους βορειοδυτικούς πρόποδες του βουνού Βεργαδί, έχουν εντοπιστεί δύο χώροι με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ο πρώτος, εντός δύο μικρών σπηλαίων και ο δεύτερος, προς τον κάμπο σε μια έκταση 70μ. x 40μ. .

Ευρήματα: Ρωμαϊκά-Υστερορωμαϊκά: Στο εσωτερικό του δεύτερου μικρού σπηλαίου, κύπελα πόσης και χρηστικά κεραμικά σκεύη, ενώ προς τον κάμπο έχουν βρεθεί διάσπαρτα κεραμικά όστρακα.

Χρήση: Αγροτική Εγκατάσταση - Αγροικία

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκή – Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'50.62"N 25°25'44.55"E.

Υψόμετρο: 839μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση) Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 12, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 65.

Κάτω Μετόχι – Έξω Ρουσσανός (7):

Περιγραφή Θέσης: Νότια του οικισμού Κάτω Μετόχι, στην βορινή πλαγιά του βουνού Βεργαδί, έχει αναγνωριστεί χώρος 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Χειροποίητα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, ένας σκύφος και μια καρποδόχη (Watrous 1982 σελ. 65).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°10'39.94"N 25°25'55.12"E.

Υψόμετρο: 881μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 65.

Άγιος Χαράλαμπος – Σπήλαιο Γεροντομουρί (8C):

Περιγραφή θέσης: 200μ. περίπου ανατολικά από τον οικισμό Άγιος Χαράλαμπος στους πρόποδες του ίδιου λόφου, αποκαλύφθηκε σπήλαιο μετά από τις εργασίες διάνοιξης του επαρχιακού δρόμου.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Λιγιστά χονδροειδή κεραμικά όστρακα από πιθανή οικιστική εγκατάσταση (Betancourt 2014 σελ. 34), ΠΜΙ-ΜΜΙΒ: Καθώς και λίθινα και κεραμικά αγγεία και εργαλεία, ειδώλια κυκλαδικού τύπου από ελεφαντόδοντο, ένας λίθινος διπλός πέλεκυς, ένας σκαραβαίος, δακτύλιες σφραγίδες, σφραγιδόλιθοι, μια σμίλη, ένα εγχειρίδιο, λεπίδες οψιδιανού, καθώς και κοσμήματα, όπως χάντρες, και ένα ενώτιο, 6 κρουστά μουσικά όργανα καθώς και μεγάλος αριθμός ανθρώπινων οστών και κρανίων από δευτερογενή ταφή. Η χρήση του Σπηλαίου εκτός από την TN-ΠΜΙ, πραγματοποιήθηκε μόνο κατά την ΜΜΙΒ περίοδο και σε μια φάση ως οστεοφυλάκιο.

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση (TN-ΠΜΙ), Ταφικό Σπήλαιο ΜΜΙΒ.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική, Μεσομινωική ΙΒ.

Τοποθεσία GPS: 35°10'39.13"N 25°26'27.11"E.

Υψόμετρο: 835μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή (1976), Λαθρανασκαφές (70'), Συστηματικές Ανασκαφές (1982-3, 2001-3, 2008).

Αρχαιολόγοι: Κώστας Δαβάρας (1976 πρώτη δημοσίευση, 2001-3), Philip Betancourt (2008-14)

Βιβλιογραφία: Δαβάρας (1976) Άγιος Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) Λασιθίου, *Α.Δ.* 31 (B), σελ. 379-381, Δαβάρας (1982) Σπήλαιο Αγίου Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) *Α.Δ.* 37 (B), σελ. 387-389, Δαβάρας (1983) Σπήλαιο Γεροντομουρί, *ΑΔ* 38 (B), σελ. 374-275, Betancourt et al. (2008) Excavations in the Hagios Charalambos Cave: A Preliminary Report, *Hesperia* 77, σελ. 540-541, 544-546, 594-596, Betancourt (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, *Prehistory Monographs* 47, σελ. 1-103.

Άγιος Χαράλαμπος – Περβόλι (9):

Περιγραφή Θέσης: Ανατολικά του οικισμού Αγίου Χαράλαμπος στην άκρη του λόφου και εντός του κάμπου σε έκταση 40μ. x 40μ. .

Ευρήματα: ΜΜΙΒ, ΥΜΙ: Θραύσματα τριποδικής χύτρας, κωνικά κύπελα (Watrous 1982 σελ. 65, Davaras Betancourt 2008 σελ.5), καθώς και μετά από λαθρανασκαφές διπλοί χάλκινοι πελέκες. Ρωμαϊκά: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων και κεραμικά όστρακα (Watrous 1982 σελ. 65).

Χρήση: Παρακείμενος Χώρος Οστεοφυλακίου (ΜΜΙΒ, ΥΜΙΙΙ) Αγροτική Εγκατάσταση (Υστερορωμαϊκή).

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΒ, Υστερομινωική ΙΙΙ, Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'39.53"N 25°26'29.93E.

Υψόμετρο: 821μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή (1976) Λαθρανασκαφές,

Επιφανειακή Έρευνα (1982), Συστηματικές Ανασκαφές (1982-3 2002-3. 2008).

Αρχαιολόγοι: Κώστας Δαβάρας (1976-82 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982), Philip Betancourt (2008-14).

Βιβλιογραφία: Δαβάρας (1976) Άγιος Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) Λασιθίου, *Α.Δ.* 31 (B), σελ. 379-381, Δαβάρας (1982) Σπήλαιο Αγίου Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) *Α.Δ.* 37 (B), σελ. 387-389, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18 σελ 65, Δαβάρας (1983) Σπήλαιο Γεροντομουρί, *ΑΔ* 38 (B), σελ. 374-275, Betancourt et al. (2008) Excavations in the Hagios Charalambos Cave: A Preliminary Report, *Hesperia* 77, σελ. 540-541, 544-546, 594-596, Betancourt (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, *Prehistory Monographs* 47, σελ. 3-5.

Πλάτη – Κατσουχείροι (10):

Περιγραφή Θέσης: 200μ. βορειοδυτικά του οικισμού Πλάτη, στην κοιλάδα Σκαλιά στη νότια πλαγιά του λόφου Βεργαδί, βρίσκεται σε ύψωμα θέση 50μ. x 100μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙΙΙ: Χειροποίητα κεραμικά όστρακα, διάφορα θραύσματα κεραμικών αγγείων, ένας σκύφος με στιλβωτή διακόσμηση, θραύσματα καρποδόχης μια φιάλη, διπλοί πελέκεις, χάντρες (Pendlebury 1936 σελ.12) καθώς και αρκετές λεπίδες οψιδιανού όπως και πιθανόν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτίσματος (Watrous 1982 σελ. 64).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°10'21.35"N 25°25'57.234"E.

Υψόμετρο: 932μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση) Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 12, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement *Hesperia* 18, σελ 64.

Πλάτη – Σκαλιά (11):

Περιγραφή Θέσης: Στα 300μ. περίπου δυτικά του οικισμού Πλάτη, εντός της μικρής δασικής έκτασης Δρακώνα, έχει ανασκαφεί κτιστός τάφος. Εικάζεται ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρξε το υστερομινωικό νεκροταφείο της θέσης Κάτω Κεφάλι (14).

Ευρήματα: ΥΜΙ-ΥΜΙΙΙΓ - Υπομινωική: Στην θέση ανασκάφθηκε κτιστός θολωτός τάφος με δρόμο. Στο εσωτερικό του βρέθηκε μια πήλινη λάρνακα και οστά από δύο ταφές, ενώ ως κτερίσματα εντοπίστηκαν κεραμικά αγγεία (Dawkins 1914 σελ. 15).

Χρήση: Τάφος – Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική Ι - ΙΙΓ - Υπομινωική.

Τοποθεσία GPS: 35°10'09.0"N 25°26'02.3"E.

Υψόμετρο: 880μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Συστηματική Ανασκαφή (1914) & Προηγούμενες Λαθρανασκαφές, Κήρυξη θέσης : ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε. ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Richard Dawkins (1914 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, *BSA* 20, σελ. 13-15, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 64.

Πλάτη – Μελίσκηπος (12):

Περιγραφή Θέσης: Στα 300μ. περίπου δυτικά του οικισμού Πλάτη, στην νότια πλευρά της κοιλάδας Σκαλιά έχει βρεθεί έκταση 40 χ 40 με αρχαιολογικό ενδιαφέρον και ταφές. Εικάζεται ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρξε το Μεσομινωικό νεκροταφείο της θέσης Πάνω Κεφάλι (13).

Ευρήματα: MMI-MMIII: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα πίθων, θραύσματα τριποδικής χύτρας, ένα κωνικό άωτο κύπελο, ένα με έξω νεύον χείλος, ένας χειρόμυλος, λεπίδες οψιδιανού, καθώς και από λαθρανασκαφές δύο πιθοταφές (Pendlebury 1936 σελ. 12, Watrous 1982 σελ.64).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I - III.

Τοποθεσία GPS: 35°10'04.67"N 25°26'06.43"E.

Υψόμετρο: 890μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Λαθρανασκαφές (Προ του 1982), Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, The Cave on Trapeza, *BSA* 36, σελ. 12, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement *Hesperia* 18, σελ 64.

Πλάτη – Απάνω Κεφάλι (13):

Περιγραφή Θέσης: Στα 30μ. βορειοανατολικά του οικισμού Πλάτη στον μικρό ομώνυμο λόφο Απάνω Κεφάλι εντός του κάμπου, στον οποίο σήμερα βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Αλεξάνδρου, εντοπίζεται εκτεταμένος χώρος με αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: MMI-MMIII: Περιμετρικά του λόφου, μεγαλιθικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οχυρωματικών τειχών (Evans 1895 σελ. 470, Dawkins 1914 σελ. 4) και πλήθος κεραμικών οστράκων όπως θραύσματα τριποδικής χύτρας, θραύσματα πίθων, κωνικών κυπέλων, σκύφων, κρατήρων και κυλίκων, λεπίδες οψιδιανού, ένας λίθινος χειρόμυλος. Αρχαϊκά: Θραύσματα κρατήρα, υδρίας με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, σκύφων και λεκάνης (Watrous 1982 σελ. 64).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I - III, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'17.29"N 25°26'28.10"E.

Υψόμετρο: 852μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα, Δοκιμαστικές Τομές (1895, 1914, 1982), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε. ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1895 πρώτη δημοσίευση), Antonio Taramelli (1899), Richard Dawkins (1914), John Pendlebury (1936), Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Evans, Myres (1895) A Mycenaean Military Road in Crete, *The*

Academy 47, σελ. 469-470, Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi Monumenti Antichi* 9, σελ. 412, Dawkins (1914) *Excavations at Plati in Lasithi Crete*, *BSA* 20, σελ. 4-5, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 62-63.

Πλάτη – Κάτω Κεφάλι (14):

Περιγραφή Θέσης: Περίπου στα 430μ. βορειοανατολικά του οικισμού Πλάτη ακριβώς κάτω από τον λόφο Επάνω Κεφάλι προς τον κάμπο, έχει ανασκαφεί έκταση 150μ. x 100μ. με ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: ΥΜΙ-ΥΜΙΙΙ: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εκτεταμένης οικιστικής εγκατάστασης, με δωμάτια, αποθηκευτικούς χώρους, κεντρική αυλή και διαμορφωμένους δρόμους. Παράλληλα βρέθηκαν λιγοστά χρηστικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη και εργαλεία. Αρχαϊκά: Στην ίδια θέση διακρίνονται αρχιτεκτονικές προσθήκες και μετασκευές οικιστικού χαρακτήρα, πάνω στα ήδη υπάρχοντα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των προηγούμενων περιόδων. (Dawkins 1914 σελ. 1-17)

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική Ι-ΙΙΙ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'17.7"N 25°26'32.9"E.

Υψόμετρο: 837μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (1914) και έπειτα ολοκληρωτική επίχωση, Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε. ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Richard Dawkins (1914).

Βιβλιογραφία: Dawkins (1914) *Excavations at Plati in Lasithi Crete*, *BSA* 20, σελ. 1-17.

Ψυχρό – Μουριά (15):

Περιγραφή Θέσης: Περίπου στα 380-400μ. βορειοδυτικά του Δικταίου Άντρου, έχει αναγνωριστεί θέση 25μ. x 25μ. με αρχαιολογικό ενδιαφέρον

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Επιφανειακά της θέσης έχουν εντοπιστεί διάσπαρτα κεραμικά όστρακα, κυρίως θραύσματα από μαγειρικά σκεύη, όπως τριποδικές χύτρες και οξυπύθμενα κύπελα (Watrous 1982 σελ. 62).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'54.50"N 25°26'29.76"E.

Υψόμετρο: 967μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement* *Hesperia* 18, σελ 62.

Ψυχρό – Σταυρί ή Σκαλιά (16):

Περιγραφή Θέσης: Περιμετρικά του ναού του Αγίου Κυρίλλου στα 360μ. περίπου

βορειοδυτικά του οικισμού Ψυχρό, σε μια μικρή κοιλάδα, από την οποία διέρχεται πηγή νερού, έχουν εντοπισθεί κατάλοιπα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Ευρήματα: Ρωμαϊκά: Κεραμικά όστρακα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων ρωμαϊκής περιόδου (Pendlebury 1936 σελ.12). Από την ευρύτερη περιοχή έχουν παραδοθεί στην ΕΦΑΛΑΣ θραύσματα λίθινης σαρκοφάγου με διακόσμηση γυναικείας κεφαλής (Κρητικά Χρονικά 47 σελ. 637, Watrous 1982 σελ.62).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°09'58.80"N 25°26'50.80"E.

Υψόμετρο: 827μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Τυχαίες Παραδόσεις (1941-7), Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία:, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 12, Πλάτων (1947) Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά τα έτη 1941-1947 *Κρητικά Χρονικά* Α, σελ. 637, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 62.

Ψυχρό – Δικταίον Άντρον (17C):

Περιγραφή Θέσης: Στα 590μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού Ψυχρό, στους πρόποδες της βουνοπλαγιάς Δίκτυ βρίσκεται το σπήλαιο Ψυχρού ή “Δικταίον Άντρον” ο πιο αναγνωρισμένος αρχαιολογικός χώρος του Οροπεδίου Λασιθίου.

Ευρήματα: Ανθρώπινα οστά, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων και κτιστός βωμός, θραύσματα τράπεζας προσφορών με εγχάρακτη γραμμική Α' γραφή, πολυάριθμα χρηστικά κεραμικά αγγεία, οστά ζώων και ίχνη καύσης, πήλινα και χάλκινα ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα αναθηματικά αγαλματίδια, αναθηματικοί διπλοί πελέκες, ακόντια ξίφη, λόγχες και εγχειρίδια, πολυάριθμα κοσμήματα, περόνες, σφραγιδόλιθοι, καθώς και ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος (Hogarth 1900 σελ. 94-116).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση ΤΝ-ΠΜΙ (Α φάση), Ταφικό Σπήλαιο ΠΜΙΙ-ΙΙΙ (Β' φάση) Ιερό Σπήλαιο ΜΜΙ-Ρωμαϊκή (Γ' φάση).

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°09'46.2"N 25°26'42.3"E.

Υψόμετρο: 1020μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (1886-8, 1894-6, 1897), Συστηματική Ανασκαφή (1899-1900), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/Α1/Φ24/83609/2737/28-12-1981 ΦΕΚ: 50/Β/1982-02-10

Αρχαιολόγοι: Ιωσήφ Χατζηδάκης, Federico Halbherr, Paolo Orsi (1886-8 πρώτη δημοσίευση), Arthur Evans (1894-6), Joseph Demargne (1897) David Hogarth (1899-1900).

Βιβλιογραφία: Halbherr, Orsi (1888). Scoperten ell' antro di Psychro, *Museo Italiano di Antichita Classica* 2, σελ. 218-222, Evans (1896) Explorations in Eastern Crete I, A Mycenaean Dedication, *The Academy* 49, σελ. 493-494, Evans (1896) Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, *The Academy* 49, σελ. 512-513, Evans (1897) Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts, *JHS* 17, σελ. 351, Evans (1897) *Cretan pictographs and prae-Phoenician script*, σελ. 122, Demargne (1902) *Antiquités*

de Praesos et de l'Antre Dictéen, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 6, σελ. 571-583, Hogarth (1900) The Dictaeon Cave, *BSA* 6, σελ. 94-116, Boardman (1961) *The Cretan Collection in Oxford: The Dictaeon Cave and Iron Age Crete*.

Καμινάκι – Πηγαδίστρια (18):

Περιγραφή θέσης: Πλησίον του οικισμού Καμινάκι στα δυτικά της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, στους πρόποδες του μικρού λόφου Αφέντης Χρηστός, βρίσκεται θέση 150μ. x 200μ. με ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Εικάζεται ότι υπήρξε διαδοχικά το νεκροταφείο των οικισμών Αφέντη Χρηστού (19) (ΠΜΠ-ΜΜΠ) και Αγίας Παρασκευής 22Α (ΜΜΠ-ΥΜΙ) 22Β (ΥΜΙ-Αρχαϊκή).

Ευρήματα: ΠΜΠ-ΥΜΠ, ΥΜΠΒ: Διάσπαρτα και σε μικρή ποσότητα κεραμικά όστρακα ΠΜΠ περιόδου, ενώ σε μεγαλύτερες ποσότητες κεραμικά όστρακα ΜΜΠ-ΥΜΠ περιόδου. Πιο συγκεκριμένα, τριποδικές χύτρες, κωνικά κύπελα, πίθοι, κύλικες καρποδόχες, καθώς και θραύσματα από πήλινες λάρνακες (Watrous 1982 σελ. 61). Παράλληλα κατά την διάνοιξη του νέου επαρχιακού δρόμου, βρέθηκε ένας θολωτός τάφος (ΥΜΠΒ). Στο εσωτερικό του ανασκάφθηκαν πολυάριθμα κεραμικά όστρακα, θραύσματα πήλινης λάρνακας, ένας λίθινος λύχνος, ελάσματα χρυσού ένα κεχριμπάρι, ελεφαντόδοντο, ελεφαντοστέινα πλακίδια με ανάγλυφες παραστάσεις, τρεις σφραγιδόλιθοι, καθώς και ένα ελεφαντοστέινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής (Αποστολάκου 2004 σελ. 505-6). **Γεωμετρική:** Παράλληλα, στην δυτική απόληξη του λόφου Αφέντης Χρηστός βρέθηκαν κεραμικά όστρακα, όπως λαβές με εγχάρακτη διακόσμηση, πίθοι, καθώς και ένας κρατήρας (Watrous 1982 σελ. 61).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Πρωτομινωική ΙΙ - Υστερομινωική ΙΙΒ, Γεωμετρική.

Τοποθεσία GPS: 35°09'33.74"N 25°27'42.91"E.

Υψόμετρο: 845μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982), Συστηματική Ανασκαφή μόνο ενός θολωτού τάφου (2004-5).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982 πρώτη δημοσίευση), Βίλυ Αποστολάκου (2004-5).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 61, Αποστολάκου (2004) Καμινάκι Οροπεδίου Λασιθίου, *Α.Δ. Χρονικά Β'* 59, σελ. 505-6, Αποστολάκου (2005) Καμινάκι Οροπεδίου Λασιθίου, *Α.Δ. Χρονικά Β2*, 60 σελ. 1056.

Καμινάκι – Αφέντης Χρηστός (19):

Περιγραφή θέσης: Ακριβώς δυτικά του οικισμού Καμινάκι βρίσκεται ο μικρός λόφος του Αφέντη Χρηστού με την ομώνυμη εκκλησία στην κορυφή του. Περιμετρικά του λόφου και ιδιαίτερα στην βόρεια και ανατολική του πλευρά έχει εντοπιστεί θέση 50μ. x 150μ. με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Το νεκροταφείο του οικισμού εικάζεται ότι βρίσκεται στην θέση Πηγαδίστρια (18)

Ευρήματα: ΠΜΠ-ΙΙΙ: Μικρός αριθμός διάσπαρτων κεραμικών οστράκων, καθώς και ένα χείλος κύπελου. ΜΜΙ-ΙΙΙ: Μεγάλος αριθμός καλής ποιότητας λεπτότεχνης κεραμικής όπως κεραμικά όστρακα με ερυθρή βαφή, θραύσματα τριποδικής χύτρας, τροπιδωτά και κωνικά κύπελλα, λεπίδες οψιδιανού, ίσως θραύσμα κεραμικού τροχού (Watrous 1982), έπειτα από λαθρανασκαφή του 19^{ου} αιώνα αποθήτης με χάλκινα

αναθηματικά όπλα (Evans 1896, σελ. 448-9).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση, Εργαστήριο (?).

Χρονολόγηση: Πρωτομινωική II - Μεσομινωική I-IIIΑ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'28.5"N 25°27'45.5"E.

Υψόμετρο: 880μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982), Λαθρανασκαφή (19^{ος}).

Αρχαιολόγοι: Antonio Taramelli (1894), John Arthur Evans (1896 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Taramelli (1889) Ricerche Archeologiche Cretesi, *Monumenti Antichi* 9, σελ. 409-412, Evans (1896) Explorations in Eastern Krete, *AJA* 11, σελ. 448-449, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18 σελ 60.

Καμινάκι – Πανεγιού (20):

Περιγραφή θέσης: Ακριβώς νότια του λόφου Αφέντης Χριστός προς την κοιλάδα Κλώρος, διαμορφώνεται ένας ακόμη μικρός λόφος, στους βόρειους πρόποδες του οποίου έχει εντοπιστεί πηγή νερού, καθώς και σημαντικά αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Έχουν βρεθεί λίγα κεραμικά όστρακα, όπως μια βάση χειροποίητου έντριπτου ανοικτού αγγείου. ΜΜΙΙΙ: Χονδροειδής κεραμική, όπως θραύσματα τριποδικής χύτρας, χείλος ανοικτού και κωνικού άωτου κυπέλλου, καθώς επίσης και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοιχοποιίας πιθανόν με οχυρωματικό χαρακτήρα.

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική I, Μεσομινωική III.

Τοποθεσία GPS: 35°09'21.8"N 25°27'40.6"E.

Υψόμετρο: 870μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livinstone Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 60.

Καμινάκι – Αγία Παρασκευή (21Α):

Περιγραφή θέσης: Ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον έχει παρατηρηθεί στην ευρύτερη περιοχή του ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής πλησίον του οικισμού Καμινάκι. Πιο συγκεκριμένα, έχουν εντοπιστεί κεραμικά όστρακα στα νότια του οικισμού τόσο στον μικρό λόφο όσο και κάτω από αυτόν, όπως προέκυψε από εκσκαφή για θεμελίωση κτιρίου. Το νεκροταφείο του παραπάνω οικισμού εικάζεται πως βρίσκεται στην θέση Πηγαδίστρια (18).

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΙ: Πολυάριθμα κεραμικά όστρακα (Dawkins 1914 σελ. 4) όπως σφαιρικά και κωνικά κύπελλα, τριποδικές χύτρες, καθώς και μια γεφυρόστομη προχοή (Watrous 1982 σελ. 59-60).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση

Χρονολόγηση: Μεσομινωική III – Υστερομινωική II.

Τοποθεσία GPS: 35°09'22.46"N 25°28'02.28"E.

Υψόμετρο: 868μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή (1980) Επιφανειακή Έρευνα (1914, 1936, 1982).

Αρχαιολόγοι: Richard Dawkins (1914 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11-12, Dawkins (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, *BSA* 20, σελ. 4 Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 59-60.

Καμινάκι – Αγία Παρασκευή (21Β):

Περιγραφή θέσης: Ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον έχει παρατηρηθεί στην ευρύτερη περιοχή του ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής πλησίον του οικισμού Καμινάκι. Πιο συγκεκριμένα, έχουν εντοπιστεί κεραμικά όστρακα περίπου στα 120μ. νοτιοανατολικά του ναού, στα βαθμιδωτά άνθηρα του μικρού λόφου.

Ευρήματα: ΥΜΠΙΑ-ΙΙΙΓ- Υπομινωική: Κεραμικά όστρακα κυρίως χρηστικών αγγείων όπως μαγειρικά σκεύη, τριποδικές χύτρες, χαμηλόποδες κύλικες και ένας κρατήρας (Watrous 1982 σελ. 59-60).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική ΙΙΑ – ΙΙΙΓ – Υπομινωική.

Τοποθεσία GPS: 35° 9'20.14"N 25°28'7.54"E.

Υψόμετρο: 900μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 59-60.

Καμινάκι – Αγία Παρασκευή (21Γ):

Περιγραφή θέσης: Ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον έχει παρατηρηθεί στην ευρύτερη περιοχή του ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής πλησίον του οικισμού Καμινάκι. Πιο συγκεκριμένα, έχουν εντοπιστεί κεραμικά όστρακα στην μικρή κοιλάδα ακριβώς νοτιοανατολικά του ναού.

Ευρήματα: Γεωμετρικά – Αρχαϊκά: βρέθηκαν πολυάριθμα κεραμικά όστρακα όπως κρατήρες με γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα Υστερορωμαϊκά: Μια βάση φιάλης (Watrous 1982 σελ. 59-60).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Γεωμετρική, Αρχαϊκή, Υστερορωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°09'21.73"N 25°28'09.50"E.

Υψόμετρο: 876μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 59-60.

Καμινάκι – Πινακά (22):

Περιγραφή θέσης: Ακολουθώντας τον δρόμο που ενώνει τον οικισμό Καμινάκι με το

οροπέδιο Λιμνάκαρο, στην νοτιοανατολική πλευρά της κοιλάδας Κλώρος, έχει εντοπισθεί θέση 20μ. x 20μ. με ενδείξεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Λιγιστά κεραμικά όστρακα όπως ένα χείλος κυπέλλου καθώς και χείλος και λαβή πίθου (Watrous 1982 σελ. 60).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°08'52.03"N 25°28'06.02"E.

Υψόμετρο: 1.085μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18 σελ 60.

Καμινάκι – Κουτσουνάρι (23):

Περιγραφή Θέσης: Ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον έχει παρατηρηθεί στην ευρύτερη περιοχή του ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής πλησίον του οικισμού Καμινάκι και πιο συγκεκριμένα στους πρόποδες του λόφου στο ύψωμα ανατολικά του ναού.

Ευρήματα: ΥΜΙΙΙ-ΙΙΙΓ- Υπομινωική: Τριποδικές χύτρες σφαιρικού σχήματος, κύλικες, θραύσματα χαμηλόποδων κυλίκων και καρποδόχων, καθώς επίσης και από παλαιότερες λαθρανασκαφές έχουν προκύψει λαξεύματα στο χώμα στα οποία είχε γίνει εναπόθεση ταφικών πίθων και λαρνάκων (Pendlebury 1936 σελ. 11, Watrous 1982 σελ. 59).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική ΙΙΙ-ΙΙΙΓ - Υπομινωική.

Τοποθεσία GPS: 35°09'20.85"N 25°28'15.80"E.

Υψόμετρο: 926μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Λαθρανασκαφές (70'-80') Επιφανειακή Έρευνα (1936, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11-12, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 59-60.

Καμινάκι – Χαλέπα (24):

Περιγραφή Θέσης: Στον δρόμο μεταξύ των οικισμών Καμινάκι και Αβρακόντες έχει εντοπιστεί θέση 60μ. x 100μ. με αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Συγκεντρωμένα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, όπως τριποδικές χύτρες και κύπελλα.

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'20.11"N 25°28'26.52"E.

Υψόμετρο: 934μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα.

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18 σελ 59.

Λιμνάκαρο – Σπήλαιο Περιστερά (25C):

Περιγραφή Θέσης: Στα νότια του Οροπεδίου Λασιθίου, πίσω από τον οικισμό Αβρακόντες και αρκετά υψηλότερα, διαμορφώνεται το Λιμνάκαρο. Ένα ακόμα μικρότερο οροπέδιο, στα βόρεια του οποίου έχει εντοπιστεί το σπήλαιο Περιστερά με πιθανόν αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: MMIB-III A: Από τυχαίες ανασκαφές των ντόπιων έχουν έρθει στο φως κεραμικά όστρακα, ένας πήλινος λύχνος, καθώς επίσης και ευρήματα από ταφικές πρακτικές εντός του σπηλαίου. Στο σπήλαιο υπήρχε σταλαγμιτικός διάκοσμος, ο οποίος όμως έχει αφαιρεθεί πολύ πιθανόν για χρήση του στα οικιακά μινωικά ιερά της ευρύτερης περιοχής (Watrous 1982 σελ. 56).

Χρήση: Ταφικό σπήλαιο.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική IB-III A.

Τοποθεσία GPS: 35°08'45.04"N 25°28'47.65"E.

Υψόμετρο: 1.216μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Τυχαίες Ανασκαφές (70'-80), Επιφανειακή Έρευνα (1982), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 56.

Αβρακόντες – Κερντόλακος (26):

Περιγραφή θέσης: Στα 700μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού Αβρακόντες, στον προεξέχοντα μικρό λοφίσκο της βόρειας πλαγιάς, και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: MMI-III: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο τοίχων 7.5μ. και 1.9μ. αντίστοιχα, από τοπικό ασβεστόλιθο, οι οποίοι ίσως σχημάτιζαν κλειστό δωμάτιο. Επίσης, ένας χειρόμυλος, και λεπίδες οψιδιανού (Watrous 1982 σελ. 58).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I – III

Τοποθεσία GPS: 35°9'18.41"N 25°28'30.57"E.

Υψόμετρο: 971μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 58.

Αβρακόντες – Κακοδιάβατος (27):

Περιγραφή θέσης: Στα 600μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού Αβρακόντες, στους βόρειους πρόποδες του βουνού Σπαθί, πάνω στο φυσικό πλάτωμα και σε έκταση 20μ. x 20μ..

Ευρήματα: MMIII - YMIII: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων, οι οποίοι ίσως

σχηματίζουν κλειστό δωμάτιο 9μ. x 5.5μ. Διακρίνονται εντός του δωματίου λαξευμένοι λίθοι ίσως για την διαμόρφωση κλιμακοστασίου, εντός του κτίσματος. Κεραμικά όστρακα όπως βάσεις τριποδικής χύτρας, και ένα θραύσμα κύλικας (Watrous 1982 σελ. 58).

Χρήση: Μεσομινωική ΙΙΙ -Υστερομινωική ΙΙΑ.

Χρονολόγηση: Αγροτική - Οικιστική Εγκατάσταση.

Τοποθεσία GPS: 35°09'20.02"N 25°28'34.52"E.

Υψόμετρο: 954μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 1,8 σελ 58.

Αβρακόντες – Λάκκα του Δραγατάκη (28):

Περιγραφή Θέσης: Στα νότια του οικισμού Αβρακόντες βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Σάββα. Ακριβώς στα νότια της εκκλησίας αυτής, ανηφορικά προς τον λόφο σε ένα μικρό πλάτωμα έχει εντοπισθεί θέση 10μ. x 10μ. με αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα, όπως χειροποίητα χονδροειδή θραύσματα αγγείων και οι σωληνωτές λαβές τους, κυλινδρικά φιαλίδια, μικρά δισκία, καθώς και λεπίδες ερυθρού πυριτόλιθου (Watrous 1982 σελ. 58).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°09'25.89"N 25°28'35.66"E.

Υψόμετρο: 907μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 58.

Αβρακόντες – Στου Παπά τον Πόρο (29):

Περιγραφή θέσης: Στα 400μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού Αβρακόντες, στο μικρό λόφο νότια της εκκλησίας του Αγίου Σάββα και σε έκταση 10μ. x 10μ.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Συγκέντρωση λιγοστών φθαρμένων κεραμικών οστράκων όπως θραύσματα τριποδικής χύτρας (Watrous 1982 σελ. 58).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'27.76"N 25°28'38.00"E.

Υψόμετρο: 885μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 58.

Αβρακόντες – Ανάδασος (30):

Περιγραφή θέσης: Στα 300μ. περίπου στον μικρό λόφο ακριβώς νότια του οικισμού Αβρακόντες και σε έκταση 15μ. x 15μ.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Συγκέντρωση χρηστικών κεραμικών οστράκων σε δύο σημεία της θέσης, όπως κωνικά άωτα κύπελα πόσης και θραύσματα μαγειρικών σκευών (Watrous 1982 σελ. 57).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'29.32"N 25°28'47.14"E.

Υψόμετρο: 894μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 57

Αβρακόντες – Στου Πετρά (31):

Περιγραφή θέσης: Στους βορειοδυτικούς πρόποδες του λόφου Κάστελλος στα 450μ. περίπου δυτικά του οικισμού Αβρακόντες. Η θέση εικάζεται ότι υπήρξε το νεκροταφείο της οικιστικής εγκατάστασης Κάστελλος (32).

Ευρήματα: ΜΜΙ - ΥΜΙΙΙ: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα, όπως κύπελα πόσης, βάσεις αγγείων, πόδια από μαγειρικά σκεύη, καθώς και θραύσματα κύλικας. Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα από σκούρο πηλό (Watrous 1982 σελ. 57).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι - Υστερομινωική ΙΙΙ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35° 09'45.06"N 25°28'30.39"E.

Υψόμετρο: 843μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Λαθρανασκαφές 19^{ος} 20^{ος}, Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 57.

Αβρακόντες – Κάστελλος (32):

Περιγραφή θέσης: Στα 300μ. βορειοδυτικά του οικισμού Αβρακόντες πάνω στην κορυφή του ομώνυμου λόφου Κάστελλος και σε έκταση 150μ. x 200μ..

Ευρήματα: ΜΜΙ-ΙΙ: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα, ορισμένα έντριπτα με ερυθρή βαφή, καθώς και φιάλες, μια προχολή με διακόσμηση, διάφορες γεφυρόστομες προχολές, κύπελα πόσης, ένας σκύφος ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΙΒ: Πόδια από μαγειρικά σκεύη, ένας πιθοειδής αμφορέας, θραύσματα χαμηλόποδων κυλίκων, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων οχυρωματικού χαρακτήρα, Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα από σκουρόχρωμο πηλό, (Watrous 1982 σελ. 56-7).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι - Υστερομινωική ΙΙΒ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°09'46.45"N 25°28'35.81"E.

Υψόμετρο: 891μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Λαθρανασκαφές 19^{ος} 20^{ος}, Επιφανειακή Έρευνα (1895-6, 1936, 1982,).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1895-6 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936-8) Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Evans, Myres (1895) A Mycenaean Military Road in Crete, *The Academy* 47, σελ. 469-470, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 57, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11.

Κουδουμαλιά – Κερακοκλίβο (33):

Περιγραφή θέσης: Στα 500μ. περίπου νοτιοανατολικά του οικισμού Κουδουμαλιά, στο πλάτωμα για τον δρόμο του οροπεδίου Λιμνάκαρο και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: MMI-III: Συγκέντρωση χονδροειδών κεραμικών οστράκων, κυρίως μαγειρικών σκευών (Watrous 1982 σελ. 56).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I – III.

Τοποθεσία GPS: 35°09'25"N 25°29'09"E.

Υψόμετρο: 930μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 57.

Άγιος Γεώργιος – Αυγουστή (34):

Περιγραφή θέσης: Περιμετρικά του Ιερού Ναού του Αγίου Νεκταρίου. Από τον ναό εκτείνεται περίπου 70μ. προς τα νότια και περίπου 100μ. προς τα βόρεια. Η θέση πολύ πιθανόν να υπήρξε το MMI-YMIII νεκροταφείο της θέσης Κεφάλα (35), ενώ αργότερα κατά τα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια μετατράπηκε ίσως σε οικιστική εγκατάσταση.

Ευρήματα: MMI-YMIII: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων, Κλασικά: Κύπελα και ένας λύχνος (Pendlebury 1936 σελ. 11, Watrous 1982 σελ. 55-56).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I – Υστερομινωική IIIB, Κλασική.

Τοποθεσία GPS: 35°10'24"N 25°29'04"E.

Υψόμετρο: 836μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982) Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση) Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 55-6,

Άγιος Γεώργιος – Κεφάλα (35):

Περιγραφή θέσης: Περίπου στα 200μ. βόρεια του Ιερού Ναού Αγίου Νεκταρίου πάνω στους πρόποδες του λόφου Κάστελλος. Η θέση εκτείνεται παράλληλα περίπου 100μ. δυτικά προς τον κάμπο, και 30μ. ανατολικά προς τον λόφο.

Ευρήματα: MMI-YMII: Κεραμικά όστρακα όπως μαγειρικά σκεύη, λεπίδες πυριτόλιθου, YMIII-IIIB: Θραύσματα βάσης κύλικα, βάση καρποδόχης, ένα πήλινο αγαλματίδιο γυναικείας μορφής, κωνικά κύπελα, Αρχαϊκά: Αρύβαλλος

πρωτοκορινθιακού ρυθμού, μια λεκάνη, καθώς και στον φυσικό βράχο κατάλοιπα λακκοειδών λαξευτών τάφων, Κλασικά-Ελληνιστικά: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων με μελανό επίχρυσμα όπως κύπελα, λύχνοι, ένας κάνθαρος, υφαντικά βάρη και διάφορα νομίσματα, Ρωμαϊκά: Ένας λύχνος, και θραύσματα από κεραμικά δισκία (Pendlebury 1936 σελ. 11, Watrous 1982 σελ. 55-6).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι – Υστερομινωική ΙΙΒ, Αρχαϊκή, Κλασική, Ελληνιστική, Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'33"N 25°29'07"E.

Υψόμετρο: 837μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση) Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 55-6,

Άγιος Γεώργιος – Κλίμα (36):

Περιγραφή θέσης: 1χλμ. νοτιοανατολικά του οικισμού Άγιος Γεώργιος, στο υπερυψωμένο τετραγωνικό πλάτωμα ακριβώς βόρεια του δρόμου Άγιος Γεώργιος – Πόρος και σε έκταση 30μ. x 50μ.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων όπως μαγειρικά σκεύη, τριποδικές χύτρες, καθώς και κωνικά άωτα κύπελα πόσης (Watrous 1982 σελ.55).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'40"N 25°29'40"E.

Υψόμετρο: 853μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 55.

Άγιος Γεώργιος – Ετζαθμιστέρα (37):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 750μ. Ανατολικά του οικισμού Άγιος Γεώργιος πάνω στον χαμηλό λοφίσκο του Ξερόκαμπου και σε έκταση 20μ. x 20μ.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων και πύθων. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο συνδεδεμένων τοίχων σε σχήμα Γ. Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα κυπέλλων και πύθων, ένας εκ των οποίων με ανάγλυφη διακόσμηση. Μεταγενέστερες μετασκευές στην προϋπάρχουσα μινωική τοιχοποιία (Watrous 1982 σελ.55).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°09'38"N 25°29'45"E.

Υψόμετρο: 860μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 55.

Άγιος Γεώργιος – Βασιλικού (38):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1.5χλμ. νοτιοανατολικά του οικισμού Άγιος Γεώργιος πάνω στον χαμηλό λόφο δυτικά της σύγχρονης δεξαμενής νερού.

Ευρήματα: ΥΜΙ-ΥΜΙΙΙ: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων στην επιφάνεια του λόφου όπως μαγειρικά σκεύη, ένας ψευδόστομος αμφορέας, δύο βάσεις κύλικα, δύο λίθινοι μύλοι και ένα λίθινο γουδί. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τριών κτισμάτων, στα βόρεια, κεντρικά και νότια του λόφου (Watrous 1982 σελ.53-4).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική Ι - ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°09'30.67"N 25°29'48.79"E.

Υψόμετρο: 846μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 53.

Άγιος Γεώργιος – Λόφος του Βασιλικού (39):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 200μ. δυτικά από την είσοδο του φαραγγιού που οδηγεί προς το οροπέδιο Λιμνάκαρο στους πρόποδες της βουνοπλαγιάς και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Λιγιστά χειροποίητα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, αρκετά λίθινα εργαλεία, λεπίδες οψιδιανού και πυριτόλιθου και ένα θραύσμα σταλαγμίτη. (Watrous 1982 σελ.52).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°09'20.32"N 25°30'11.12"E.

Υψόμετρο: 910μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 52.

Άγιος Γεώργιος – Πόρος (40):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 280μ. δυτικά από την είσοδο του φαραγγιού που οδηγεί προς το οροπέδιο Λιμνάκαρο στους πρόποδες της βουνοπλαγιάς και σε έκταση 50μ. x 50μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Λιγιστά χειροποίητα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, κυρίως από μαγειρικά και χρηστικά σκεύη, ΥΜΙΙΑ-B: Βάση καρποδόχης, ένας ψευδόστομος αμφορέας, λεπίδες οψιδιανού (Watrous 1982 σελ.52).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι, Υστερομινωική ΙΙΑ-B.

Τοποθεσία GPS: 35°09'17.91"N 25°30'11.02"E.

Υψόμετρο: 912μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 52.

Άγιος Γεώργιος – Αγία Πελαγία (41):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 300μ. νοτιοδυτικά της εκκλησίας Αγία Πελαγία στον τρίτο χαμηλότερο λοφίσκο της βουνοπλαγιάς και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: MMIII: Χονδροειδή κεραμικά όστρακα, κυρίως από μαγειρικά σκεύη και κύπελα. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο συνδεμένων μεταξύ τους τοίχων σε σχήμα Γ (Watrous 1982 σελ.52).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική III.

Τοποθεσία GPS: 35°09'26.22"N 25°30'29.83"E.

Υψόμετρο: 902μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 52.

Άγιος Γεώργιος – Αλέξαινα (42):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 50μ. βόρεια της εκκλησίας Αγία Πελαγία στα τρία διαμορφωμένα άνθηρα ακριβώς από κάτω από τον ναό και σε έκταση 100μ. x 10μ.

Ευρήματα: TN-ΠMI: Χονδροειδή κεραμικά όστρακα, κυρίως μαγειρικών σκευών και κυπέλων, αρύταινας, φιάλης και πίθων. MMIII-ΥMIII: Κεραμικά θραύσματα κωνικού άωτο κύπελου και κύλικας, καθώς και πόδια τριποδικής χύτρας. Οι νεότεροι αναλημματικοί τοίχοι των ανδέρων πιθανόν χρησιμοποιούν σε σημεία ως δομικό υλικό μεγαλιθικούς γωνιόλιθους Μινωικής περιόδου (Watrous 1982 σελ.51-2).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική-Πρωτομινωική I, Μεσομινωική III - Υστερομινωική III.

Τοποθεσία GPS: 35°09'35.27"N 25°30'37.82"E.

Υψόμετρο: 875μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 51-2.

Μέσα Λασιθάκι – Μαχά (43):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 200μ. βόρεια του στομίου του φαραγγιού Χαυγάς στους δυτικούς πρόποδες του βουνού Αλόιδα, σε ένα χαμηλό φυσικό άνδηρο και σε έκταση 20μ. x 20μ..

Ευρήματα: MMIII-ΥMIII: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων από τριποδικές

χύτρες, κωνικά κύπελα και μιας κύλικας. (Watrous 1982 σελ.48).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ - Υστερομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°10'10.61"N 25°31'38.30"E.

Υψόμετρο: 902μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982)

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18 σελ 48

Μέσα Λασιθάκι – Σκαρβέλη (44):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 600μ. νοτιοανατολικά του οικισμού Μέσα Λασιθάκι πάνω σε ένα μικρό λόφο και σε έκταση 100μ. x 50μ.

Ευρήματα: MMIII: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων από τριποδικές χύτρες, κωνικά κύπελα, τρία λίθινα τριβεία, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τριών διαφορετικών κτισμάτων (Watrous 1982 σελ.48).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°10'33.02"N 25°31'36.45"E.

Υψόμετρο: 870μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 47.

Μέσα Λασιθάκι – Βίγλα (45):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1χλμ. βορειοανατολικά του οικισμού Μέσα Λασιθάκι πάνω στον προεξέχοντα λόφο. Από την θέση προσφέρεται πανοραμική θέαση ολόκληρου του οροπεδίου.

Ευρήματα: MMI-MMIII: Κεραμικά όστρακα κυρίως τροπιδωτών και κωνικών κυπέλλων, καθώς και αποθηκευτικών αγγείων. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οχυρωματικής τοιχοποιίας, τόσο στην κορυφή του λόφου όσο και στην νότια πλευρά του. (Watrous 1982 σελ.47, Pendlebury 1938 σελ. 2).

Χρήση: Παρατηρητήριο – Βίγλα.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι - Μεσομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°10'55.42"N 25°31'47.06"E.

Υψόμετρο: 1044μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1938, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1938 πρώτη δημοσίευση) Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II *BSA* 38, σελ. 2, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 47, Nowicki (1996) Lasithi (Crete): One Hundred Years of Archaeological Research, *Aegean Archaeology* 3, σελ. 39-40

Σμαλιανό – Δίχαλο (46):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 350μ. ανατολικά του οικισμού Σμαλιανό και εντός του μικρού φαραγγιού σε έκταση 20μ. x 20μ.

Ευρήματα: MMI-III: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων όπως τριποδικές χύτρες, τροπιδωτά κύπελα και μια φιάλη (Watrous 1982 σελ.47).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική I-III.

Τοποθεσία GPS: 35°10'59.31"N 25°31'21.77"E.

Υψόμετρο: 904μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 47.

Σμαλιανό – Παλαιόμανδρα (47):

Περιγραφή θέσης: Στον λόφο που ανοίγεται ακριβώς βόρεια και περίπου στα 160μ. από τον οικισμό Σμαλιανό, πλησίον του σύγχρονου δρόμου που ενώνει το Οροπέδιο Λασιθίου με το Μιραμπέλλο.

Ευρήματα: YMI: Κατά την διάρκεια εργασιών για την διάνοιξη του σύγχρονου δρόμου αποκαλύφθηκε ένας ταφικός πίθος (εγχυτρισμός) (Pendlebury 1936 σελ.11).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική I.

Τοποθεσία GPS: 35°11'0.67"N 25°31'9.38"E.

Υψόμετρο: 916μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή διάνοιξη δρόμου, Επιφανειακή Έρευνα (1936).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11.

Μέσα Λασιθί – Πλακαμούρα (48):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1χλμ βόρεια του οικισμού Μέσα Λασιθί και έπειτα 170μ. προς τα δυτικά από το μονοπάτι που ενώνει το Οροπέδιο Λασιθίου με το Μιραμπέλλο και σε έκταση 20μ. x 20μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜII: Χειροποίητη χονδροειδής κεραμική κυρίως χρηστικών σκευών, όπως κύπελα και καρποδόχες. (Watrous 1982 σελ.46).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική II.

Τοποθεσία GPS: 35°11'24.97"N 25°30'56.76"E.

Υψόμετρο: 890μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 46.

Μέσα Λασίθι – Βρίνα (49):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1χλμ βόρεια του οικισμού Μέσα Λασίθι στους πρόποδες της βουνοπλαγιάς Ψαροκορφή και σε έκταση 30μ. x 30μ.

Ευρήματα: MMIII: Χειροποίητη χονδροειδής κεραμική κυρίως χρηστικών σκευών όπως κύπελα, καρποδόχες και ενός πίθου με οφιοειδή ταινιωτή διακόσμηση.

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων (Watrous 1982 σελ.45-6).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική III.

Τοποθεσία GPS: 35°11'26.15"N 25°30'47.87"E.

Υψόμετρο: 893μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 45-6.

Μέσα Λασίθι – Ψυγικά (50):

Περιγραφή θέσης: Στα 600μ. περίπου βόρεια του οικισμού Μέσα Λασίθι, στην βόρεια πλευρά του μικρού λόφου, όπου βρίσκεται και η εκκλησία του Μιχαήλ Αρχαγγέλου και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: MMIII-YMI: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων, όπως κωνικά άωτα κύπελα, τριποδικές χύτρες, λυχνάρια, καθώς και αποθηκευτικά πιθάρια. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων, τα οποία σχηματίζουν ένα κλειστό δωμάτιο με διαστάσεις 2.90μ. x 8.45μ. x 4.30μ. (Watrous 1982 σελ.46).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική III - Υστερομινωική I.

Τοποθεσία GPS: 35°11'12.75"N 25°30'51.40"E

Υψόμετρο: 869μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 46.

Μέσα Λασίθι – Βλυκιστρά (51):

Περιγραφή θέσης: Περίπου στα 350μ. βορειοανατολικά από τον οικισμό Μέσα Λασίθι, στον ίδιο λόφο όπου τοποθετείται και ο μικρός οικισμός Νικηφόρηδων.

Ευρήματα: YMI: Κατά την διάνοιξη του σύγχρονου δρόμου ήρθαν στο φως κεραμικά όστρακα, Γεωμετρικά: Καθώς και μια πιθοταφή (εγχυτρισμός) (Pendlebury 1936, σελ. 11).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική III, Γεωμετρική.

Τοποθεσία GPS: 35°11'4.15"N 25°30'54.68"E.

Υψόμετρο: 872μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή - Επιφανειακή Έρευνα (1936).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11.

Μέσα Λασίθι – Αρμί (52):

Περιγραφή θέσης: Πλησίον του οικισμού Μέσα Λασίθι στα 100μ. περίπου βόρεια του ιερού ναού Μιχαήλ Αρχαγγέλου, έχει εντοπιστεί στην κορυφή, δυτικά και ανατολικά του μικρού λόφου έκταση 50μ. x 50μ. με αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Κεραμικά όστρακα όπως πόδια τριποδικής χύτρας, κωνικά κύπελλα, ΥΜΙΙΙΓ - Υπομινωική: Βάσεις κυλίκων και ενός κρατήρα, καθώς και θραύσματα πίθου με ταινιωτή διακόσμηση. Ακριβώς ανατολικά από την θέση και κάτω από τον περιφερειακό δρόμο εικάζεται ότι βρίσκεται το νεκροταφείο, αφού έχουν βρεθεί θραύσματα από ταφικές πήλινες λάρνακες (Pendlebury et al 1938 σελ. 2, Watrous 1982 σελ.47).

Χρήση: Οικιστική - Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ - Υστερομινωική ΙΙΙΓ - Υπομινωική.

Τοποθεσία GPS: 35°11'04.23"N 25°30'49.29"E.

Υψόμετρο: 882μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1938, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1938 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II *BSA* 38 σελ. 2, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 47.

Μέσα Λασίθι – Πατέλλες (53):

Περιγραφή θέσης: Η θέση εντοπίζεται στην βόρεια παρειά στα 200μ. περίπου ακολουθώντας τον σύγχρονο δρόμο από τον οικισμό Μέσα Λασίθι προς Άγιο Κωνσταντίνο και είναι εμφανής εξαιτίας της διάνοιξης του δρόμου.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων όπως τριποδικές χύτρες, ένας χονδροειδής αποθηκευτικός πίθος και ένας αμφορέας. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων (Watrous 1982 σελ. 45). Αρχαϊκά: Διάφορα κεραμικά όστρακα και ένας πίθος με διακόσμηση μελανής βαφής (Pendlebury 1938 σελ. 1).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ - Υστερομινωική Ι, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'54.47"N 25°30'31.78"E.

Υψόμετρο: 854μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Σωστική Ανασκαφή (70'), Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II *BSA* 38, σελ. 2, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 45.

Άγιος Κωνσταντίνος – Βρωμιάδες (54):

Περιγραφή θέσης: Στα 300μ. ανατολικά της Μονής Κρουσταλλένιας στα δυτικά του χαμηλού λόφου και σε έκταση 40μ. x 40μ.

Ευρήματα: ΥΜΙΙΑ-B: Κεραμικά όστρακα κυρίως μαγειρικών σκευών, καθώς και καρποδόχες, κωνικά κύπελα και ένας κρατήρας (Watrous 1982 σελ. 44).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική ΙΙΑ-B.

Τοποθεσία GPS: 35°10'43."N 25°30'22.09"E

Υψόμετρο: 850μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 44.

Άγιος Κωνσταντίνος – Μονή Κρουσταλλένια (55):

Περιγραφή θέσης: Στον λόφο, περιμετρικά στον οποίο τοποθετείται σήμερα η Μονή Κρουσταλλένια, πολύ πιθανόν και κάτω από αυτήν. Εικάζεται ότι η θέση υπήρξε το νεκροταφείο της θέσης Χαράκια (54).

Ευρήματα: ΜΜΙ-ΥΜΙ: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων, όπως ψευδόστομου αμφορέα, τροπιδωτά, κωνικά, και τύπου tumbler κύπελα, Αρχαϊκά: Ανατολικά του λόφου, κεραμικά όστρακα όπως ενός αρύβαλλου, καθώς και θραύσματα ταφικών πίθων (Pendlebury 1938 σελ. 2) Κλασικά: Κεραμικά όστρακα με επίχρυσμα μελανού χρώματος (Watrous 1982 σελ. 44).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι - Υστερομινωική Ι, Αρχαϊκή, Κλασική.

Τοποθεσία GPS: 35°10'44.75"N 25°30'12.40"E.

Υψόμετρο: 843μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II *BSA* 38, σελ. 2, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 44.

Άγιος Κωνσταντίνος – Χαράκια (56):

Περιγραφή θέσης: Στον λόφο ακριβώς βορειοδυτικά του οικισμού Άγιος Κωνσταντίνος, στα 200μ. περίπου από το κέντρο του οικισμού και σε έκταση 75μ. x 50μ.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙΙΙ: Χειροποίητα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, όπως τροπιδωτά κύπελα, φιάλες και μαγειρικά σκεύη, λεπίδες οψιδιανού, ΜΜΙ-ΙΙΙ: Τροπιδωτά, κωνικά και τύπου tumbler κύπελα (Watrous 1982 σελ. 45), Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοίχων (Pendlebury 1936 σελ. 11).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική ΙΙΙ, Μεσομινωική Ι – ΙΙΙ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°10'34.85"N 25°30'14.79"E.

Υψόμετρο: 846μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I*, *BSA* 36, σελ 11, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 45.

Άγιος Κωνσταντίνος – Σκαλλοπούλα (57):

Περιγραφή θέσης: Ακριβώς νοτιοδυτικά του οικισμού Άγιος Κωνσταντίνος στον λόφο Κεφάλα και σε έκταση 75μ. x 50μ.

Ευρήματα: TN-ΠΙΜΙ: Χειροποίητα χονδροειδή κεραμικά όστρακα, όπως κύπελα, φιάλες, καρποδόχες και μια αρύταινα, συγκέντρωση λεπίδων οψιδιανού και μερικών πυριτόλιθου, καθώς και λίθινων εργαλείων και τριβείων (Watrous 1982 σελ. 45).

Χρήση: Εποχιακή Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°10'26.49"N 25°30'02.53"E.

Υψόμετρο: 851μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976)

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 45.

Μαρμακέτο – Φακίδια (58):

Περιγραφή θέσης: Στην κορυφή του υπερυψωμένου λόφου, ακριβώς βόρεια του οικισμού Μαρμακέτο και σε έκταση 80μ. x 60μ.

Ευρήματα: ΜΜΙ-ΥΜΙ: Κεραμικά όστρακα, όπως μαγειρικά σκεύη, φιάλες, τροπιδωτά και κωνικά κύπελα, ένα χείλος δισκίου, καθώς και λεπίδες οψιδιανού. (Watrous 1982 σελ. 43-4).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική Ι – Υστερομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°11'21.86"N 25°29'51.67"E.

Υψόμετρο: 860μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Richard Dawkins (1914 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Dawkins (1914) *Excavations at Plati in Lasithi Crete*, *BSA* 20, σελ. 4, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I*, *BSA* 36, σελ 11, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 43-4.

Μαρμακέτο – Άγιος Ιωάννης (59):

Περιγραφή θέσης: Στα 300μ. περίπου ανατολικά του οικισμού Μαρμακέτο, πάνω στην νοτιοδυτική πλευρά του μικρού λόφου, πλησίον του κοιμητηρίου και σε έκταση 20μ. x 20μ.

Ευρήματα: Ρωμαϊκά: Συγκέντρωση κεραμικών οστράκων με τον χαρακτηριστικό κοκκινωπό πηλό της Ρωμαϊκής περιόδου *terra sigillata*, καθώς και ένας λύχνος με διακόσμηση πτηνού (Watrous 1982 σελ. 44).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'28.26"N 25°30'00.33E.

Υψόμετρο: 845μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 44.

Τζερμιάδο – (Μεγάλος Ποταμός) Βουνός (60):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1 χλμ. νοτιοδυτικά του οικισμού Τζερμιάδο σε ένα μικρό αλλά εμφανή ύψωμα ενός μέτρου, εντός του κάμπο και σε έκταση 50μ. x 50μ.

Ευρήματα: Ρωμαϊκά: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα και κεραμίδια από πηλοκονίαμα, σύνηθες υλικό στην χρήση στέγασης. (Watrous 1982 σελ. 43).

Χρήση: Οικιστική – Αγροτική Εγκατάσταση

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'17.04"N 25°28'57.64"E

Υψόμετρο: 822μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936, πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ 11, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 43.

Τζερμιάδο – Αγία Άννα (61):

Περιγραφή θέσης: Περίπου στα 500μ. νοτιοανατολικά από τον οικισμό Τζερμιάδο, στον μικρό λόφο 150μ. βόρεια της εκκλησίας Αγία Άννα και σε έκταση 200μ. x 100μ.

Ευρήματα: ΜΜΙΙΙ: Κεραμικά όστρακα διάσπαρτα σε όλη την έκταση του λόφου όπως μαγειρικά σκεύη, κύπελα με διακόσμηση εξώγλυφων ραβδώσεων, κωνικά άωτα κύπελα, ΥΜΙ-ΙΙΙ: Σφαιρικά κύπελα, ένα εκ των οποίων με εγχάρακτη διακόσμηση, θραύσματα κύλικας, μια καρποδόχη, Αρχαϊκά: Στα βόρεια του λόφου κεραμικά όστρακα όπως χείλος κυπέλου, και κρατήρα, σώμα πίθου με εγχάρακτη διακόσμηση σφίγγας, Κλασικά-Ελληνιστικά: Στα νότια του λόφου, θραύσματα κεραμικών οστράκων με μελανό επίχρυσμα, υφαντικά βάρη, καθώς και δύο ασημένια νομίσματα της Λύκτου, τα οποία πιθανόν προέρχονται από αυτήν την θέση. (Pendlebury 1936 σελ. 11, Watrous 1982 σελ. 43).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙΙ – Υστερομινωική ΙΙΙ, Αρχαϊκή-Ελληνιστική, Ρωμαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'40.64"N 25°29'30.77"E.

Υψόμετρο: 836μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα, (1936, 1982) Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976)
Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1896 πρώτη δημοσίευση) John Pendlebury (1936), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Evans (1896) Explorations in Eastern Krete, *AJA* 11, σελ. 448-449, Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II, *BSA* 38, σελ. 11, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 43.

Τζερμιάδο – Κάστελλος (62):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1 χλμ νοτιοδυτικά του οικισμού Τζερμιάδο στην κορυφή του ομώνυμου λόφου. Κατά την ΤΝ με ΠΜΙ περίοδο υπήρξε το νεκροταφείο της οικιστικής εγκατάστασης Τραπέζα (63C), κατά την ΠΜΙΙ με ΥΜΙΙ υπήρξε εκτεταμένος οικισμός.

Ευρήματα: ΤΝ-ΠΜΙ: Στους πρόποδες του λόφου, λακκοειδείς ταφές με ανθρώπινα κρανία και οστά, ΠΜΙΙ: Στην κορυφή του λόφου, μεγάλος αριθμός από χρηστικά κεραμικά αγγεία, όπως μαγειρικά σκεύη, πιθάρια αποθήκευσης, λίθινα εργαλεία, οστά ζώων, πήλινα ειδώλια, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικιών, λιθόστρωτα μονοπάτια, οχυρωματικοί και αναλημματικοί τοίχοι (Evans 1896 σελ. 512-513, Pendlebury 1938 σελ. 7-14).

Χρήση: Νεκροταφείο Α' φάση (ΤΝ-ΠΜΙ), Οικιστική Εγκατάσταση Β' φάση (ΠΜΙΙ-ΥΜΙ).

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι, Πρωτομινωική ΙΙ – Μεσομινωική ΙΙΙ, Υστερομινωική ΙΙΙ, Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'47.01"N 25°29'45.35"E

Υψόμετρο: 935μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα, (1895-6) Δοκιμαστικές Τομές (1936-8) Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1895-6 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936-8).

Βιβλιογραφία: Evans (1896) Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, *The Academy* 49, σελ. 512-513, Pendlebury, Money Coutts (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II, *BSA* 38, σελ. 7-14.

Τζερμιάδο – Σπηλαίο Τραπέζα (63C):

Περιγραφή θέσης: Στα 200μ. περίπου ανατολικά του οικισμού Τζερμιάδο ακριβώς βόρεια από τον λόφο Κάστελλος.

Ευρήματα: ΤΝ-ΠΜΙ: Χρηστικά κεραμικά αγγεία, όπως μαγειρικά σκεύη και κύπελα πόσης. ΠΜΙΙ-ΜΜΙ: διάσπαρτα ανθρώπινα οστά, κεραμικά αγγεία, χάντρες από στεατίτη, ένα χρυσό βραχιόλι, ένα χρυσό περιδέραιο, ένας χρυσός αναθηματικός διπλός πέλεκυς. (Evans 1896 σελ. 512-513), περίτεχνα κεραμικά αγγεία εισαγμένα από την Κνωσό, ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος της 12^{ης} Φαραωνικής Δυναστείας (Pendlebury 1936 σελ. 14-131), ΥΜΙΙΙ: Ταφική λάρνακα στον παρακείμενο χώρο έξω από το σπήλαιο συνοδευόμενη με αναθηματικά κεραμικά αγγεία και κύπελα (Pendlebury 1938 σελ. 2-4).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση Α' φάση (TN-ΠΜΙ), Ταφικό Λατρευτικό σπήλαιο Β' φάση (ΠΜΠ-ΜΜΙ, ΥΜΠΙ)

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι, Πρωτομινωική ΙΙ – Μεσομινωική Ι, Υστερομινωική ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°11'51.9"N 25°29'38.0"E.

Υψόμετρο: 891μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (1895-6), Συστηματική Ανασκαφή (1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1895-6 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936-8).

Βιβλιογραφία: Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 36, σελ 1-131, Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA* 38, σελ. 2-4.

Τζερμιάδο - Σπήλαιο Μεσκίνη (64C):

Περιγραφή θέσης: Στα 500μ. περίπου βορειοανατολικά του οικισμού Τζερμιάδο

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Λιγιστά κεραμικά όστρακα, ΜΜΙ-ΙΙΙ: Κεραμικά όστρακα, τα οποία συνόδευαν ταφή σε πιθάρι, ανθρώπινα οστά. (Pendlebury 1938 σελ.6).

Χρήση: Ταφικό Σπήλαιο.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι, Μεσομινωική Ι-ΙΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°12'3.17"N 25°29'40.56"E.

Υψόμετρο: 916μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Ανασκαφική Έρευνα (1936-8).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA* 38, σελ. 6.

Τζερμιάδο - Σπήλαιο Σκαφίδια (65C):

Περιγραφή θέσης: Στα 430μ. περίπου βόρεια του οικισμού Τζερμιάδο στους πρόποδες του βουνού Τζίβη.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Κεραμικά όστρακα όμοια του σπηλαίου της Τραπέζας, ένα εκ των οποίων ακέραιο, καθώς επίσης και οστά ζώων και ανθρώπων (Pendlebury 1938 σελ.5).

Χρήση: Ταφικό Σπήλαιο.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°12'9.15"N 25°29'32.89"E.

Υψόμετρο: 904μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Ανασκαφική Έρευνα (1936-8.)

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi II, BSA* 38, σελ. 5.

Τζερμιάδο - Σπήλαιο Αργουλιά (66C):

Περιγραφή θέσης: Ακριβώς στο βόρειο – βορειοανατολικό άκρο του οικισμού Τζερμιάδο.

Ευρήματα: TN-ΠΜΙ: Κεραμικά όστρακα (Pendlebury 1936 σελ.10).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Τελική Νεολιθική - Πρωτομινωική Ι.

Τοποθεσία GPS: 35°12'1.83"N 25°29'14.18"E.

Υψόμετρο: 860μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8) Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976)

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 36, σελ. 10.

Τζερμιάδο – Γαιτάνου (67):

Περιγραφή θέσης: Στα 200μ. βορειοδυτικά του οικισμού Τζερμιάδο πάνω στον προεξέχοντα προς τον κάμπο λόφο. Στο σημείο σήμερα κατασκευάστηκε το πρώην δημοτικό σχολείο του οικισμού καταστρέφοντας τα περισσότερα αρχαία κινητά και ακίνητα κατάλοιπα.

Ευρήματα: Αρχαϊκά: Διάσπαρτα κεραμικά όστρακα, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων στα επιμέρους άνθηρα του λόφου (Pendlebury 1936 σελ.10), Κλασικά: Κεραμικά όστρακα με μελανό επίχρυσμα, ένα χείλος πινακίου και σώμα σκύφου 5^{ου} αιώνα (Watrous 1982 σελ. 42).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Αρχαϊκή, Κλασική.

Τοποθεσία GPS: 35°12'12.44"N 25°28'51.59"E.

Υψόμετρο: 873μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1936-8, 1982).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 38, σελ. 10, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement, Hesperia* 18, σελ 42.

Κοπράνα – Αστοιβιδερό (68):

Περιγραφή θέσης: Στις νοτιοανατολικές παρυφές της βουνοκορφής Μεγάλη Κοπράνα κατηφορικά προς το οροπέδιο του Νήσιμου, πλησίον της πηγής Αστοιβιδερό βρέθηκε ταφικό σύνολο.

Ευρήματα: ΥΜΙΠΓ – Πρωτογεωμετρική: Στην θέση βρέθηκε το μονοπάτι από και προς το ύψωμα Καρφί, με σχηματισμένα άνθηρα και αναλημματικούς τοίχους, όδευση που εικάζεται με επιφύλαξη ότι χρησιμοποιούνταν και κατά τους αρχαίους χρόνους (Evans 1896 σελ. 512). Σύνολο τεσσάρων τάφων τετραγωνικής κάτοψης από αργολιθοδομή, θολωτή στέγη και μικρό σχηματισμένο δρόμο. Ως κτερίσματα κεραμικά αγγεία, ειδώλια και κοσμήματα (Pendlebury et al 1938 σελ. 100-112), καθώς και οστά, πηλινες

λάρνακες και ένας σφραγιδόλιθος (Evans 1896 σελ. 512-513).

Χρήση: Ταφικό Σύνολο.

Χρονολόγηση: Ύστερομινωική ΙΙΙΓ - Υπομινωική – Πρωτογεωμετρική.

Τοποθεσία GPS: 35°12'51.09"N 25°28'27.09"E.

Υψόμετρο: 1.020μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1896, 1899), Συστηματική Ανασκαφή (1936-8).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1896 πρώτη δημοσίευση), Antonio Taramelli (1899), John Pendlebury (1936 & 1937-8).

Βιβλιογραφία: Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513, Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404-406, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 36, σελ 10, Pendlebury et al (1937-8) *A City of Refuge of the Early Iron Age in Crete, BSA* 38, σελ. 100-112, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement, Hesperia* 18, σελ 39.

Κοπράνα – Καρφή Οικισμός (69):

Περιγραφή Θέσης: Στα 3χλμ. περίπου βορειοανατολικά του οικισμού Λαγού σε υψόμετρο 1100μ. σχηματίζεται ένα διάσελο μεταξύ δύο κορυφών της μικρής Κοπράνας και της κορυφής Καρφή. Στην θέση αυτή ως ένα φυσικό φρούριο και σε πολύ κοντινή απόσταση από το ήδη υπάρχον ιερό κορυφής, εντοπίστηκε μια εκτεταμένη οικιστική εγκατάσταση.

Ευρήματα: ΥΜΙΙΙΓ- Πρωτογεωμετρική: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο κεντρικών μεγάλων κτισμάτων (Evans 1896 σελ. 512-3) και πολυάριθμα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικιών και εργαστηρίων. Επίσης, κεραμικά χρηστικά αγγεία, υφαντικά βάρη, εργαλεία, εγχειρίδια, καθώς και όπλα (Pendlebury et al 1987-8 σελ. 15).

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση – Πόλη.

Χρονολόγηση: Ύστερομινωική ΙΙΙΓ – Υπομινωική - Πρωτογεωμετρική.

Τοποθεσία GPS: 35°13'03.02"N 25°28'13.76"E.

Υψόμετρο: 1.100μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1896, 1899), Συστηματική Ανασκαφή (1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1896 πρώτη δημοσίευση), Antonio Taramelli (1899), John Pendlebury (1936-8), Mercy Money Coutts Sareidaki (1937-8). **Nowicki.**

Βιβλιογραφία: Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513, Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404-406, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 36, σελ 10, Pendlebury et al (1937-8) *A City of Refuge of the Early Iron Age in Crete, BSA* 38, σελ. 75-76, Watrous Livingston (1982) *Lasithi History of Settlement, Hesperia* 18, σελ 40

Κοπράνα – Καρφή Ιερό Κορυφής (70):

Περιγραφή Θέσης: Στα 3χλμ. περίπου βορειοανατολικά του οικισμού Λαγού σε

υψόμετρο 1100μ. στην βουνοκορφή Κοπράνα τοποθετούνται τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός από των υψηλότερων ιερών κορυφής στην Κρήτη. Η θέση προσφέρει πανοραμική θέα προς τον κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου στα νότια, καθώς και προς την κοιλάδα που ανοίγεται στα βόρεια μέχρι και την ακτογραμμή του νησιού και το Αιγαίο Πέλαγος.

Ευρήματα: ΜΜΠ: Στο χείλος της βουνοκορφής προς τα βόρεια, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κλειστού δωματίου με κεντρικό κτιστό βωμό και πολύ πιθανόν με υπαίθριο χώρο, το οποίο λειτουργούσε ως ιερό κορυφής. Στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται κεραμικά όστρακα, θραύσματα πήλινων λατρευτικών ειδωλίων καθώς και τέσσερα αγαλματίδια γυναικείων θεοτήτων με υψωμένα τα χέρια (Pendlebury et al 1937-8 σελ. 75-76).

Χρήση: Ιερό Κορυφής.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙ.

Τοποθεσία GPS: 35°13'04.08"N 25°28'11.26"E.

Υψόμετρο: 1.100μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Συστηματική Ανασκαφή (1937-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976)

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1937-8 πρώτη δημοσίευση), Mercy Money Coutts Sareidaki (1937-8), Livingston Watrous (1982),

Βιβλιογραφία: Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II*, The Town of Casltes, *The Academy* 49, σελ. 512-513, Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404-406, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I*, *BSA* 36, σελ 10, Pendlebury et al (1937-8) *A City of Refuge of the Early Iron Age in Crete*, *BSA* 38, σελ. 75-76, Πλάτων Ν. (1951) *Το ιερόν Μαζά και τα Μινωικά κορυφής*, *Κρητικά Χρονικά* 5, σελ. 142-144, Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 40

Κοπράνα – Μνήματα (71Α & 71Β):

Περιγραφή Θέσης: Στις βορειοδυτικές παρυφές της βουνοκορφής Μεγάλη Κοπράνα κατηφορικά προς την κοιλάδα πλησίον της πηγής Βιτσιλοβρύση βρέθηκε ταφικό σύνολο.

Ευρήματα ΥΜΠΓ – Γεωμετρική: Στην θέση βρέθηκε σύνολο 17 τάφων τετραγωνικής κάτοψης από αργολιθοδομή, θολωτή στέγη και μικρό σχηματισμένο δρόμο. Στα κτερίσματα συγκαταλέγονται διάφορα κεραμικά αγγεία, ειδώλια και κοσμήματα (Pendlebury et al 1937-8 σελ. 100-112).

Χρήση: Ταφικό Σύνολο.

Χρονολόγηση: Υστερομινωική ΙΙΙΓ -Υπομινωική - Πρωτογεωμετρική

Τοποθεσία GPS: 71Α) 35°12'59.83"N 25°28'06.91"E & 71Β) 35°12'53.05"N 25°28'06.24"E.

Υψόμετρο: 71Α) 1.023μ. & 71Β) 1,035.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Συστηματική Ανασκαφή (1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of*

Lasithi I, *BSA* 36, σελ 10, Pendlebury et al (1937-8) A City of Refuge of the Early Iron Age in Crete, *BSA* 38, σελ. 100-112, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 39

Λαγού – Παπούρα (72):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1χλμ. βόρεια του οικισμού Λαγού, και ανηφορικά στην κορυφή του λόφου. Από εκεί δίνεται η δυνατότητα για εποπτεία του βορεινού μετώπου του νησιού μέχρι και την ακτογραμμή, το φυσικό πέρασμα Σελλί Αμπέλου προς το οροπέδιο, καθώς και ολόκληρου του κάμπου πανοραμικά.

Ευρήματα: ΜΜΠ: Ελάχιστα κεραμικά όστρακα (Pendlebury 1936 σελ.10, Evans 1896 σελ.512-513), τρία θραύσματα τριποδικής χύτρας, καθώς και ένα κωνικό άωτο κύπελο (Watrous 1982 σελ. 39). Από την ίδια θέση εικάζεται πως προέρχεται ένα πλακίδιο με εγχάρακτη γραμμική Α γραφή αγορασμένο από τον Evans, χωρίς όμως να έχει επικυρωθεί με ασφάλεια η ταύτιση τοποθεσίας-αντικειμένου (Brice 1961 pl. 27: IV, 7). Κατά την Μινωική περίοδο η χρήση και η έκταση της θέσης είναι άγνωστη.

Πρωτογεωμετρική - Γεωμετρική: Τόσο στην κορυφή του λόφου όσο και στις βορινές και νότιες παρυφές και σε έκταση 200μ. x 400μ. αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δωματίων, καθώς και πληθώρα κεραμικών οστράκων (Pendlebury 1936 σελ. 10). Κτιστός θολωτός τάφος από αργολιθοδομή, με δύο διαδοχικές ταφές. Ως κτερίσματα υπήρξαν κεραμικά όστρακα, ένα εγχειρίδιο, ένας μεταλλικός πέλεκυς και μια περόνη. (Watrous 1980 σελ. 270-5), Αρχαϊκή: Πολυάριθμα κεραμικά όστρακα, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτισμάτων (Pendlebury 1936 σελ. 10). Επιπλέον, θραύσματα πήλινων πλακιδίων με ανάγλυφες παραστάσεις γυναικείων θεοτήτων, πήλινα λατρευτικά αγαλματίδια γυναικείων και ανδρικών μορφών, ένα θραύσμα τριποδικής χύτρας με ανάγλυφη παράσταση ενός γρύπα, καθώς και ένας πρισματικός τρίπλευρος σφραγιδόλιθος (Evans 1896 σελ. 512-13 Evans 1921 σελ. 477). Διαπιστώνεται συνέχεια κατοίκησης από την Γεωμετρική στην Αρχαϊκή εποχή, όπου στην τελευταία ο οικισμός ακμάζει παίρνοντας την μορφή πόλης, Κλασικά: Ελάχιστα θραύσματα μελανόμορφων κεραμικών οστράκων

Χρήση: Εκτεταμένη Οικιστική Εγκατάσταση – Πόλη.

Χρονολόγηση: Μεσομινωική ΙΙ, Πρωτογεωμετρική – Αρχαϊκή, Κλασική.

Τοποθεσία GPS: 35°12'24.67"N 25°27'43.37"E.

Υψόμετρο: 1019μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1895-6), Δοκιμαστικές Τομές (1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: Arthur Evans (1895-6 πρώτη δημοσίευση), John Pendlebury (1936-8), Antonio Taramelli (1899), Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Evans (1896) *Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes, The Academy* 49, σελ. 512-513, Taramelli (1889) *Ricerche Archeologiche Cretesi, Monumenti Antichi* 9, σελ. 404-406, Pendlebury, Money Coutts, Eccles (1936) *Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA* 36, σελ 9, Pendlebury, Money-Coutts (1938) *Excavations in the Plain of Lasithi. II. BSA* 38, σελ. 15, Boardman (1961) *The Cretan Collection in Oxford: The Dictaeon Cave and Iron Age Crete*, σελ. 113-114, Αλεξίου (1958) *Η Μινωική θεά μεθ' υψωμένων χείρων, Κρητικά Χρονικά* 12, σελ. 288-290,

Brice (1961) *The Inscriptions in the Minoan Linear Script of Class A* pl. 27: IV, Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, *BSA* 75, σελ. 270-275, Watrous Livingston (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 39

Λαγού – Κερασά (73):

Περιγραφή θέσης: Περίπου 1χλμ. ανατολικά του οικισμού Λαγού πάνω σε ένα φυσικό πλάτωμα στον λόφο 140μ. ανατολικά του ναού.

Ευρήματα: Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα, πήλινες πλάκες με εγχάρακτη διακόσμηση, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός συλημένου τάφου, Ελληνιστικά: Ένας κτιστός τάφος εξίσου συλημένος με λιγοστά όστρακα αναθηματικών αγγείων (Pendlebury 1936 σελ. 10, Watrous 1980 σελ. 281-2).

Χρήση: Νεκροταφείο.

Χρονολόγηση: Αρχαϊκή, Ελληνιστική.

Τοποθεσία GPS: 35°12'10.83"N 25°28'24.75"E.

Υψόμετρο: 855μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (Pendlebury 1936-8), Σωστική Ανασκαφή για διάνοιξη δρόμου 70's.

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1980 δημοσίευση ανασκαφών Pendlebury).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 38, σελ. 10, Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, *BSA* 75, σελ. 281-2, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 41-2.

Λαγού – Κολώνα (74):

Περιγραφή θέσης: Στο ανατολικό άκρο του οικισμού Λαγού περίπου στα 180μ. προς τα βορειανατολικά και σε έκταση 100μ. x 100μ.

Ευρήματα: Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα χρηστικών αγγείων και μαγειρικών σκευών όπως κοτύλης, δίνου, κάλαθου, καθώς επίσης και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοιχοποιίας, με 4 διακριτά δωμάτια, Κλασικά-Ελληνιστικά: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα επιπλέον 6 δωματίων προσαρμοσμένων στα ήδη προϋπάρχοντα της Αρχαϊκής περιόδου, κεραμικά όστρακα όπως προχοών, κυπέλων, λεκανίδας και κάνθαρου, επιπλέον, υφαντικά βάρη και πήλινα αγαλματίδια (Pendlebury 1936 σελ. 10, Watrous 1980 σελ. 278-281).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση Α' φάση (Αρχαϊκή) Εργαστήριο Β' φάση (Κλασική-Ελληνιστική).

Χρονολόγηση: Αρχαϊκή, Κλασική, Ελληνιστική.

Τοποθεσία GPS: 35°12'6.05"N 25°28'19.74"E.

Υψόμετρο: 842μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (Pendlebury 1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976)

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous

(1980 δημοσίευση ανασκαφών Pendlebury)

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 38, σελ. 10, Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites, *BSA* 75, σελ. 278-281, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 41.

Λαγού – Κεφάλι (75):

Περιγραφή θέσης: Στον μικρό λόφο ακριβώς βόρεια του οικισμού Λαγού, πολύ πιθανόν και κάτω από τον ίδιο τον οικισμό και σε έκταση 60μ. x 60μ.

Ευρήματα: ΥΜΙΙΙ: Κεραμικά θραύσματα τριποδικής χύτρας, βάση χαμηλόποδης κύλικας, Πρωτογεωμετρικά: Κωνικά κύπελα, ένας μικρός πίθος, πιθάρι, Γεωμετρικά: Κεραμικά όστρακα ταφικού πίθου (Watrous 1982 σελ. 41), Αρχαϊκά: Ένα πήλινο ειδώλια γυναικείας μορφής με σηκωμένα χέρια και διακοσμητικό πηλήκιο στην κεφαλή (Αλεξίου 1958 σελ. 288-90).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση Α' φάση (ΥΜΙΙΙ), Νεκροταφείο Β' φάση (Πρωτογεωμετρική - Αρχαϊκή).

Χρονολόγηση: Υστερομινωική ΙΙΙ, Πρωτογεωμετρική – Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°12'01.80N 25°28'10.73"E.

Υψόμετρο: 840μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Επιφανειακή Έρευνα (1982).

Αρχαιολόγοι: Livingston Watrous (1982).

Βιβλιογραφία: Αλεξίου (1958) Η Μινωική θεά μεθ' υψωμένων χείρων, *Κρητικά Χρονικά* 12, σελ. 288-290, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 41.

Πινακιανό – Ντοναντή (76):

Περιγραφή θέσης: Ακριβώς στα ανατολικά του οικισμού Πινακιανό στους πρόποδες του ίδιου μικρού λόφου όπου τοποθετείται και ο οικισμός και σε έκταση 50μ. x 70μ.

Ευρήματα: Αρχαϊκά: Κεραμικά όστρακα, ένα πήλινο πλακίδιο 7^{ου} αιώνα με απεικόνιση γυναικείας κεφαλής με διακοσμητικό πηλήκιο, καθώς και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικίας με διακριτά δύο δωμάτια (Pendlebury 1936 σελ. 10, Watrous 1980 σελ. 275-277, Watrous 1982 σελ. 40-1).

Χρήση: Οικιστική Εγκατάσταση.

Χρονολόγηση: Αρχαϊκή.

Τοποθεσία GPS: 35°11'53.36"N 25°27'55.30"E.

Υψόμετρο: 854μ.

Αρχαιολογική Δραστηριότητα: Δοκιμαστικές Τομές (Pendlebury 1936-8), Κήρυξη θέσης: ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α/Φ31/24456/1834 π.ε./5-5-1976 ΦΕΚ: 699/Β/1976-05-26 (1976).

Αρχαιολόγοι: John Pendlebury (1936-8 πρώτη δημοσίευση), Livingston Watrous (1980 δημοσίευση ανασκαφών Pendlebury).

Βιβλιογραφία: Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 38, σελ. 10, Watrous (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi.

The Iron Age Sites, *BSA* 75, σελ. 275-277, Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 40-1.

5.2 Λίστες Αρχαιολογικών Θέσεων και Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών

Εν συνέχεια όπως προαναφέρθηκε, οι παραπάνω θέσεις δίνονται ολοκληρωμένα και μέσω του προγράμματος Microsoft Excel σε δύο λίστες. Η πρώτη ακολουθεί την αρίθμηση από το 1 έως το 76, αριθμός ο οποίος αποτελεί και το μοναδικό αναγνωριστικό κωδικό της κάθε θέσης (ID). Επίσης, η επιπρόσθετη συλλεγμένη πληροφορία των θέσεων παρέχεται μέσω των κατηγοριών: Τοποθεσίας Οικισμού (Location), Χρονολογίας (Chronology), Χρήσης (Usage), Ευρημάτων (Findings), Αρχαιολογικές Ενέργειες (Action), Πρώτη Δημοσίευση Αρχαιολόγου (Archaeologist), Ακριβής Τοποθεσία (GPS), Υψόμετρο (Altitude) και Νόμος Προστασίας όπου υπάρχει (Law).

Η δεύτερη λίστα ακολουθεί το ίδιο μοτίβο με την πρώτη, χρησιμοποιώντας την ίδια αρίθμηση και τον κωδικό των θέσεων, με την διαφορά ότι δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην κάθε χρονολογία ξεχωριστά, καθώς και σε ποιες από τις 16 χρονολογικές κατηγορίες που έχουν ορισθεί εμπίπτει η κάθε θέση. Πιο συγκεκριμένα, δηλώνεται η Τελική Νεολιθική περίοδος συνάμα με την Πρωτομινωική I (LN-EMI), διότι από τα εξατομικευμένα ανασκαφικά δεδομένα στο Οροπέδιο Λασιθίου οι δύο αυτές χρονολογήσεις συγχέονται. Επιπλέον δηλώνεται η Πρωτομινωική II (EMII), η Πρωτομινωική III (EMIII), Μεσομινωική I (MMI), η Μεσομινωική II (MMII), η Μεσομινωική III (MMIII), Υστερομινωική I (LMI), η Υστερομινωική II (LMII) και η Υστερομινωική (LMIII). Η Υστερομινωική IIIΓ και Υπομινωική (LMIIIC-SubMinoan) δηλώνονται μαζί ως μια κοινή ιδιόμορφη χρονολογική περίοδος, η οποία περιγράφει το μεταβατικό στάδιο από το πέρασμα του Μινωικού πολιτισμού και την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου. Επιπλέον, δηλώνεται η Πρωτογεωμετρική περίοδος (ProtoGeometric), η Γεωμετρική (Geometric), η Αρχαϊκή (Archaic), η Κλασική (Classic), η Ελληνιστική (Hellenistic), καθώς και η Ρωμαϊκή στην οποία έχει προστεθεί και η Υστερορωμαϊκή (Roman-LateRoman), η οποία σηματοδοτεί το τέλος της Αρχαιότητας και την έναρξη των Πρωτοβυζαντινών χρόνων.

Επιπρόσθετα, μέσω των δυνατοτήτων του προγράμματος Microsoft Excel η παρούσα εργασία είναι σε θέση να αναπτύξει ορισμένα στατιστικά στοιχεία, τα οποία παρουσιάζονται με την μορφή διαγραμμάτων. Με τον τρόπο αυτό, διευρύνονται τα όρια της μελέτης ανάγοντας την έρευνα σε μια μεγαλύτερη κλίμακα. Επιπλέον, η στατιστική καταγραφή της αρχαιολογικής δραστηριότητας του οροπεδίου οδηγεί σε συμπεράσματα, τα οποία αν συγκριθούν και με άλλες παρόμοιες περιοχές συμβάλουν εν γένει στην καλύτερη κατανόηση της αρχαιότητας στο νησί.

Τελευταίο αλλά ίσως το πιο σημαντικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιεί η παρούσα εργασία είναι τα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών. Το γεγονός αυτό δεν είναι τυχαίο, καθώς τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποδειχθεί από την αρθρογραφία ότι τα συγκεκριμένα συστήματα μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην εξέλιξη της αρχαιολογικής επιστήμης. Η χρήση τους, ακόμα και στην πιο απλή της μορφή, συμβάλει αποτελεσματικά στην συγκέντρωση του μεγάλου όγκου των πληροφοριών,

ενώ ταυτόχρονα παρέχεται η δυνατότητα για την αποκωδικοποίηση της και επομένως για την καλύτερη κατανόηση της. Ειδικότερα, χρησιμεύουν ως μια πρώτη συνολική μορφή καταλογογράφησης αρχαιολογικών θέσεων στο χάρτη. Μέσα από αυτήν την απλή αλλά ιδιαίτερα χρηστική εφαρμογή δίνεται η δυνατότητα ταξινόμησης, διαλογής και ομαδοποίησης αρχαιολογικών θέσεων. Συνήθως όπως και στην παρούσα εργασία, καταγράφονται πληροφορίες όπως η τοποθεσία της αρχαιολογικής θέσης, η χρονολογία, η χρήση, οι ανασκαφικές δραστηριότητες, τα ευρεθέντα κινητά ευρήματα, ο αρχιτεκτονικός τύπος και η προτεινόμενη βιβλιογραφία⁸¹. Η παραπάνω πρακτική συμβάλει και αντίστροφα, αφού καταγράφονται παράλληλα και οι γειτνιαζουσες περιοχές, που αν και δεν έχουν βρεθεί ακόμα αρχαιολογικά κατάλοιπα η ύπαρξη τους είναι πολύ πιθανή⁸². Επιπρόσθετα, το GIS στην πιο σύνθετη του μορφή είναι σε θέση να καταγράψει τα μοτίβα μετακίνησης του αρχαίου ανθρώπου. Υπολογίζοντας συνδυαστικά μια πληθώρα πληροφοριών και από άλλες επιστήμες όπως, η κλίση του εδάφους, η βλάστηση, οι υψομετρικές διαφορές μεταξύ των αρχαίων οικισμών, και οι διαθέσιμες πηγές νερού μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για την πιθανή εμβέλεια δράσης του, καθώς και για τις βέλτιστες διαδρομές μετακίνησης σύμφωνα με το κόστος χρόνου/ενέργειας⁸³. Επίσης, με την ίδια πρακτική, διεξάγονται συμπεράσματα σχετικά με την αλληλεπίδραση, την επικοινωνία και τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των γειτονικών οικισμών⁸⁴. Παράλληλα μέσω GIS και αθροιστικά με τα προαναφερθέντα, καταγράφονται ακόμα τα χωρικά, γεωμορφολογικά και γεωφυσικά μοτίβα των αρχαίων οικισμών. Συνδυαστικά με την τηλεπισκόπηση μπορούν να παρέχουν μοντέλα πρόβλεψης της θέσης άγνωστων αρχαιολογικών εγκαταστάσεων στον χώρο καθώς και την πιθανή τους χωροταξική οργάνωση χωρίς την ύπαρξη ανασκαφής⁸⁵.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας το λογισμό γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών το οποίο χρησιμοποιήθηκε ήταν το Quantum Geographic Information System ή αλλιώς QGIS. Αποτελεί μια δωρεάν ηλεκτρονική εφαρμογή ανοικτού κώδικα στην οποία αποκτήθηκε πρόσβαση μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή και των Microsoft Windows. Εν συνεχεία, έγινε εισαγωγή της πληροφορίας που είχε συγκεντρωθεί στις λίστες Excel εντός του QGIS. Συνολικά δημιουργήθηκαν 24 χάρτες στο ελληνικό γεωδαιτικό σύστημα αναφοράς GGRS87 EPSG2100 και πάνω σε βασικούς χάρτες προβολής Google Maps και Esri Topographic World Maps . Κάθε χάρτης χρησιμοποιεί ένα δικό του επίπεδο (layer), στο οποίο διαμορφώθηκε ο κάθε ένας εξατομικευμένος πίνακας περιγραφών (attribute table) ξεχωριστά με έμφαση την αντίστοιχη πληροφορία προς ανάδειξη. Έπειτα, οι αρχαιολογικές θέσεις παρουσιάστηκαν ως διανισματικά δεδομένα (vector) πάνω στους χάρτες. Για την ανάδειξη της ταξινόμησης τους

⁸¹ Kouli Maria, Merkouri Christina (2008), The Spatial Distribution and Location of Bronze Age Tumuli in Greece στο *Maison de l'Orient* (2011) Vol. 58 pp. 203-217

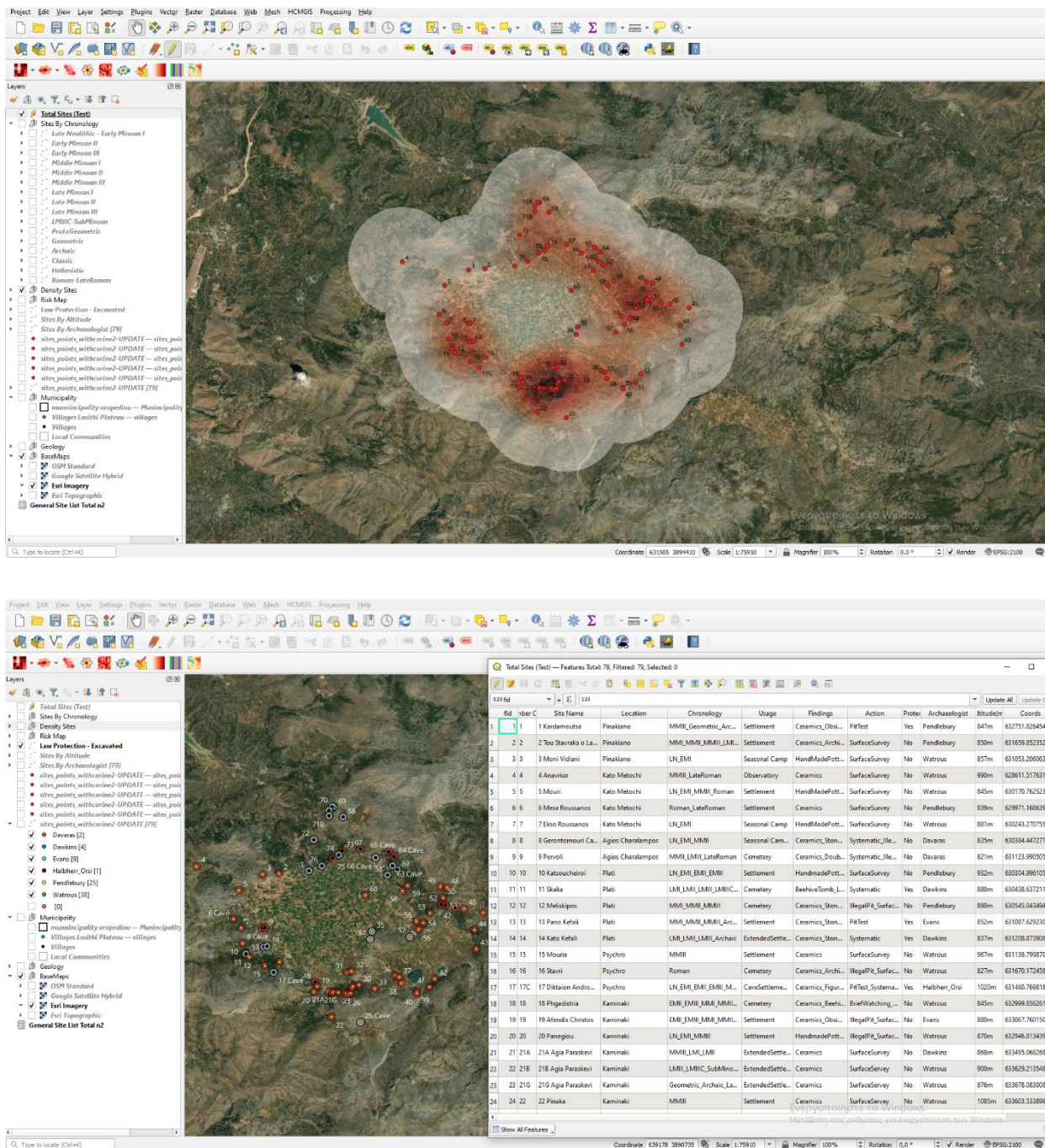
⁸² Μπάλλα Αικατερίνη Παυλογεωργάτος Γεράσιμος Τσιαφάκη Δέσποινα Παυλίδης Γεώργιος (2012) Μοντελοποίηση Πρόβλεψης Πιθανών Θέσεων Μακεδονικών Ταφών Για Πολιτιστική Διαχείριση στο *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου HellasGIS (2012)*

⁸³ Wheatley David, Gillings Mark (2000), Vision, perception and GIS: developing enriched approaches to the study of archaeological visibility στο *Beyond the map: archaeology and spatial technologies* G. R. Lock (ed) Amsterdam: IOS Press, 1-27

⁸⁴ Déderix Sylviane (2017), Communication Networks, Interactions, and Social Negotiation in Prepalatial South-Central Crete, στο *American Journal of Archaeology*, Vol. 121, No. 1. 2017

⁸⁵ Siart Christoph, Eitel Bernhard (2007) Geoarchaeological Studies in Central Crete based on Remote Sensing and GIS στο *Layers of Perception. Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (2007)*, σελ. 299-305

χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά χρώματα των σημείων, καθώς και διαφορετικά σχήματα ανάλογα την περίπτωση. Επιπρόσθετα, χρησιμοποιήθηκαν ψηφιδωτά δεδομένα (raster) για την δημιουργία χαρτών με την ανάλογη πληροφορία στην οποία υπήρξε η ανάγκη να παρουσιάζεται ως συνεχόμενο πλέγμα. Για την παραπάνω εφαρμογή χρησιμοποιήθηκε και το πρόσθετο εργαλείο (plug-in) Density Analysis. Τέλος, συνδυαστικά με τις αρχαιολογικές θέσεις παρουσιάστηκαν ταυτόχρονα στο ίδιο επίπεδο (layer) αντίστοιχες πληροφορίες και δεδομένα από άλλες επιστήμες όπως οι χρήσεις γης της Κρήτης τα ποτάμια, οι πηγές νερού, ή γεωλογία της περιοχής.

Εικόνα 102. Περιβάλλον εργασίας QGIS κατά την δημιουργία των χαρτών της εργασίας. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

Λίστα Α:

ID	Site Name	Location	Chronology	Usage	Findings	Action	Archaeol	GPS	Altit	Law
1	Kardamoutsa	Pinakiano	MMIII_Geom_Archaic_Classic_LRom	Settl	Ceramics_Obsidian_LoomWeights_DoubleAxe_Architecture	PitTest	Pendlebury	35°11'47.6"N 25°27'35.5"E	847m	Yes
2	Stavrakio Lakkos	Pinakiano	MMI_MMII_MMIII_LMIII_Archaic_LRom	Settl	Ceramics_StoneTools_Architecture	SurfaceSurv	Pendlebury	35°11'44.70"N 25°26'52.27"E	850m	No
3	Moni Vidiani	Pinakiano	LN_EMI	SeasCamp	HandMadePottery_Obsidian_Flint	SurfaceSurv	Watrous	35°11'44.00"N 25°26'28.27"E	857m	No
4	Anavriso	Kato Metochi	MMIII_LRom	Observ	Ceramics	SurfaceSurv	Watrous	35°11'54.83"N 25°24'51.91"E	990m	No
5	Mouri	Kato Metochi	LN_EMI_MMIII_Rom	Settl	HandMadePottery_Ceramics_StoneTools_Obsidian_Flint	SurfaceSurv	Watrous	35°11'25.36"N 25°25'53.05"E	845m	No
5C	Mesa Roussanos	Kato Metochi	Rom_LRom	Settl	Ceramics	SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'50.62"N 25°25'44.55"E	839m	No
7	Ekso Roussanos	Kato Metochi	LN_EMI	SeasCamp	HandMadePottery	SurfaceSurv	Watrous	35°10'39.94"N 25°25'55.12"E	881m	No
8C	Gerontomouri	Agios Charalampos	LN_EMI_MMIII	SeasCamp_Cem	Ceramics_StoneTools_CeramicTools_Figurines_Jewels_StoneSeal_MusicalInstruments_HumanBones	System_IllegalPit	Davaras	35°10'39.13"N 25°26'27.11"E	835m	No
9	Pervoli	Agios Charalampos	MMII_LMIII_LRom	Cem	Ceramics_DoubleAxe_Architecture	System_IllegalPit	Davaras	35°10'39.53"N 25°26'29.93"E	821m	No
10	Katsoucheiroi	Plati	LN_EMI_EMII_EMIII	SeasCamp	HandmadePottery_Ceramics_DoubleAxe_Obsidian_Architecture	SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'21.35"N 25°25'57.234"E	932m	No
11	Skalia	Plati	LMI_LMII_LMIII_LMIIIC_SubMin	Cem	BeehiveTomb_Larnaka_Ceramics_HumanBones	System_IllegalPit_SurfaceSurv	Dawkins	35°10'09.0"N 25°26'02.3"E	880m	Yes
12	Meliskipos	Plati	MMI_MMII_MMIII	Cem	Ceramics_StoneTools_Obsidian_PithosBurials	SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'04.67"N 25°26'06.43"E	890m	No
13	Pano Kefali	Plati	MMI_MMII_MMIII_Archaic	Settl	Ceramics_StoneTools_Obsidian_Architecture	PitTest	Evans	35°10'17.29"N 25°26'28.10"E	852m	Yes
14	Kato Kefali	Plati	LMI_LMII_LMIII_Archaic	ExtSettl	Ceramics_StoneTools_Architecture_Houses_Roads_CentralCourt	System	Dawkins	35°10'17.7"N 25°26'32.9"E	837m	Yes
15	Mouria	Psychro	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceSurv	Watrous	35°09'54.50"N 25°26'29.76"E	967m	No
16	Stavri	Psychro	Roman	Cem	Ceramics_Architecture_StoneLarnaka	IllegalPit_SurfaceSurv	Watrous	35°09'58.80"N 25°26'50.80"E	827m	No
17C	Diktaion Andron	Psychro	LN_EMI-Rom	Settl_Cem_Sanct	Ceramics_Figurines_Jewels_HumanBones_AnimalBones_Tools_LibationTable_Altar_DoubleAxe_StoneSeal	PitTest_System	Halbherr_Orsi	35°09'46.2"N 25°26'42.3"E	1020m	Yes
18	Phgadistria	Kaminaki	EMII_EMIII_MMI_MMII_MMIII_LMI_LMII_LMIII_Geom	Cem	Ceramics_BeehiveTomb_Larnaka_StoneSeal_Tools_Figurine_Jewels	BriefWatch_SurfaceSurv_System	Watrous	35°09'33.74"N 25°27'42.91"E	845m	No
19	Afendis Christos	Kaminaki	EMII_EMIII_MMI_MMII_MMIII	Settl	Ceramics_Obsidian_BronzeTools	IllegalPit_SurfaceSurv	Evans	35°09'28.5"N 25°27'45.5"E	880m	No
20	Panegiou	Kaminaki	LN_EMI_MMIII	SeasCamp_Settl	HandmadePottery_Ceramics_Architecture	IllegalPit_SurfaceSurv	Watrous	35°09'21.8"N 25°27'40.6"E	870m	No
21A	Agia Paraskevi	Kaminaki	MMIII_LMI_LMII	ExtSettl	Ceramics	SurfaceSurv_BriefWatch	Dawkins	35°09'22.46"N 25°28'02.28"E	868m	No
21B	Agia Paraskevi	Kaminaki	LMIII_LMIIIC_SubMin	ExtSettl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°9'20.14"N 25°28'7.54"E	900m	No
21Γ	Agia Paraskevi	Kaminaki	Geom_Archaic_LRom	ExtSettl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'21.73"N 25°28'09.50"E	876m	No
22	Pinaka	Kaminaki	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°08'52.03"N 25°28'06.02"E	1085m	No
23	Koutsouonari	Kaminaki	LMIII_LMIIIC_SubMin	Cem	Ceramics_PithosBurials	IllegalPit_SurfaceServ	Pendlebury	35°09'20.85"N 25°28'15.80"E	926m	No
24	Chalepa	Kaminaki	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'20.11"N 25°28'26.52"E	934m	No
25C	Peristera Cave	Limnakaro	MMI_MMII_MMIII	Cem	Ceramics_Burials	IllegalPit_SurfaceSurv	Watrous	35°08'45.04"N 25°28'47.65"E	1216m	Yes
26	Kerontolakos	Avrakontes	MMI_MMII_MMIII	Settl	Ceramics_StoneTools_Obsidian_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°9'18.41"N 25°28'30.57"E	971m	No
27	Kakodiavatosas	Avrakontes	MMIII_LMI_LMII_LMIII	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°09'20.02"N 25°28'34.52"E	954m	No
28	Lakka Dragadaki	Avrakontes	LN_EMI	SeasCamp	HandmadePottery_Piritolithos	SurfaceServ	Watrous	35°09'25.89"N 25°28'35.66"E	907m	No
29	Papa ton Poro	Avrakontes	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'27.76"N 25°28'38.00"E	885m	No
30	Anadasos	Avrakontes	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'29.32"N 25°28'47.14"E	894m	No
31	Stou Petra	Avrakontes	MMI_MMII_MMIII_LMI_LMII_LMIII_Archaic	Cem	Ceramics	IllegalPits_SurfaceSurv	Watrous	35°9'45.06"N 25°28'30.39"E	843m	No
32	Kastellos	Avrakontes	MMI_MMII_MMIII_LMI_LMII_LMIII_Archaic	ExtSettl	Ceramics_Architecture	IllegalPits_SurfaceSurv	Evans	35°09'46.45"N 25°28'35.81"E	891m	No
33	Kerakoklivo	Avrakontes	MMI_MMII_MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'25"N 25°29'09"E	930m	No
34	Avgousti	Agios Georgios	MMI_MMII_MMIII_LMI_LMII_LMIII_Classic	Cem	Ceramics	SurfaceServ	Pendlebury	35°10'24"N 25°29'04"E	836m	Yes
35	Kefala	Agios Georgios	MMI_MMII_MMIII_LMI_LMII_LMIII_Archaic_Classic_Hell_Rom	ExtSettl_Settl	Ceramics_Obsidian_Figurine_Coins	SurfaceServ	Pendlebury	35°10'33"N 25°29'07"E	837m	Yes
36	Klima	Agios Georgios	MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°09'40"N 25°29'40"E	853m	No
37	Etdathmistera	Agios Georgios	MMIII_Archaic	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°09'38"N 25°29'45"E	860m	No
38	Vasilikou	Agios Georgios	LMI_LMII_LMIII	Settl	Ceramics_StoneTools_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°09'30.67"N 25°29'48.79"E	846m	No
39	Lofos Vasilikou	Agios Georgios	LN_EMI	SeasCamp	HandmadePottery_StoneTools_Obsidian	SurfaceServ	Watrous	35°09'20.32"N 25°30'11.12"E	910m	No

ID	Site Name	Location	Chronology	Usage	Findings	Action	Archaeol	GPS	Altit	Law
40	Poros	Agios Georgios	LN_EMI_LMIII	Settl	HandmadePottery_Ceramics_Obsidian	SurfaceServ	Watrous	35°09'17.91"N 25°30'11.02"E	912m	No
41	Agia Pelagia	Agios Georgios	MMIII	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°09'26.22"N 25°30'29.83"E	902m	No
42	Aleksena	Agios Georgios	LN_EMI_MMIII_LMI_LMII_LMIII	Settl	HandmadePottery_Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°09'35.27"N 25°30'37.82"E	875m	No
43	Macha	Mesa Lasithaki	MMIII_LMI_LMII_LMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°10'10.61"N 25°31'38.30"E	902m	No
44	Skarveli	Mesa Lasithaki	MMIII	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Watrous	35°10'33.02"N 25°31'36.45"E	870m	No
45	Vigla	Mesa Lasithaki	MMI_MMII_MMIII	Settl_Observ	Ceramics_Architecture	SurfaceServ	Pendlebury	35°10'55.42"N 25°31'47.06"E	1044m	No
46	Dichalo	Smaliano	MMI_MMII_MMIII	Settl	Ceramics	SurfaceServ	Watrous	35°10'59.31"N 25°31'21.77"E	904m	No
47	Palaiomadra	Smaliano	LMI	Cem	PithosBurials	BriefWatchPit	Pendlebury	35°11'0.67"N 25°31'9.38"E	916m	No
48	Plakamoura	Mesa Lasithi	LN_EMI_EMII	SeasCamp	HandmadePottery	SurfaceSurv	Watrous	35°11'24.97"N 25°30'56.76"E	890m	No
49	Vrina	Mesa Lasithi	MMIII	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceSurv	Watrous	35°11'26.15"N 25°30'47.87"E	893m	No
50	Psigika	Mesa Lasithi	MMIII_LMI	Settl	Ceramics_Architecture	SurfaceSurv	Watrous	35°11'12.75"N 25°30'51.40"E	869m	No
51	Vlikistra	Mesa Lasithi	LMIII_Geometric	Cem	Ceramics_PithosBurials	BriefWatchPit	Pendlebury	35°11'4.15"N 25°30'54.68"E	872m	No
52	Armi	Mesa Lasithi	MMIII_LMIIIC_SubMin	Settl	Ceramics	BriefWatchPit	Pendlebury	35°11'04.23"N 25°30'49.29"E	882m	No
53	Patelles	Mesa Lasithi	MMIII_LMI_Archaic	Settl	Ceramics_Architecture	IllegalPits_SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'54.47"N 25°30'31.78"E	854m	No
54	Vromiades	Agios Kostantinos	LMIII	Settl	Ceramics	SurfaceSurv	Watrous	35°10'43."N 25°30'22.09"E	850m.	No
55	Kroustallenia	Agios Kostantinos	MMII_MMII_MMIII_LMI_Archaic_Classic	Cem	Ceramics_PithosBurials	SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'44.75"N 25°30'12.40"E	843m	No
56	Charakia	Agios Kostantinos	LN_EMI_EMII_EMIII_MMII_MMII_MMIII_Archaic	Settl	HandmadePottery_Obsidian_Ceramics_Architecture	SurfaceSurv	Pendlebury	35°10'34.85"N 25°30'14.79"E	846m	Yes
57	Skalopoula	Agios Kostantinos	LN_EMI	SeasCamp	HandmadePottery_StoneTools	SurfaceSurv	Watrous	35°10'26.49"N 25°30'02.53"E	851m	No
58	Fakidia	Marmaketo	MMI_MMII_MMIII_LMI	Settl	Ceramics_Obsidian	SurfaceSurv	Dawkins	35°11'21.86"N 25°29'51.67"E	860m	No
59	Agios Ioannis	Marmaketo	Roman	Settl	Ceramics	SurfaceSurv	Watrous	35°11'28.26"N 25°30'00.33E	845m	No
60	Vounos	Tzermiado	Roman	Settl	Ceramics	SurfaceSurv	Pendlebury	35°11'17.04"N 25°28'57.64"E	822m	No
61	Agia Anna	Tzermiado	MMIII_LMI_LMII_LMIII_Archaic_Classic_Hell_Rom	Settl	Ceramics_Coins	PitTest	Evans	35°11'40.64"N 25°29'30.77"E	836m	Yes
62	Kastellos	Tzermiado	LN_EMI_EMII_EMIII_MMII_MMII_MMIII_LMIII_Archaic	Cem_ExtSettl	PithosBurials_LN/EMI_Ceramics_Architecture_Houses_Roads	PitTest	Evans	35°11'47.01"N 25°29'45.35"E	935m	Yes
63C	Trapeza Cave	Tzermiado	LN_EMI_EMII_EMIII_MMII_LMIII	Settl_Cem	HandmadePottery_Ceramics_Jewels_DoubleAxe_Larnaka_HumanBones_AnimalBones	System	Evans	35°11'51.9"N 25°29'38.0"E	891m	Yes
64C	Meskini Cave	Tzermiado	LN_EMI_MMII_MMII_MMIII	Cem	Ceramics_HumanBones_PithosBurial	PitTest	Pendlebury	35°12'3.17"N 25°29'40.56"E	916m	No
65C	Skafidia Cave	Tzermiado	LN_EMI	Cem	Ceramics_AnimalBones_HumanBones	PitTest	Pendlebury	35°12'9.15"N 25°29'32.89"E	904m	No
66C	Argoulia Cave	Tzermiado	LN_EMI	Settl	Ceramics	PitTest	Pendlebury	35°12'1.83"N 25°29'14.18"E	860m	Yes
67	Gaitanou	Tzermiado	Archaic_Classic	Settl	Ceramics_Architecture	PitTest	Pendlebury	35°12'12.44"N 25°28'51.59"E	873m	No
68	Atsividero	Koprana	LMIIIC_SubMin_ProtoGeom	Cem	BeehiveTomb_Larnaka_Ceramics_HumanBones_Jewels_Figurine_SealStone	System	Evans	35°12'51.09"N 25°28'27.09"E	1.020m	No
69	Karfi Settlement	Koprana	LMIIIC_SubMin_ProtoGeom	ExtSettl	Ceramics_Architecture_Houses_Roads	System	Evans	35°13'03.02"N 25°28'13.76"E	1.100m	Yes
70	Karfi Sanctuary	Koprana	MMII	PeakSanct	Ceramics_Architecture_Houses_Altar_Figurine	System	Pendlebury	35°13'04.08"N 25°28'11.26"E	1.100m	Yes
71A	Mnimata	Koprana	LMIIIC_SubMin_ProtoGeom	Cem	BeehiveTombs_Ceramics_figurine_Jewels	System	Pendlebury	35°12'59.83"N 25°28'06.91"E	1.023m	Yes
71B	Mnimata	Koprana	LMIIIC_SubMin_ProtoGeom	Cem	BeehiveTombs_Ceramics_figurine_Jewels	System	Pendlebury	35°12'53.05"N 25°28'06.24"E	1.035m	Yes
72	Papoura	Lagou	MMIII_ProtoGeom_Geom_Archaic_Classic	ExtSettl	Ceramics_Architecture_Houses_Jewels_DoubleAxe_Figurine	PitTest	Evans	35°12'24.67"N 25°27'43.37"E	1.019m	Yes
73	Kerasa	Lagou	Archaic_Hell	Cem	BeehiveTomb_Ceramics_HumanBones	PitTest_BriefWatch	Pendlebury	35°12'10.83"N 25°28'24.75"E	855m	No
74	Kolona	Lagou	Archaic_Classic_Hell	Settl	Ceramics_Architecture_Houses_LoomWeights	PitTest	Pendlebury	35°12'6.05"N 25°28'19.74"E	842m	Yes
75	Kefali	Lagou	LMIII_ProtoGeom_Geom_Archaic	Settl_Cem	Ceramics_PithosBurials_Figurine	PitTest	Watrous	35°12'01.80N 25°28'10.73"E	840m	No
76	Donadi	Pinakiano	Archaic	Settl	Ceramics_Architecture_Houses	PitTest	Pendlebury	35°11'53.36"N 25°27'55.30"E	854m	Yes

Λίστα Β΄:

ID	Site Name	Location	LN-EMI	EMII	EMIII	MMI	MMII	MMIII	LMI	LMII	LMIII	LMIIIC-Sub	Proto Geo	Geom	Archaic	Classic	Hellenic	Rom-LRom
1	Kardamoutsa	Pinakiano						X						X	X	X		X
2	Tou Stavra o Lakkos	Pinakiano				X	X	X			X				X			X
3	Moni Vidiani	Pinakiano	X															
4	Anavriso	Kato Metochi						X										X
5	Mouri	Kato Metochi	X					X										X
6C	Mesa Roussanos	Kato Metochi																X
7	Ekso Roussanos	Kato Metochi	X															
8C	Gerontomouri	Agios Charalampos	X				X											
9	Pervoli	Agios Charalampos					X				X							X
10	Katsoucheiroi	Plati	X	X	X													
11	Skalia	Plati							X	X	X	X						
12	Meliskipos	Plati				X	X	X										
13	Pano Kefali	Plati				X	X	X							X			
14	Kato Kefali	Plati							X	X	X				X			
15	Mouria	Psychro						X										
16	Stavri	Psychro																X
17C	Diktaion Andron	Psychro	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
18	Phgadistria	Kaminaki		X	X	X	X	X	X	X	X			X				
19	Afendis Christos	Kaminaki		X	X	X	X	X										
20	Panegiou	Kaminaki	X					X										
21A	Agia Paraskevi	Kaminaki						X	X	X								
21B	Agia Paraskevi	Kaminaki										X	X					
21Γ	Agia Paraskevi	Kaminaki												X	X			
22	Pinaka	Kaminaki						X										
23	Koutsouonari	Kaminaki										X	X					
24	Chalepa	Kaminaki						X										
25C	Peristera Cave	Limnakaro				X	X	X										
26	Kerontolagos	Avrakontes				X	X	X										
27	Kakodiavatosas	Avrakontes						X	X	X	X							
28	Lakka tou Dragadaki	Avrakontes	X															
29	Stou Papa ton Poro	Avrakontes						X										
30	Anadasos	Avrakontes						X										
31	Stou Petra	Avrakontes				X	X	X	X	X	X				X			
32	Kastellos	Avrakontes				X	X	X	X	X	X				X			
33	Kerakoklivo	Avrakontes				X	X	X										
34	Avgousti	Agios Georgios				X	X	X	X	X	X					X		
35	Kefala	Agios Georgios				X	X	X	X	X	X				X	X	X	X
36	Klima	Agios Georgios						X										
37	Etdathmistera	Agios Georgios						X							X			
38	Vasilikou	Agios Georgios							X	X	X							
39	Lofos Vasilikou	Agios Georgios	X															
40	Poros	Agios Georgios	X									X						
41	Agia Pelagia	Agios Georgios						X										
42	Aleksena	Agios Georgios	X					X	X	X	X							
43	Macha	Mesa Lasithaki						X	X	X	X							
44	Skarveli	Mesa Lasithaki						X										

ID	Site Name	Location	LN-EMI	EMII	EMIII	MMI	MMII	MMIII	LMI	LMII	LMIII	LMIIIC-Sub	Proto Geo	Geom	Archaic	Classic	Hellenic	Rom-LRom
45	Vigla	Mesa Lasithaki				x	x	x										
46	Dichalo	Smaliano				x	x	x										
47	Palaiomadra	Smaliano							x									
48	Plakamoura	Mesa Lasithi	x	x														
49	Vrina	Mesa Lasithi						x										
50	Psigika	Mesa Lasithi						x	x									
51	Vlikistra	Mesa Lasithi									x			x				
52	Armi	Mesa Lasithi						x				x						
53	Patelles	Mesa Lasithi						x	x						x			
54	Vromiades	Agios Kostantinos									x							
55	Moni Kroustallenias	Agios Kostantinos				x	x	x	x						x	x		
56	Charakia	Agios Kostantinos	x	x	x	x	x	x							x			
57	Skallopoula	Agios Kostantinos	x															
58	Fakidia	Marmaketo				x	x	x	x									
59	Agios Ioannis	Marmaketo																x
60	Vounos	Tzermiado																x
61	Agia Anna	Tzermiado						x	x	x	x				x	x	x	x
62	Kastellos	Tzermiado	x	x	x	x	x	x			x				x			
63C	Trapeza Cave	Tzermiado	x	x	x	x					x							
64C	Meskini Cave	Tzermiado	x			x	x	x										
65C	Skafidia Cave	Tzermiado	x															
66C	Argoulia Cave	Tzermiado	x															
67	Gaitanou	Tzermiado													x	x		
68	Atsividero	Koprana										x	x					
69	Karfi Settlement	Koprana										x	x					
70	Karfi Sanctuary	Koprana					x											
71A	Mnimata	Koprana										x	x					
71B	Mnimata	Koprana										x	x					
72	Papoura	Lagou						x					x	x	x	x		
73	Kerasa	Lagou													x		x	
74	Kolona	Lagou													x	x	x	
75	Kefali	Lagou									x		x	x	x			
76	Donadi	Pinakiano													x			

Θέσεις ανά Αρχαιολόγο:

Οι πρωτογενείς έρευνες στο Οροπέδιο Λασιθίου και κατόπιν οι σχετικές δημοσιεύσεις τους πραγματοποιήθηκαν συνολικά από 6 αρχαιολόγους. Η πιο εκτεταμένη και ολοκληρωμένη έρευνα υπήρξε του Livingston Watrous κατά τα τέλη της δεκαετίας του 70'. Παρά τις μέχρι τότε μελέτες κατάφερε να εντοπίσει 37 επιπλέον μη καταγεγραμμένες θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, δεν πραγματοποίησε ανασκαφές ή δοκιμαστικές τομές με αποτέλεσμα να βασίζει τον εντοπισμό τους αποκλειστικά στα επιφανειακά ευρήματα και ιδίως στην επιφανειακή κεραμική. Ο αμέσως επόμενος αρχαιολόγος σε αριθμό εντοπισμένων θέσεων είναι ο John Pendlebury. Κατά τα έτη 1936-39 αναγνώρισε 26 νέες αρχαιολογικές θέσεις. Παράλληλα, διεξήγαγε δοκιμαστικές τομές και ανασκαφές στις ήδη γνωστές θέσεις, με αποτέλεσμα να δημοσιεύσει ιδιαίτερα ασφαλή συμπεράσματα για την ιστορία του οροπεδίου. Επιπλέον, Ο Arthur Evans πραγματοποίησε κατά τα έτη 1894-1896 τόσο επιφανειακές έρευνες όσο και δοκιμαστικές τομές, φέρνοντας στο φως 9 αρχαιολογικές θέσεις. Εξαιτίας του έργου του, η αρχαιολογική ιστορία του οροπεδίου έγινε ευρέως γνωστή. Ο Richard Dawkins αναγνώρισε 4 θέσεις κατά τα έτη 1913-1914 και ανέσκαψε συστηματικά μια εξ αυτών. Ο αρχαιολόγος Κωστής Δαβάρας εντόπισε 2 θέσεις, μετά από σωστικές ανασκαφές το 1976, οι οποίες ανασκάφθηκαν συστηματικά τα επόμενα χρόνια. Τέλος ο Federico Halbherr και ο Paolo Orsi ανακάλυψαν 1 θέση, ίσως την πιο σημαντική του Οροπεδίου Λασιθίου το Δικταϊόν Άντρον, θέτοντας τον θεμέλιο λίθο για τις αρχαιολογικές μελέτες στην περιοχή.

Figure 2. Γράφημα με ταξινόμηση των θέσεων ανά αρχαιολόγο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

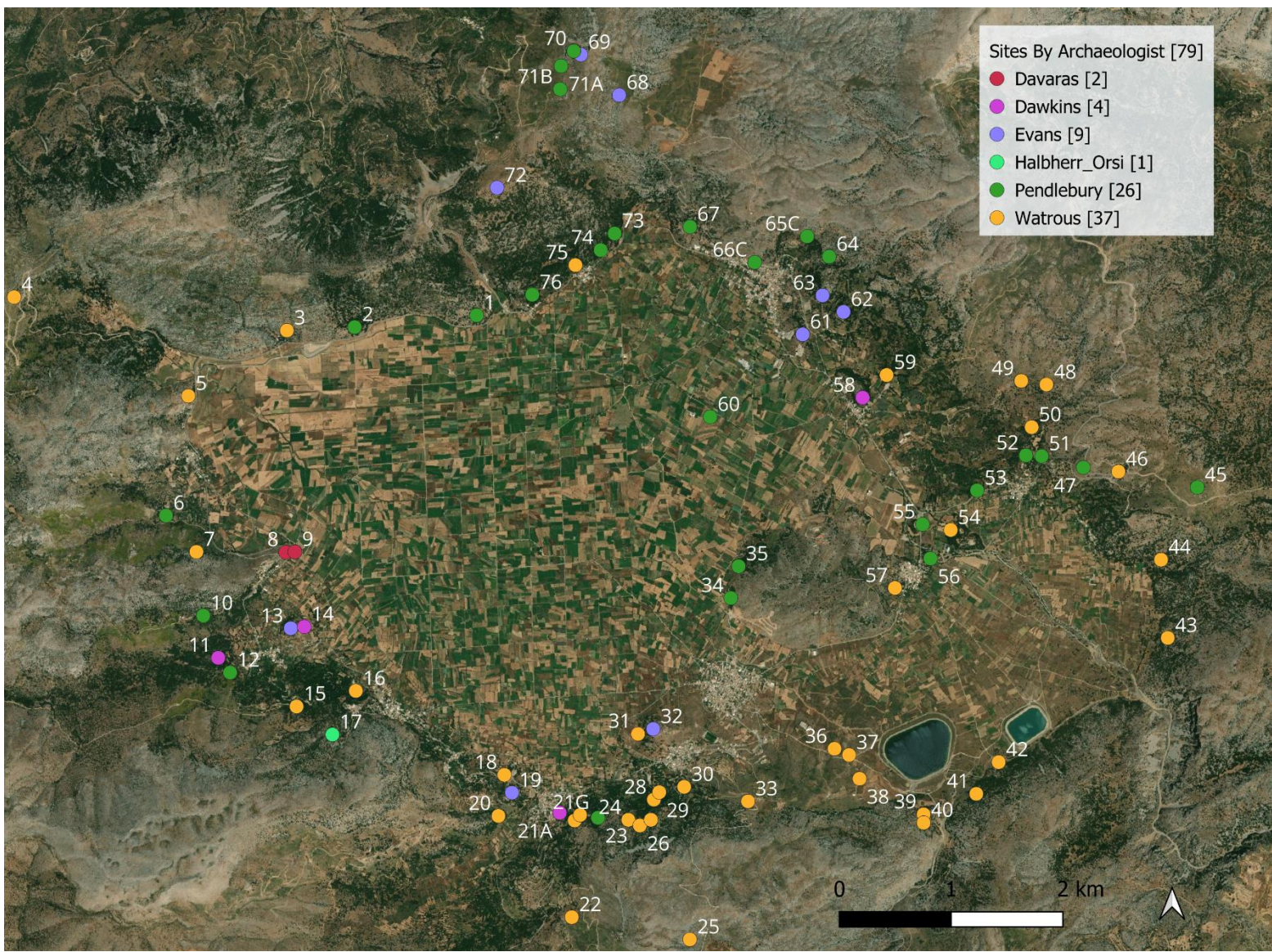

Figure 3. Χάρτης (2), με χρωματισμένες τις θέσεις ανάλογα τον αρχαιολόγο που τις εντόπισε. Διακρίνεται με κίτρινο η συντριπτική πλειοψηφία των θέσεων ευρισκόμενες από τον Livingston Watrous στα τέλη της δεκαετίας του 70'. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο (Qgis, Categorized Symbolology by Archaeologist)

Θέσεις ανά Οικισμό

Συνολικά, οι θέσεις που καταγράφηκαν βρίσκονται πλησίον 17 σύγχρονων οικισμών του οροπεδίου. Οι περισσότερες από αυτές εντοπίζονται στην νότια πλευρά και πιο συγκεκριμένα πλησίον των δύο διαδοχικών και γειτονικών οικισμών Καμινάκι και Άγιος Γεώργιος.

Το γεγονός αυτό δεν είναι τυχαίο, αφού στο συγκεκριμένο σημείο δεσπόζει ο μικρός υπερυψωμένος λόφος Κάστελλος, στον οποίο ιδρύθηκαν οικισμοί με φρουριακό χαρακτήρα. Από την θέση αυτή, η εποπτεία της ευρύτερης περιοχής του κάμπου και των καλλιεργήσιμων εκτάσεων γινόταν με ευκολία. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχει σε ηλεκτρονική μορφή η Αποκεντρωμένη Διοίκηση Κρήτης στο ίδιο σημείο παρατηρούνται οι περισσότερες πηγές νερού⁸⁶. Κατά τους προϊστορικούς χρόνους η πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό αποτελούσε έναν από τα βασικά κριτήρια για την ίδρυση νέων οικισμών. Παράλληλα, η ομαλή κλίση της βουνοπλαγιάς Σπαθί δίνει την δυνατότητα για ικανοποιητική καλλιεργήσιμη έκταση, αλλά και σχετικά μεγάλο υψόμετρο για την διαφύλαξη από τα λιμνάζοντα νερά του κάμπου κατά τους χειμερινούς μήνες.

Επομένως δεν προκαλεί εντύπωση, ότι η συγκεκριμένη περιοχή αποτέλεσε την πλέον δημοφιλή επιλογή οικιστικών εγκαταστάσεων του αρχαίου ανθρώπου, αφού παρείχε ασφάλεια, εποπτεία, νερό και τροφή.

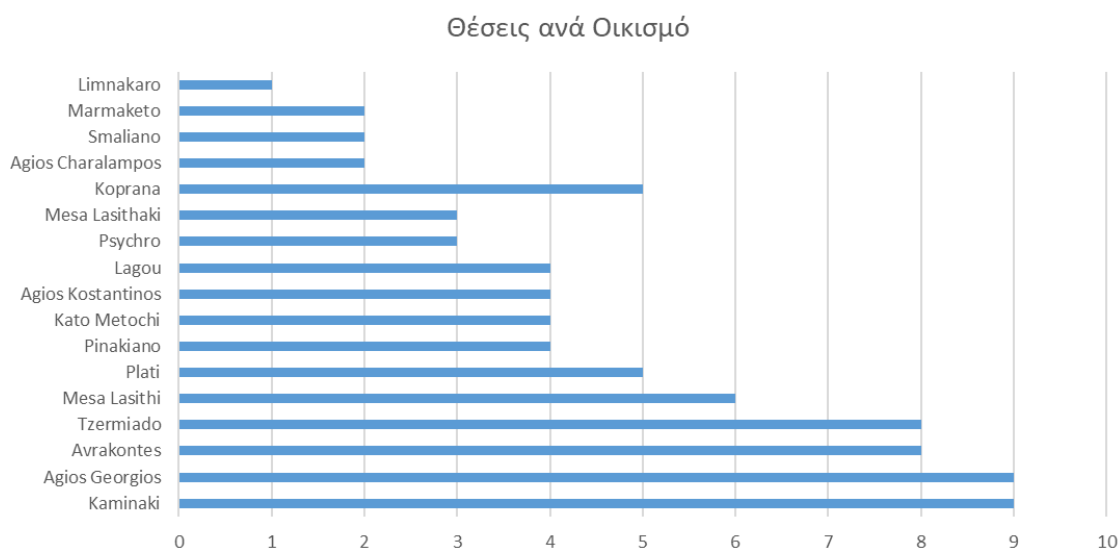

Figure 4. Γράφημα με ταξινόμηση των θέσεων σύμφωνα με την τοποθεσία και τον πλησιέστερο σε αυτές σύγχρονο οικισμό. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

86

https://data.apdkritis.gov.gr/webgis/rest/services/emeric/Γεωλογικός_Χάρτης_Κρήτης/MapServer/3.
Τελευταία επίσκεψη 20/12/2024

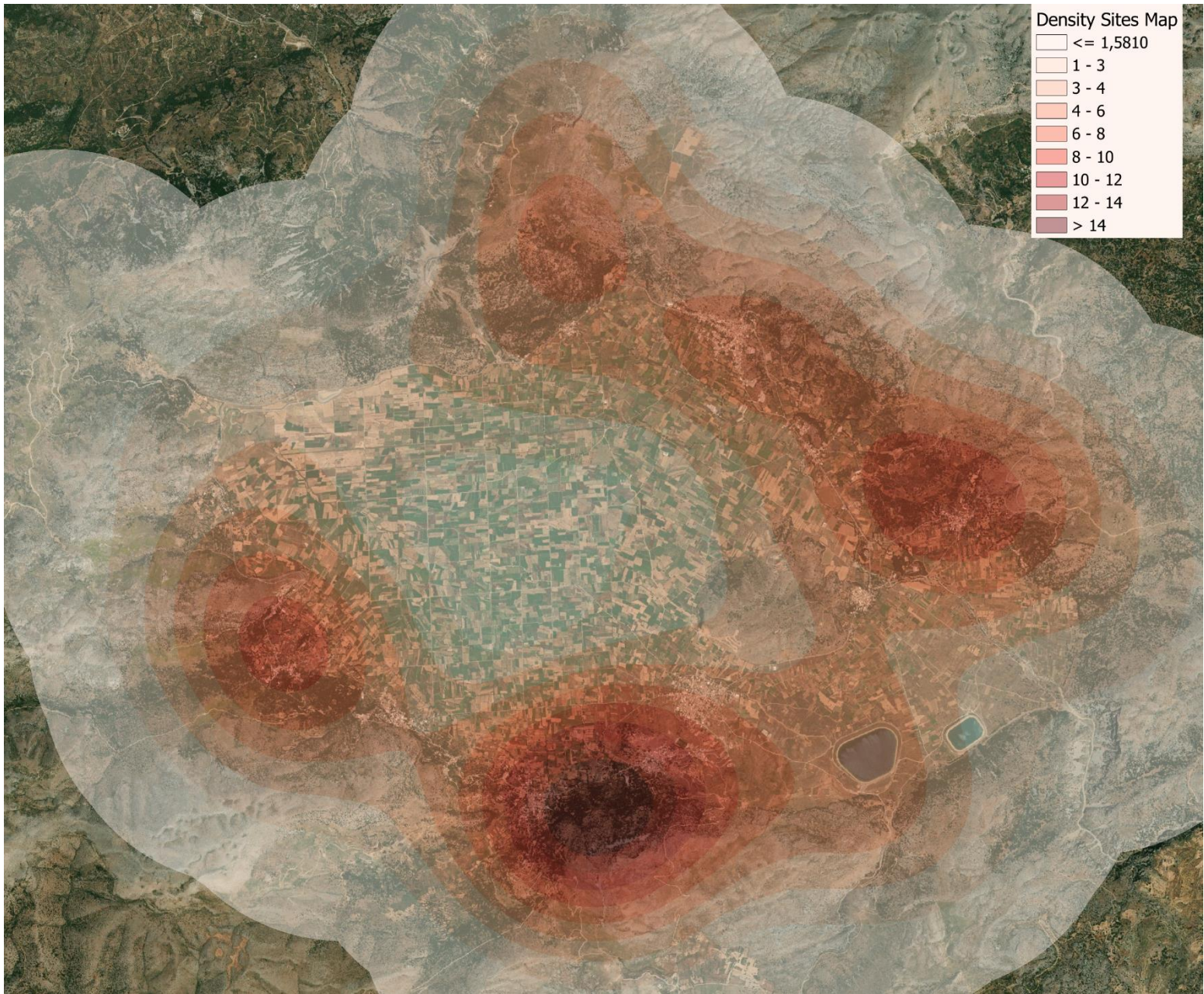

Figure 5. Χάρτης (3) με βαθμιαία ένδειξη ανάλογα με τον αριθμό συγκέντρωσης των αρχαιολογικών θέσεων. Με έντονο κόκκινο σημειώνονται οι περιοχές με πάνω από 10 οικισμούς σε κοντινή απόσταση, ενώ με λευκό από ένας ή κανέναν. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο (Qgis, HeatMap Value: Min 1 - Max 13)

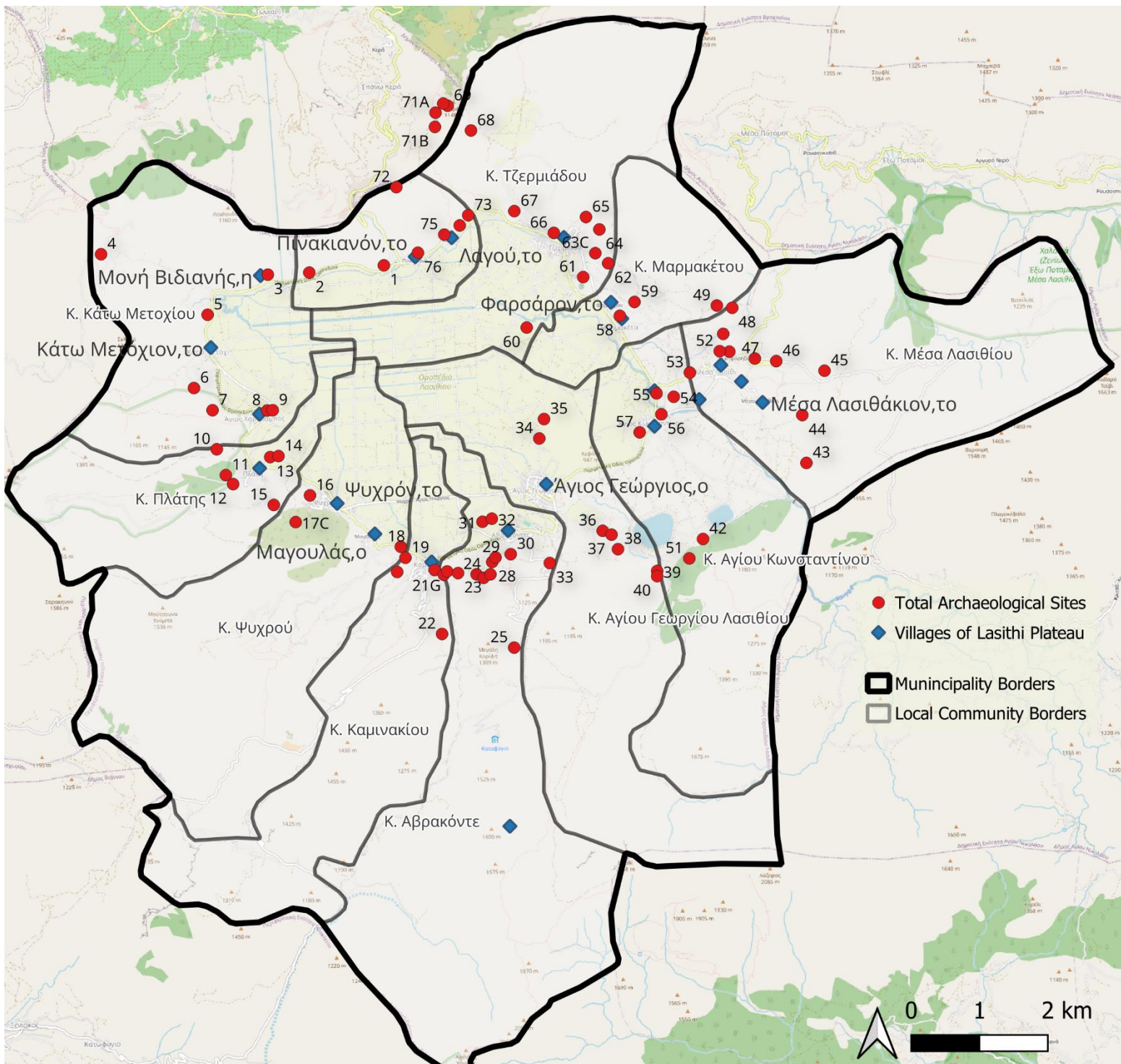

Figure 6. Χάρτης (4) στον οποίο σημειώνονται όλες οι αρχαιολογικές θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου (κόκκινος κύκλος) σε σύγκριση με τους σύγχρονους οικισμούς (μπλε ρόμβος). Ταυτόχρονα σημειώνονται με έντονη μαύρη διαγράμμιση τα όρια του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου καθώς και με μαύρη διαγράμμιση τα όρια των τοπικών κοινοτήτων. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο (Qgis)

Πλήθος θέσεων ανά Χρονολογική Περίοδο

Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα που μελετήθηκαν, αλλά και όπως διακρίνεται από τον παρακάτω πίνακα, κατά την Τελική Νεολιθική με Πρωτομινωική I περίοδο στο Οροπέδιο Λασιθίου διαπιστώνονται πολυάριθμοι μικροί και διάσπαρτοι οικισμοί. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι εποχιακές εγκαταστάσεις με σκοπό την εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης. Με το πέρασμα των αιώνων κατά την Πρωτομινωική II με III σταδιακά συσπειρώνονται σε πιο σταθερούς οικισμούς. Αν και είναι λιγότεροι αριθμητικά είναι μεγαλύτεροι σε έκταση. Αργότερα και κατά την Μεσομινωική I και II εποχή ο αριθμός των οικιστικών εγκαταστάσεων ακολουθεί ανοδική πορεία. Η σταθερότητα, η πολιτική και οικονομική ασφάλεια οδηγούν στο απόγειο της Μεσομινωικής III εποχής. Με διαφορά εντοπίζονται οι περισσότεροι εκτεταμένοι οικισμοί και οι μικρότερες εγκαταστάσεις με αγροτικό χαρακτήρα, καθώς όπως είναι φυσικό και τα περισσότερα νεκροταφεία. Έπειτα, ξεκινάει η σταδιακή πτώση τόσο του πληθυσμού όσο και των οικισμών, με εξαίρεση δύο μεγάλων φάσεων επανεγκατάστασης κατά την Ύστερομινωική III και Αρχαϊκή περίοδο.

Figure 7. Γράφημα με ποσοτική ταξινόμηση των θέσεων σύμφωνα με την χρονολογική περίοδο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο

Μέσο Υψόμετρο Θέσεων ανά Χρονολογία.

Για την δημιουργία του παρακάτω πίνακα ταξινομήθηκαν όλες οι θέσεις του οροπεδίου σύμφωνα με την χρονολογική περίοδο στην οποία ανήκουν. Έπειτα, συλλέχθηκαν τα υψόμετρα από όλες τις θέσεις ξεχωριστά. Τέλος, μετρήθηκε ο μέσος όρος των υψομέτρων για κάθε χρονολογική περίοδο. Επομένως όπως διακρίνεται, κατά

τις πρώτες οικιστικές εγκαταστάσεις ο πληθυσμός προτιμάει θέσεις σχετικά υψηλότερα του κάμπου περίπου στα 900 μέτρα (μ.ο. υψόμετρου κάμπου 825μ.) πολύ πιθανόν για εποπτεία, καθώς και προφύλαξη από τα όμβρια ύδατα που συσσωρεύονται στην Καρστική λεκάνη του οροπεδίου. Αργότερα κατά την έναρξη της Υστερομινωικής περιόδου, ιδρύονται νέοι οικισμοί οι οποίοι εκμεταλλεύονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό την πεδιάδα. Όπως διακρίνεται και από τον παρακάτω πίνακα, προτιμάται ένα μέσο υψόμετρο κατοίκησης περίπου στα 875 μέτρα. Αντικείμενο που μαρτυρεί ασφάλεια, ίσως και μιας πρώτης μορφής απόπειρα διαχείρισης των υδάτων. Έπειτα, κατά τους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες των Πρωτογεωμετρικών και Γεωμετρικών χρόνων οι κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές είναι έντονα εμφανείς. Ο αρχαίος γηγενής πληθυσμός επιλέγει θέσεις κατοίκησης σε υψόμετρο 1.000 -1.100 μέτρων πλήρως απομονωμένες και απόκρημνες. Μετά από επιτόπια έρευνα στις θέσεις αυτές διαπιστώνεται ότι σε τέτοιο υψόμετρο η κατοίκηση παραμένει επίπονη ακόμα και τους θερινούς μήνες. Αργότερα κατά την Γεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο και με την εξομάλυνση της κατάστασης οι οικιστικές εγκαταστάσεις αρχίζουν σταδιακά να εμφανίζονται και πάλι πλησίον του κάμπου, σε ένα μέσο υψόμετρο των 885 μέτρων. Τέλος, κατά την Ρωμαϊκή περίοδο, διαπιστώνεται το χαμηλότερο υψόμετρο κατοίκησης σε όλη την αρχαιότητα. Οι θέσεις βρίσκονται τόσο περιμετρικά του κάμπου όσο και εντός της αλλουβιακής ζώνης. Εξαιτίας της συσσώρευσης των υδάτων η ζώνη αυτή χωρίς τις απαραίτητες παρεμβάσεις δεν είναι κατάλληλη για κατοίκηση. Επομένως, η υπόθεση για δημιουργία εγγειοβελτιωτικών έργων από τους Ρωμαίους αποτελεί μονόδρομο για την εξελικτική πορεία των οικιστικών τους εγκαταστάσεων.

Μέσο Υψόμετρο ανά Χρονολογία

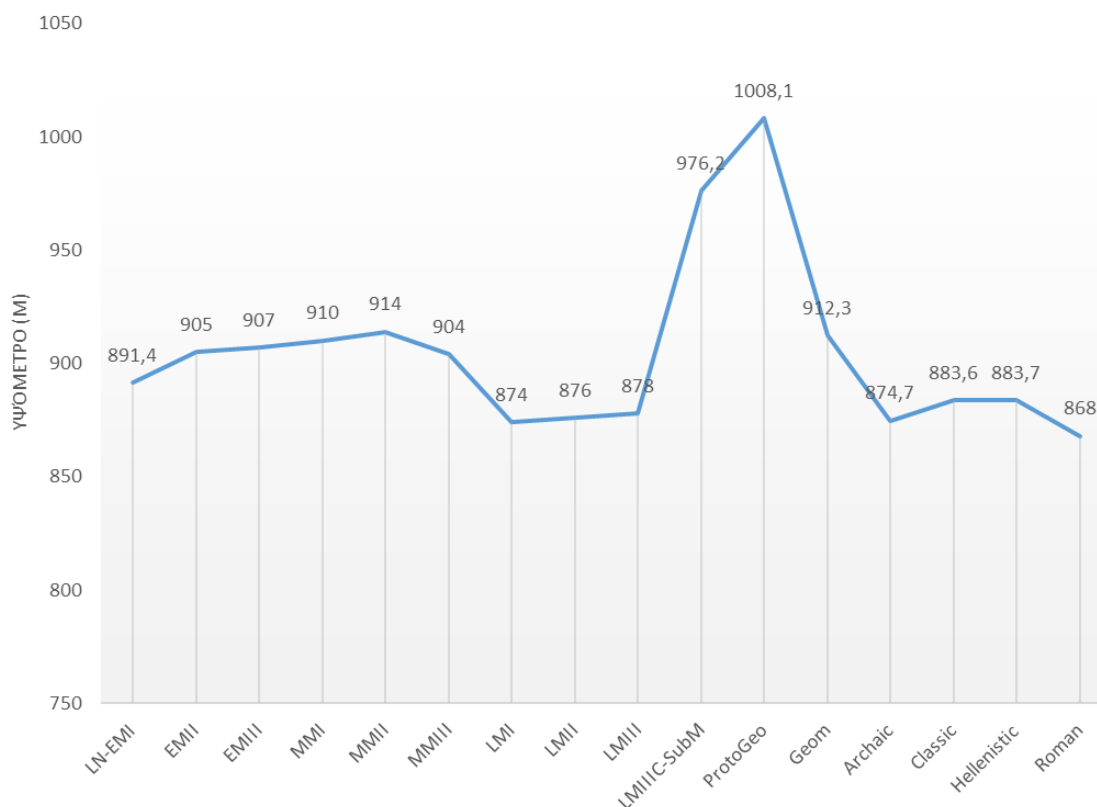
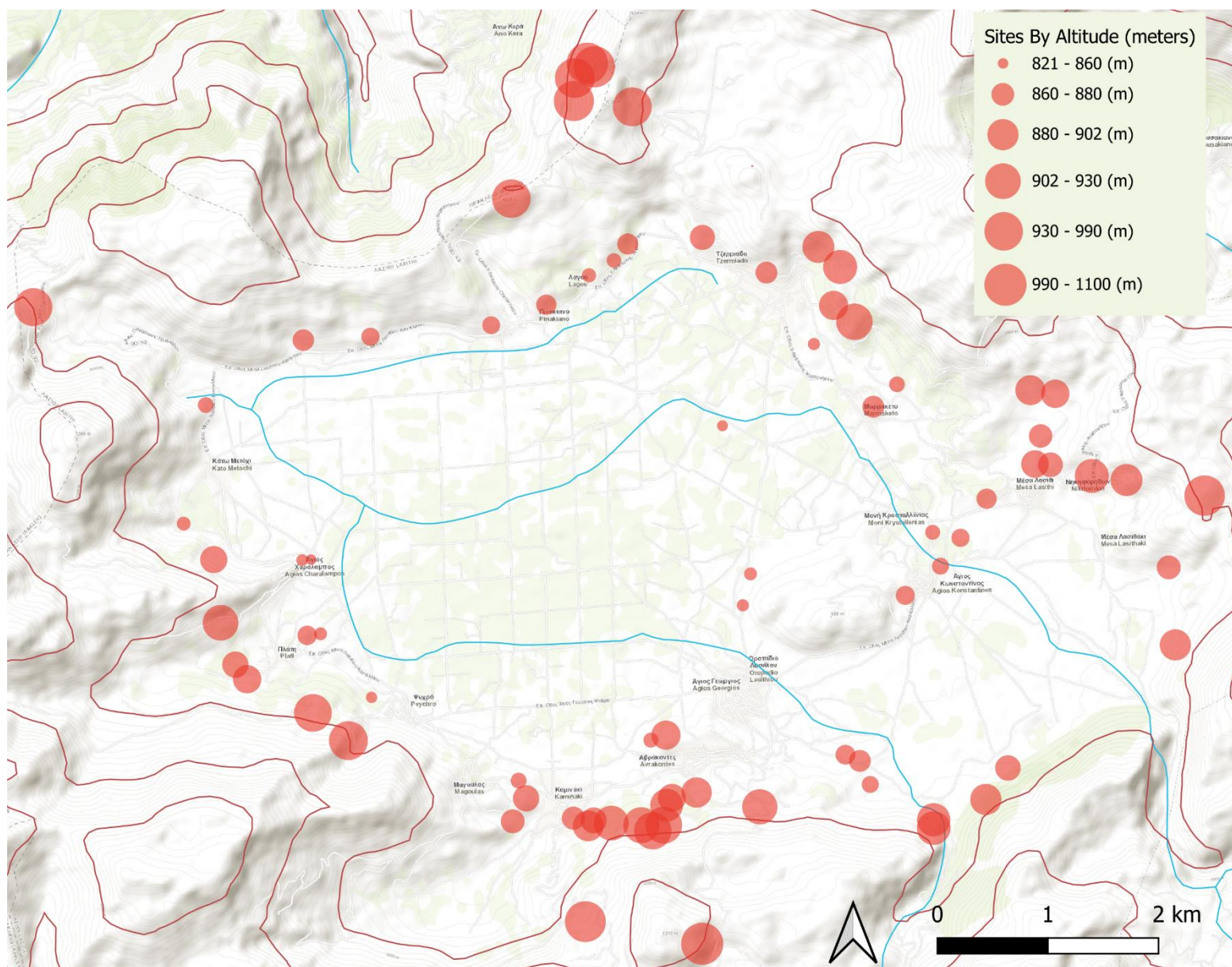

Figure 8. Γράφημα με το μέσο υψόμετρο κατοίκησης που προτιμάται ανά χρονολογική περίοδο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

Χρήσεις Θέσεων ανά Χρονολογία

Για κάθε αρχαιολογική θέση που μελετήθηκε καταγράφηκε σαφώς και η αντίστοιχη χρήση που είχε την εκάστοτε εποχή. Με τον τρόπο αυτό γίνονται καλύτερα κατανοητά τα κοινωνικά μοτίβα και οι πρακτικές τις οποίες ακολουθούσε ή τελικώς εγκατέλειψε ο αρχαίος άνθρωπος. Παραδειγματικά, από τον παρακάτω πίνακα ανιχνεύεται πως, η κατοίκηση εντός των σπηλαίων αποτελεί φαινόμενο μόνο της Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής Ι Περιόδου. Αργότερα, προτιμώνται αυστηρά μόνο οι ανοικτοί στο ύπαιθρο οικισμοί. Επίσης, κατά την Μεσομινωική Ι περίοδο παρατηρείται για πρώτη φορά στο οροπέδιο η χρήση των σπηλαίων ως τόπος λατρείας. Μια πρακτική, η οποία θα διατηρηθεί μέχρι και το τέλος της αρχαιότητας. Παράλληλα, κατά την Μεσομινωική ΙΙ περίοδο, όπως και σε άλλα μέρη του νησιού, χρησιμοποιούνται παράλληλα για ιεροτελεστίες οι κορυφές των βουνών ή αλλιώς τα ιερά κορυφές. Παράλληλα, από την Υστερομινωική ΙΙΙΓ περίοδο έπειτα και εγκαταλείπεται πλήρως η πρακτική ταφής εντός των σπηλαίων, ενώ διατηρούνται αποκλειστικά νεκροταφεία σε ανοικτούς χώρους.

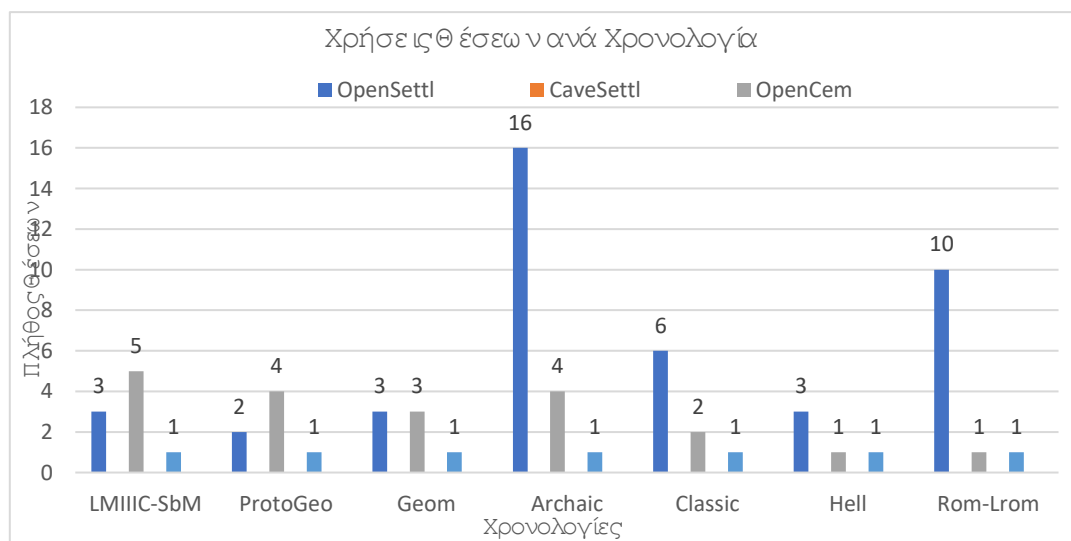
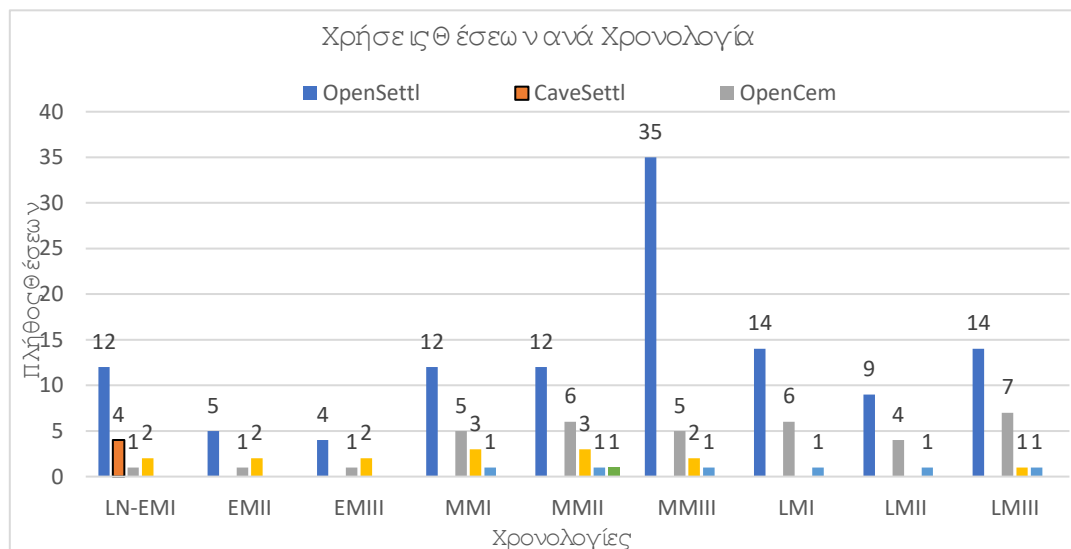

Figure 10. Γράφημα με τις καταγεγραμμένες χρήσεις των θέσεων ανά χρονολογική περίοδο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

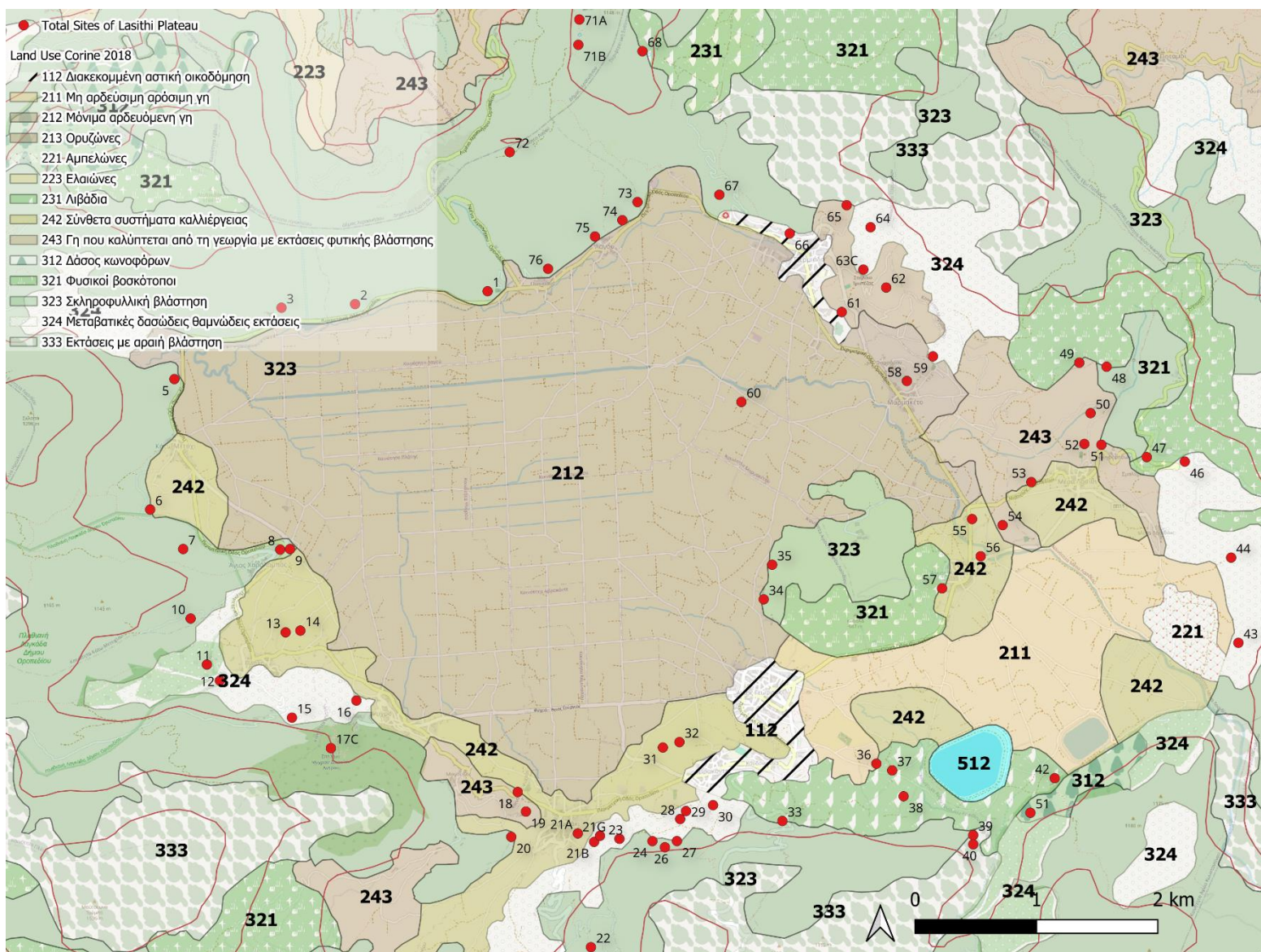

Figure 11. Χάρτης (6) με τις σύγχρονες χρήσεις γης του Οροπεδίου Λασιθίου συγκριτικά με τις αρχαιολογικές θέσεις. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο (Qgis + Corine 2018 Geodata.gov.gr)

Πλήθος Θέσεων με Νομική Προστασία

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό κριτήριο για την παρούσα εργασία αποτελεί η ταξινόμηση των θέσεων σύμφωνα με την επίσημη αρχαιολογική προστασία που έχει επιβληθεί από το κράτος. Όπως προκύπτει από την έρευνα, από τις 79 θέσεις προστατεύονται με αρχαιολογικό νόμο οι 21. Από αυτές τις θέσεις έχουν ανασκαφεί μερικώς οι 17, ενώ οι άλλες 4, αν και βρίσκονται υπό νομική προστασία δεν έχει πραγματοποιηθεί ανασκαφή. Προχωρώντας από το στάδιο της προστασίας στο στάδιο της ανάδειξης, μόνο το σπήλαιο Δικταίον Άντρον τελεί ως πλήρως αναδεδειγμένος και επισκέψιμος χώρος με όλες τις προβλεπόμενες διατάξεις και κανονισμούς (περίφραξη, αρχαιοφύλακας, σχηματισμένη όδευση για το κοινό, θέσεις στάθμευσης κλπ.). Οι υπόλοιπες 20 θέσεις με αρχαιολογική προστασία, αναφέρονται μόνο σημειακά. Με άλλα λόγια, δεν έχουν οριστεί τα γεωγραφικά τους όρια και ως εκ τούτου δεν μπορεί να εφαρμοστεί αρχαιολογική ζώνη προστασίας με περίφραξη και επομένως ενεργή προφύλαξη. Για τον λόγο αυτό το φαινόμενο να μετατρέπονται οι θέσεις σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις είναι αρκετά σύνηθες. Ωστόσο, το μεγαλύτερο πρόβλημα έγκειται στις άλλες 58 θέσεις, οι οποίες παραμένουν χωρίς καμία επίσημη προστασία. Από αυτές, οι 50 έχουν προκύψει από επιφανειακή έρευνα χωρίς ανασκαφή, ενώ οι υπόλοιπες 8 ήρθαν στο φως είτε από δοκιμαστικές τομές είτε από σωστικές ανασκαφές. Όπως γίνεται αντιληπτό οι τελευταίες 8 όχι μόνο βρίσκονται εκτός προστασίας, αλλά παράλληλα έχει αποκαλυφθεί και ο αρχαιολογικός τους πλούτος στο ευρύ κοινό. Στις θέσεις αυτές όπως είναι φυσικό, παρατηρείται ιδιαίτερα συχνά το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας. Από την έρευνα της παρούσας εργασίας έχει αποδειχθεί ότι γενικότερα δεν πρόκειται για ασήμαντες θέσεις. Στις περισσότερες ήδη από την επιφανειακή έρευνα, διακρίνονται τόσο κεραμικά όστρακα όσο και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτισμάτων, κάνοντας το ζήτημα της προστασίας και ανάδειξης τους ιδιαίτερης σημασίας.

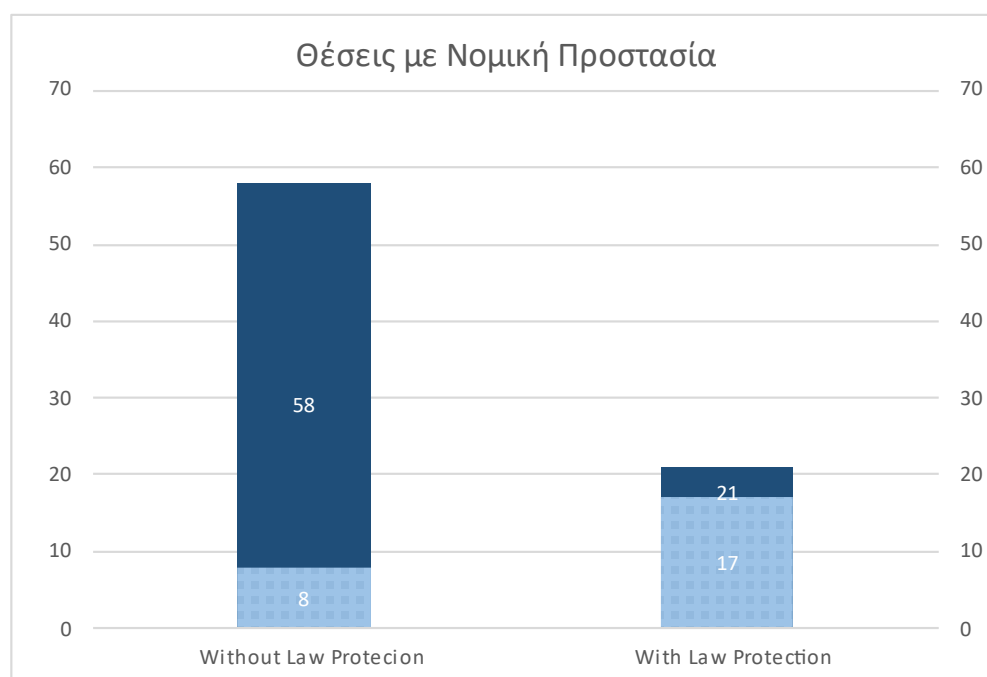

Figure 12. Συγκριτικό γράφημα με τις θέσεις με νομική προστασία (21) και χωρίς νομική προστασία (58). Από αυτές σημειώνονται και όσες έχουν ανασκαφτεί (17 & 8)). Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

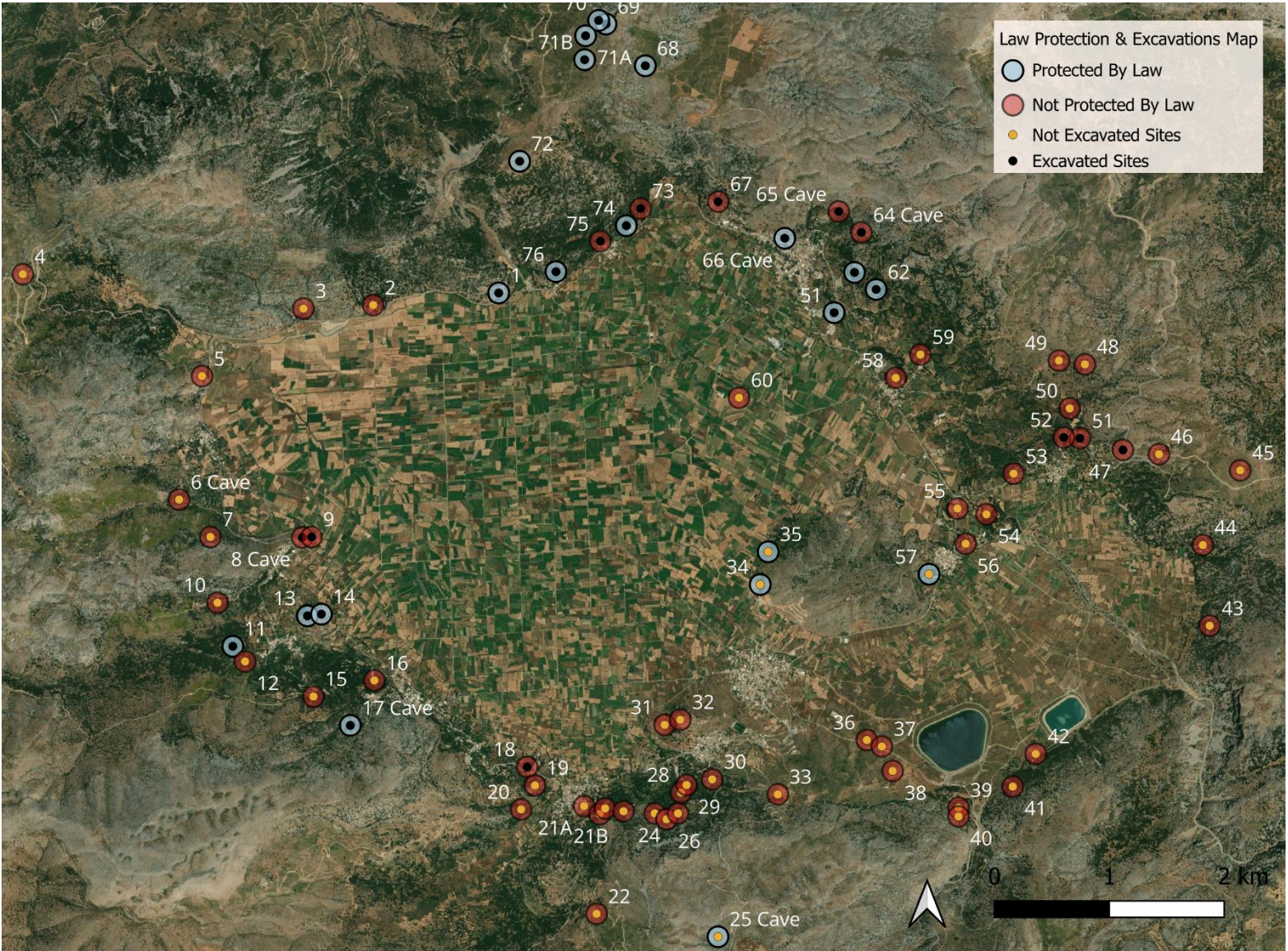

Figure 13. Χάρτης (7) με σημειωμένες με κόκκινο κύκλο τις θέσεις που βρίσκονται εκτός νομικής προστασίας. Με μπλε κύκλο σημειώνονται όσες βρίσκονται εντός νομικής προστασίας. Με μαύρη κουκίδα όσες έχουν ανασκαφτεί και με κίτρινη κουκίδα όσες δεν έχουν ανασκαφτεί. Συνδυάζοντας τα δεδομένα οι θέσεις με κόκκινο κύκλο και μαύρη κουκίδα διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο καταστροφής. Πηγή Προσωπικό Αρχείο (Qgis Symbolology Rule-Based)

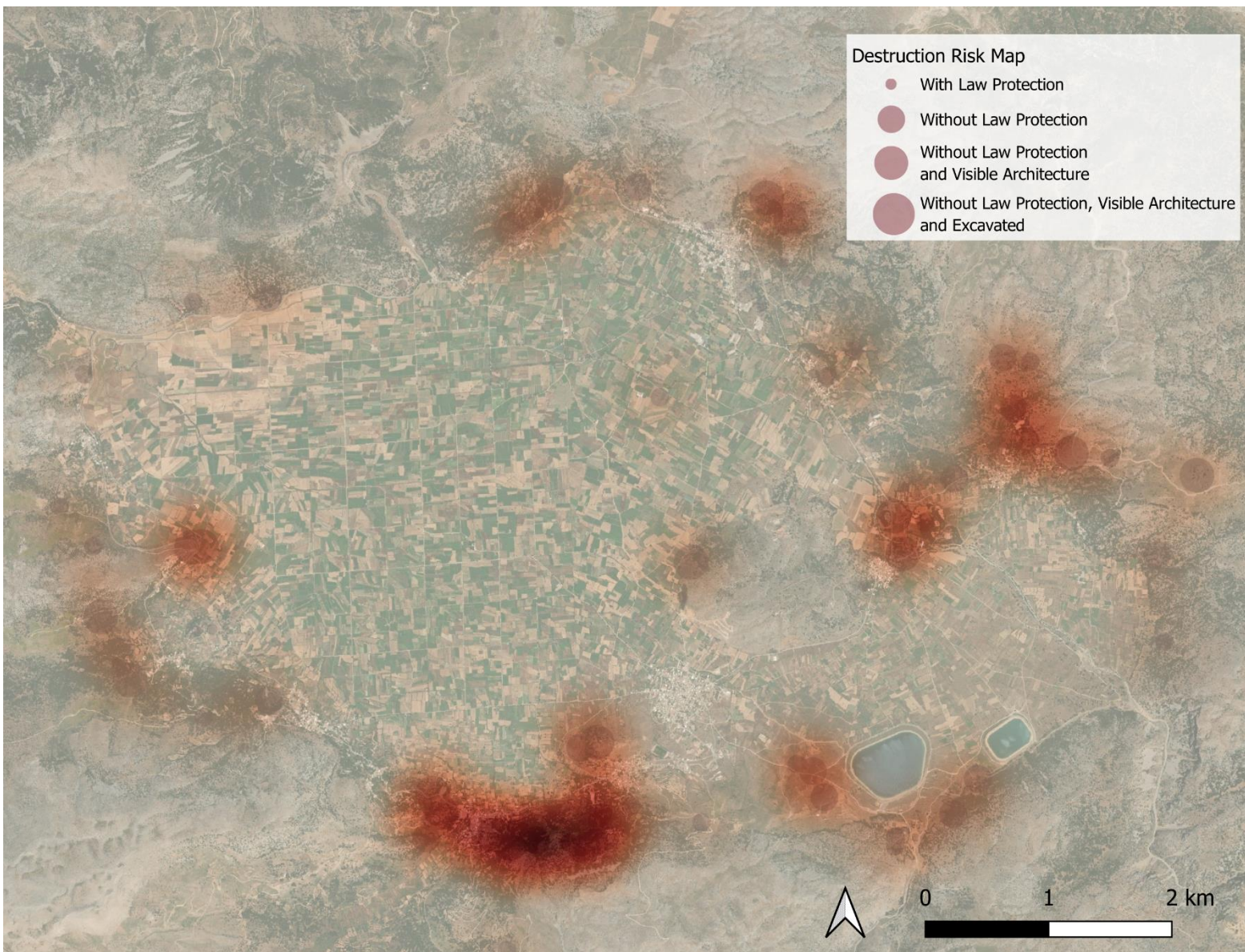
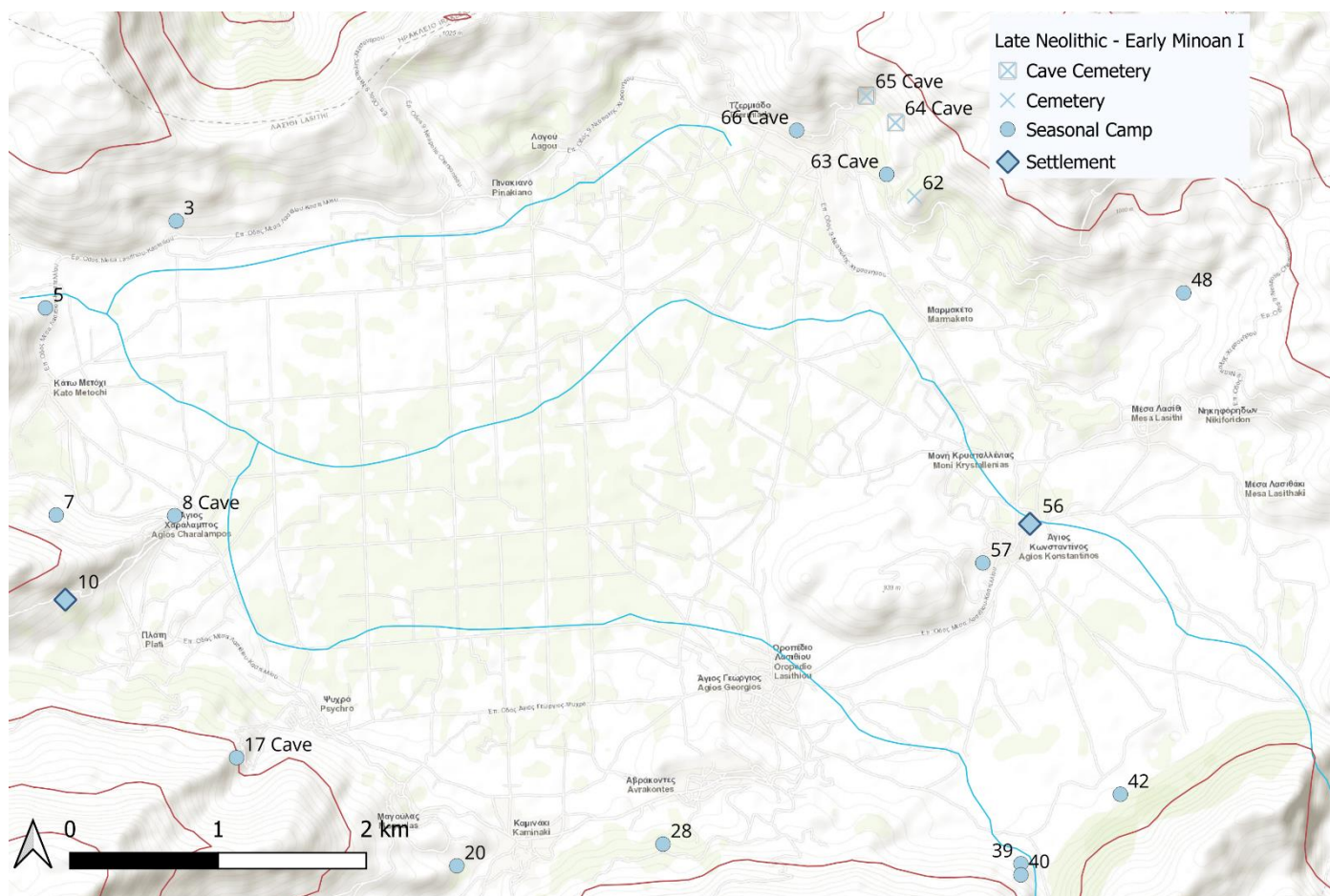

Figure 14. Χάρτης (8) στον οποίο σημειώνονται βαθμιαία οι θέσεις με την μεγαλύτερη (σκούρο κόκκινο) προς την μικρότερη (ανοικτό κόκκινο – λευκό) πιθανότητα καταστροφής. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο (Qgis Symbolology Gratuaded & HeatMap, Case Scenario)

5.1 Αφήγηση της Ιστορίας μέσω Διαδραστικών Χαρτών

Τελική Νεολιθική – Πρωτομινωική I

Οι απαρχές της ανθρώπινης δραστηριότητας στην Κρήτη και τα αρχιτεκτονικά της κατάλοιπα ανιχνεύονται κατά την 11^η με 9^η χιλιετία στα μέσα της Μεσολιθικής Εποχής, κυρίως στις παραθαλάσσιες περιοχές του νησιού⁸⁷. Αργότερα, κατά την 5^η και 4^η χιλιετία κατά την Νεολιθική Εποχή σταδιακά ο πληθυσμός άρχισε να αυξάνεται. Ως αποτέλεσμα υπήρξε αναζήτηση καταφυγίων προς την ενδοχώρα της Κρήτης⁸⁸. Σε αυτήν ακριβώς την περίοδο της εσωτερικής μετανάστευσης μαρτυρούνται τα πρώτα δείγματα κατοίκησης και στο οροπέδιο Λασιθίου⁸⁹.

Από τον παραπάνω χάρτη συμπεραίνεται ότι δημιουργούνται συνολικά 19 θέσεις, οι οποίες παρουσιάζουν χωροταξικά ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Διακρίνεται ότι, ως χώροι εποχιακής κατοίκησης προτιμώνται ιδιαίτερα θέσεις, οι οποίες λειτουργούν ως φυσικά οχυρά και είναι προφυλαγμένες από τις καιρικές

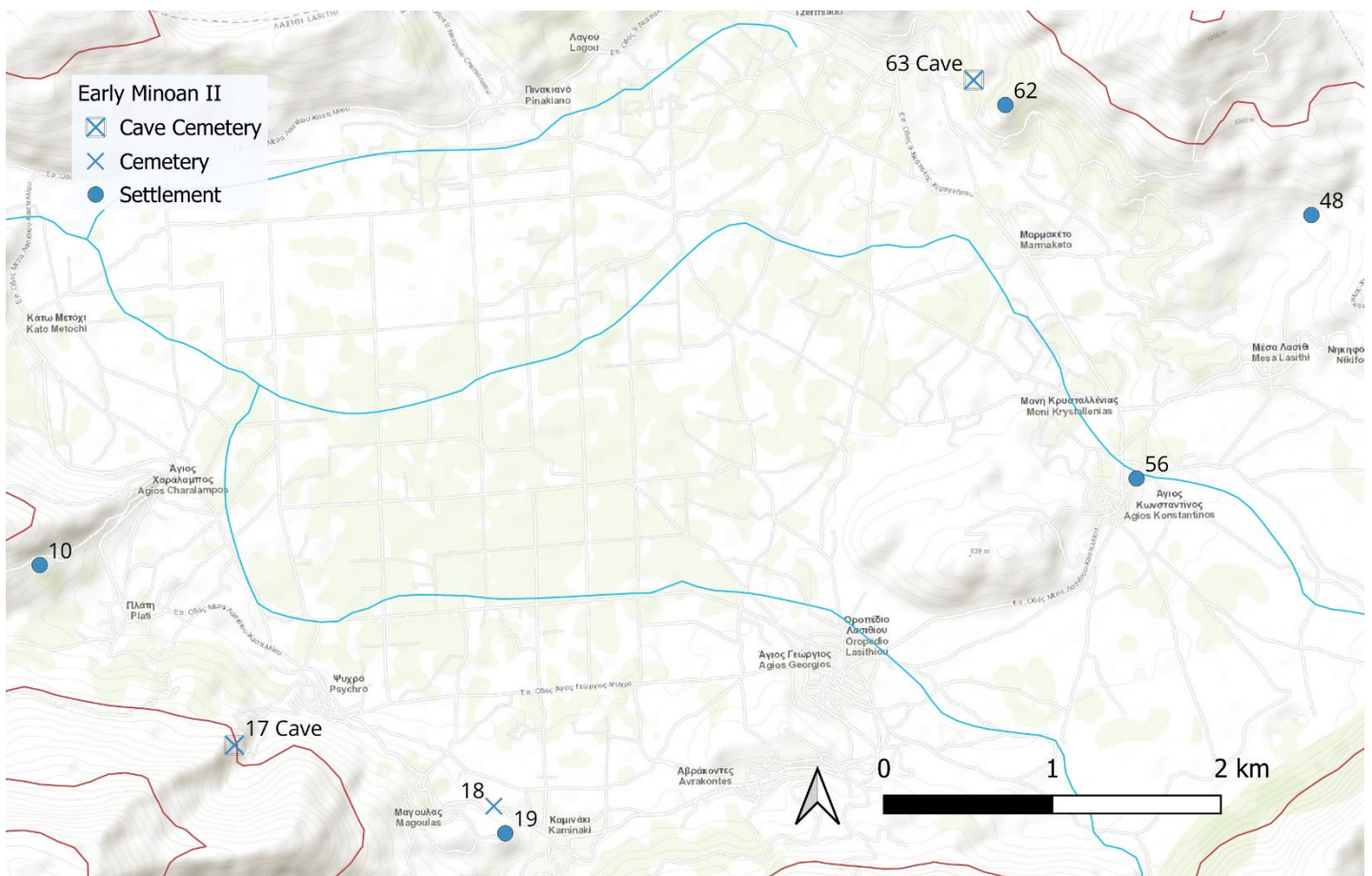
⁸⁷ Strasser T.F., Panagopoulou E., Runnels C. N., Murray P. M., Thompson N., Karkanas P., McCoy F. W., Wegmann K. W., (2010) Stone Age Seafaring in the Mediterranean: Evidence from the Plakias Region for Lower Palaeolithic and Mesolithic Habitation of Crete στο *Hesperia* Τόμος 79 2010 σελ. 186-187

⁸⁸ Treuil Rene (1970) Les sites néolithiques de Crète occidentale στο *Bulletin de Correspondance Hellénique* Τόμος 94 1970 σελ. 23-25, Crossland R. A., Birchall A. (eds.) (1973) Bronze Age Migrations in the Aegean; Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory στο *Proceedings of the first International Colloquium on Aegean Prehistory*, Sheffield 1973 σελ. 40-43

⁸⁹ Pendlebury (1937) Lasithi in Ancient Times, *BSA* 37, σελ. 194

συνθήκες. Επομένως τα σπήλαια Δικταίον Άντρον (17C), Τραπέζα (63C) Αργουλιά (66C) και ίσως και το σπήλαιο Γεροντομουρί (8C) αποτελούν πρόσφορο έδαφος για τις πρώτες οικιστικές εγκαταστάσεις. Ταυτόχρονα, οι θέσεις Μονή Βιδιανή (3), Μουρί (5), Έξω Ρουσσανός (7), Κατσουχείροι (10), Πανεγιού (20), Λάκκα του Δραγατάκη (28) Λόφος του Βασιλικού (39), Πόρος (40), Αλέξαινα (42), Πλακαμούρα (48), Χαράκια (56) και Σκαλοπούλα (57) δημιουργήθηκαν εκτός των σπηλαίων. Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι είχαν ως βασική αρχή ομοίως την φυσική οχύρωση, την εύκολη πρόσβαση σε νερό, ένα μικρό πλάτωμα κατάλληλο για καλλιέργεια, καθώς και σύνδεση με τις κύριες οδεύσεις εισόδου⁹⁰ από και προς το οροπέδιο⁹¹. Οι χώροι ταφής των νεκρών, εκτός από την θέση Κάστελλος (62), η οποία αποτελεί νεκροταφείο σε ανοικτό χώρο, έχει διαπιστωθεί με την μέχρι τώρα έρευνα ότι προτιμώνται περισσότερο τα μικρά σπήλαια, όπως το σπήλαιο, Μεσκίνη (64C) και Σκαφίδια (65C)

Πρωτομινωική II

Κατά την Πρωτομινωική II περίοδο ο πληθυσμός του Οροπεδίου Λασιθίου συνεχίζει να εξελίσσεται σταθερά⁹². Σύμφωνα με τα ανασκαφικά ευρήματα διακρίνεται πως, οι οικισμοί απέκτησαν έναν πιο μόνιμο χαρακτήρα σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Η εδραίωση των οικισμών οδήγησε σε αύξηση του πληθυσμού

⁹⁰ Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ. 8-9

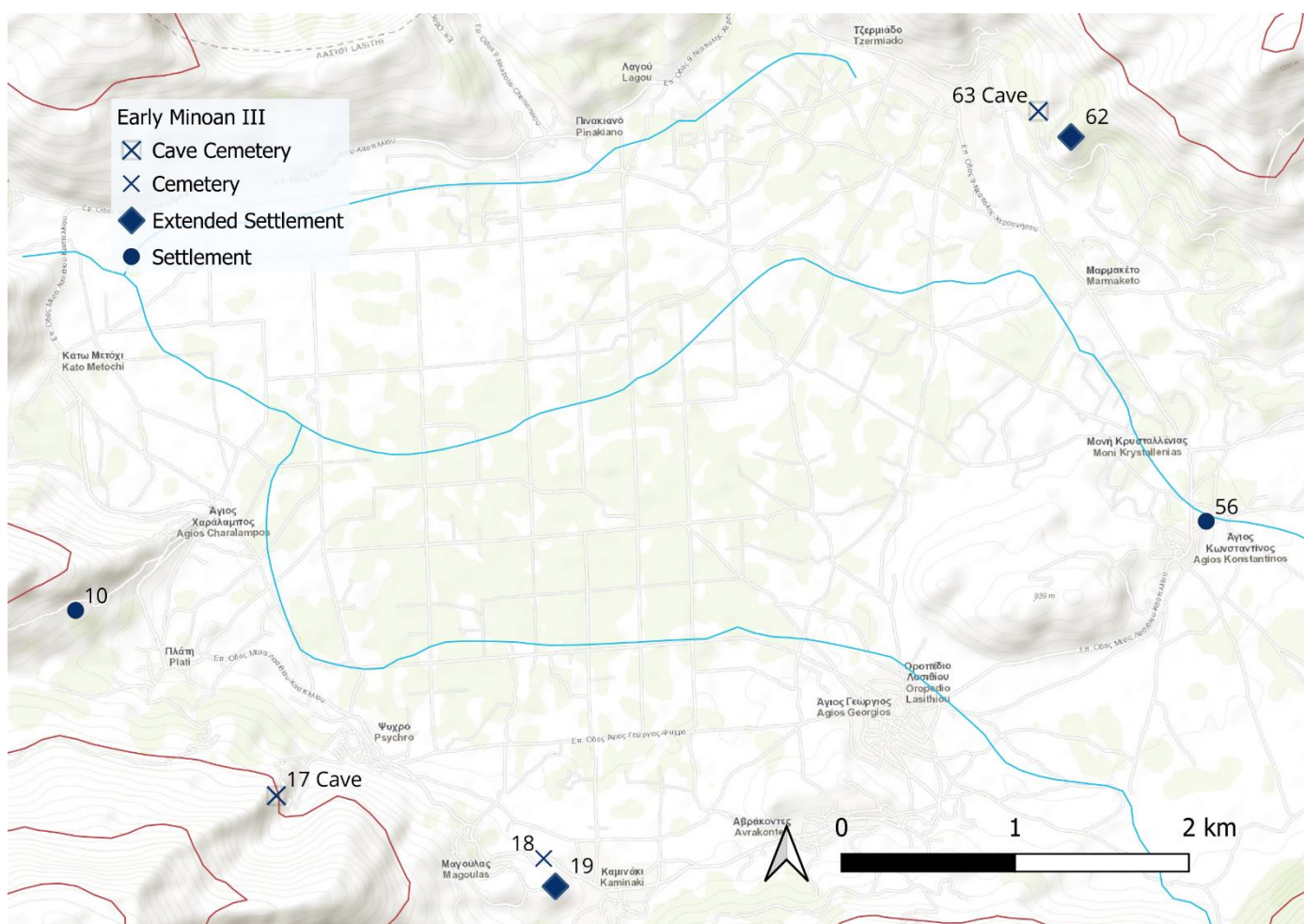
⁹¹ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 9.

⁹² Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 11

και επομένως στην ανάγκη για πιο συστηματική καλλιέργεια. Η πρακτική των εποχιακών οικιστικών εγκαταστάσεων εντός των σπηλαίων καταργήθηκε.

Αντίθετα, έμφαση δόθηκε πλέον στους ανοικτούς οικισμούς. Όπως υποδηλώνει και ο παραπάνω χάρτης. Ορισμένοι από τους ήδη ανοικτούς οικισμούς συνέχισαν την εξελικτική τους πορεία στην ίδια τοποθεσία όπου είχαν πρωτίστως ιδρυθεί, με παράλληλη αύξηση του μεγέθους τους. Τέτοιες είναι οι θέσεις Κατσουχείροι (10), Πλακαμούρα (48) και Χαράκια (56). Την ίδια περίοδο ιδρύεται επιπλέον η οικιστική εγκατάσταση στην θέση Αφέντης Χριστός (19), ενώ η θέση Καστελλος (62) προσελκύει τους οικιστές της θέσης Τραπέζας (63C) και από νεκροταφείο μετατρέπεται και αυτή σε οικιστική εγκατάσταση. Οι δύο νέοι οικισμοί διατηρούν το υψόμετρο και τον φρουριακό τους χαρακτήρα, σύμφωνα με το μοτίβο της προηγούμενης περιόδου. Τα νεκροταφεία της Πρωτομινωικής II εποχής εντοπίζονται πλέον εντός των σπηλαίων του Δικταίου Άντρου (17C) και της Τραπέζας (63C), αφού είχαν πάψει να χρησιμοποιούνται πια ως οικιστικά καταφύγια⁹³. Επιπλέον, το νεκροταφείο της νεοϊδρυθείσας θέσης Αφέντης Χριστός εντοπίζεται λίγα μέτρα βορειότερα στην θέση Πηγαδήστρια (18).

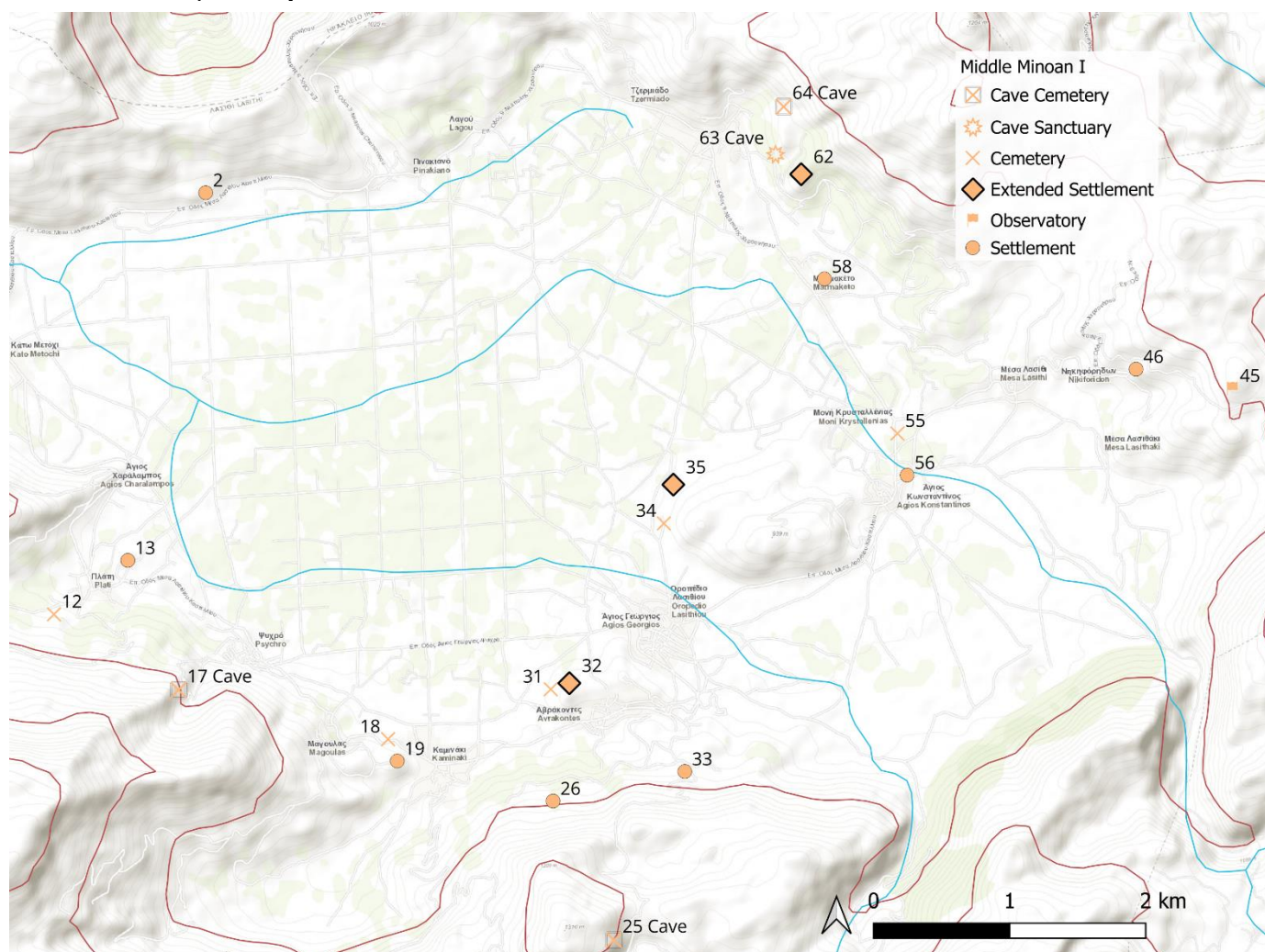
Πρωτομινωική III

⁹³ Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, BSA 36, σελ. 23

Σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη, κατά την Πρωτομινωική ΙΙΙ περίοδο ακολουθείται η ίδια πρακτική με την αμέσως προηγούμενη περίοδο χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές. Παραμένουν σε χρήση οι ίδιες θέσεις μαζί με τα νεκροταφεία τους που καταγράφηκαν προηγουμένως. Η μόνη διαφορά παρατηρείται στην θέση Πλακαμούρα (48), η οποία δεν επιβιώνει. Είναι πολύ πιθανόν ο πληθυσμός της να απορροφήθηκε εντός των ήδη υπαρχόντων μεγαλύτερων οικισμών.

Μεσομινωική Ι

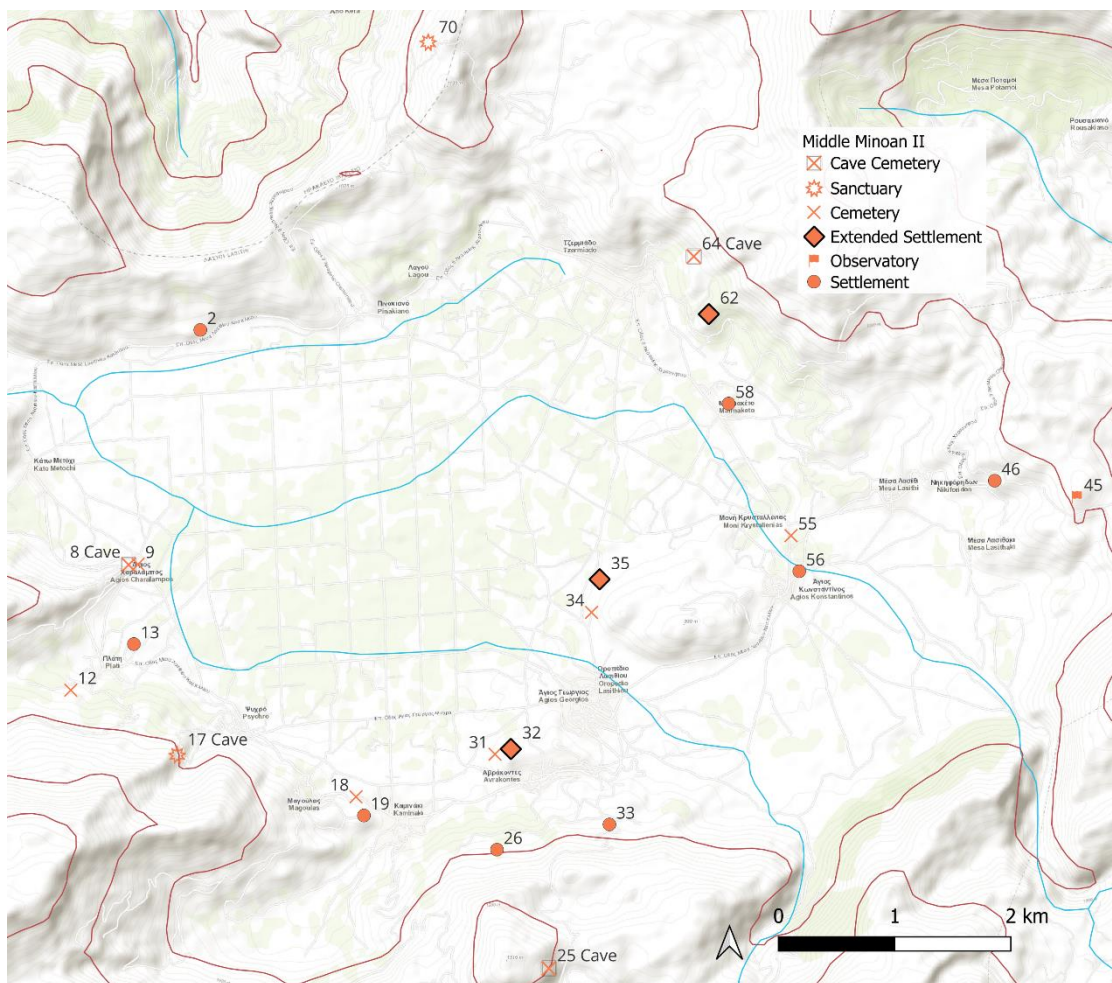

Κατά την Μεσομινωική Ι οι θέσεις της προηγούμενης περιόδου Αφέντης Χριστός (19), Χαράκια (56) και Κάστελλος (62) συνεχίζουν να υπάρχουν ως οι μεγάλοι και σταθεροί οικισμοί. Παράλληλα, συνέχεια δραστηριότητας παρατηρείται και στα ήδη υπάρχοντα νεκροταφεία Πηγαδήστρια (18), Δικταίων Άντρον (17C), και Τραπέζα (63C). Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι, το σπήλαιο της Τραπέζας (63C), εκτός από τόπος ταφής των νεκρών, σταδιακά αρχίζει να συνδέεται με την μινωική θρησκεία, λαμβάνοντας ιεροτελεστικό χαρακτήρα. Τα ευρήματα τα οποία συναντώνται, δεν σχετίζονται μόνο με την εναπόθεση τους για τους νεκρούς, αλλά έχουν παράλληλα μια αναθηματική - ιερή προέκταση. Επιπλέον, η τεχνοτροπία των ευρημάτων προδίδει έντονες εμπορικές σχέσεις και επικοινωνία με τα μεγάλα

παραλιακά ανακτορικά και οικιστικά κέντρα της Κρήτης⁹⁴.

Επιπροσθέτως, διακρίνεται ότι επικρατεί ένα γενικότερο αίσθημα σταθερότητας, το οποίο οδηγεί σε περεταίρω αύξηση του πληθυσμού. Για τον λόγο αυτό, ιδρύονται νέοι οικισμοί περιμετρικά του οροπεδίου στις κορυφές των μικρών λόφων, εκμεταλλευόμενοι παράλληλα και την φυσική οχύρωση τους. Η απόσταση τους από τους παλαιότερους οικισμούς είναι μικρότερη από μισή ώρα περπάτημα, δίνοντας την εντύπωση ότι ιδρύθηκαν από τους ίδιους οικιστές. Όπως εμφανίζεται στον παραπάνω χάρτη, από τις σημαντικότερες νεοϊδρυθείσες θέσεις είναι το Πάνω Κεφάλι (13) ο Κάστελλος Αβρακόντες (32) και η Κεφάλια (35). Παράλληλα, άλλες 6 μικρότερες οικιστικές εγκαταστάσεις κάνουν την εμφάνιση τους όπως του Σταύρακα ο Λάκκος (2), Κερντόλακος (26), Κερακοκλίβο (33), Βίγλα (45), Δίχαλο (46) και Φακίδια (58). Η εγκατάσταση των παραπάνω νέων οικισμών προκαλεί, όπως ήταν αναμενόμενο και την δημιουργία των αντίστοιχων νεκροταφείων. Για πρώτη φορά εισάγεται στο οροπέδιο η πρακτική του εγχυτρισμού (ταφές εντός πήλινων πύθων)⁹⁵, ενώ τα νεκροταφεία εντοπίζονται σε κοντινή απόσταση από τους οικισμούς στις θέσεις Μελίσκηπος (12), Στου Πετρά (31), Αυγουστή (34), Μονή Κρουσταλλένια (55) και Μεσκίνη (64C). Το σπήλαιο Περιστερά (25C), αν και αποτελεί έναν αρκετά απομακρυσμένο τόπο, λειτουργεί ως τόπος ταφής με πιθανών παράλληλη ιεροτελεστική προέκταση.

Μεσομινωική II

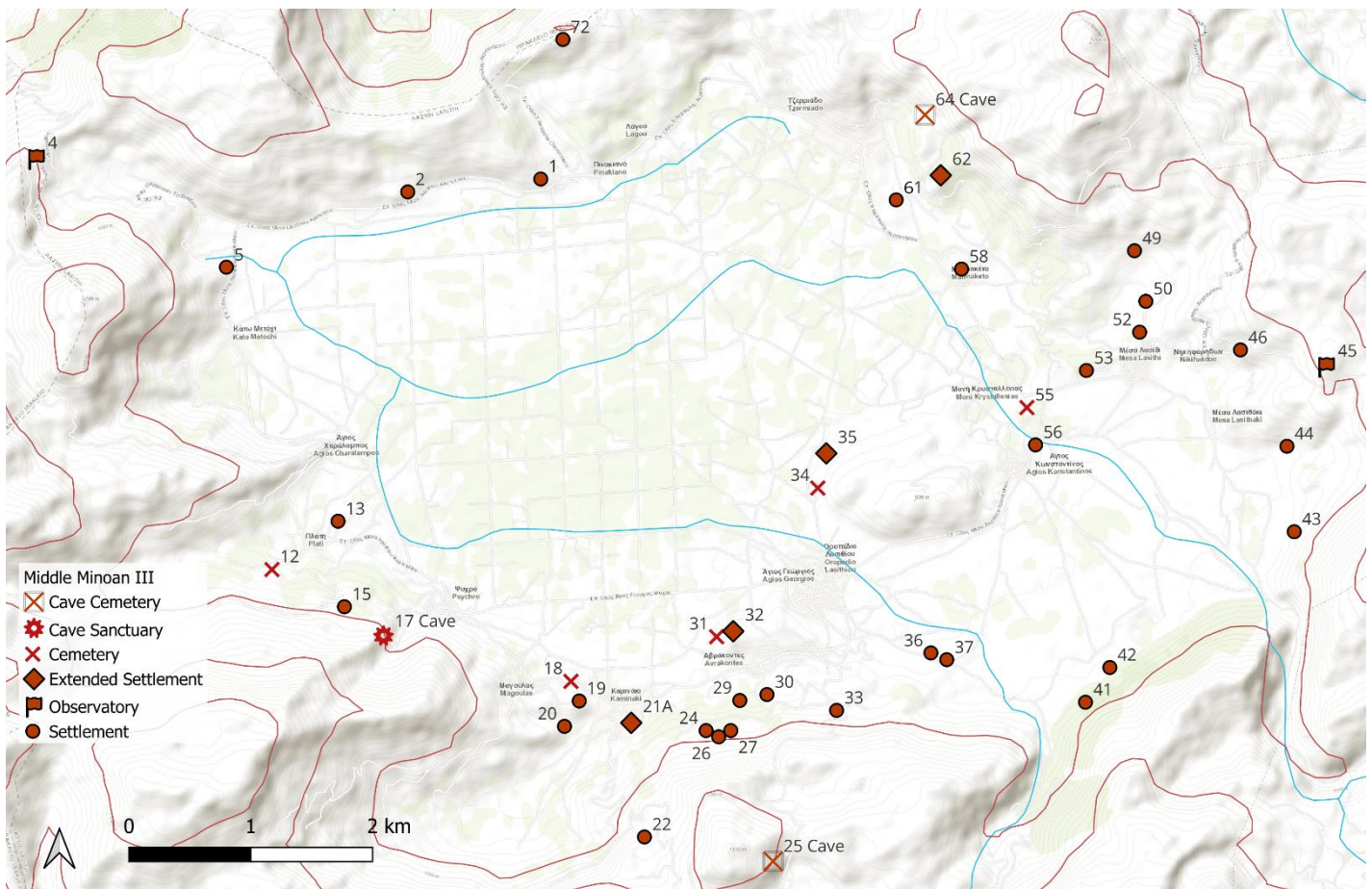

⁹⁴ Pendlebury, Money Coutts (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I, *BSA* 36, σελ. 23,97

⁹⁵ Rutkowski (1968) The Origin of the Minoan Coffin, *BSA* 63, σελ. 222

Κατά την Μεσομινωική ΙΙ περίοδο οι οικιστικές εγκαταστάσεις ακολουθούν παρόμοια πορεία με την ακριβώς προηγούμενη περίοδο, όπως μαρτυρά και ο παραπάνω χάρτης. Ο αριθμός των οικισμών παραμένει ο ίδιος, με επιπρόσθετη την θέση Πανεγιού (20). Ωστόσο, σημαντικές εξελίξεις παρατηρούνται στην θρησκεία και τους τόπους τέλεσής της. Την περίοδο εκείνη και ίσως ακόμη νωρίτερα μεταφέρεται ο ιερός χώρος από το σπήλαιο Τραπέζας (63C) στο σπήλαιο Διτκαίον Άντρον (17C), όπου θα παραμένει και θα αναπτυχθεί εκεί για το υπόλοιπο της αρχαιότητας⁹⁶. Την ίδια περίοδο, πραγματοποιείται ταυτόχρονα και το ιδιαίτερα ενδιαφέρον γεγονός της δευτερογενούς ταφής εντός του σπηλαιού Γεροντομουρί (8C). Μια πρακτική η οποία πολύ πιθανόν να είχε και ιεροτελεστική θρησκευτική προέκταση, όπως μαρτυρούν και τα λιγοστά ευρήματα στον παρακείμενο χώρο του σπηλαιού στην θέση Περβόλι (9)⁹⁷. Παράλληλα, δημιουργείται το ιερό κορυφής στην θέση Καρφί (70)⁹⁸.

Μεσομινωική ΙΙΙ

Η Μεσομινωική ΙΙΙ περίοδος αποτελεί μια εποχή κατά την οποία το Οροπέδιο Λασιθίου φτάνει στο απόγειο του. Παρατηρούνται οι περισσότεροι σε αριθμό αρχαίοι

⁹⁶ Hogarth (1900) The Dictaeon Cave, *BSA* 6, σελ. 94-95

⁹⁷ Betancourt (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete, *Prehistory Monographs* 47, σελ. 71,99

⁹⁸ Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, *BSA* 38, σελ. 75

οικισμοί που υπήρξαν ταυτοχρόνως στην περιοχή, ενώ και ο συνολικός του πληθυσμός εικάζεται πως ήταν ποσοτικά ανάλογος.

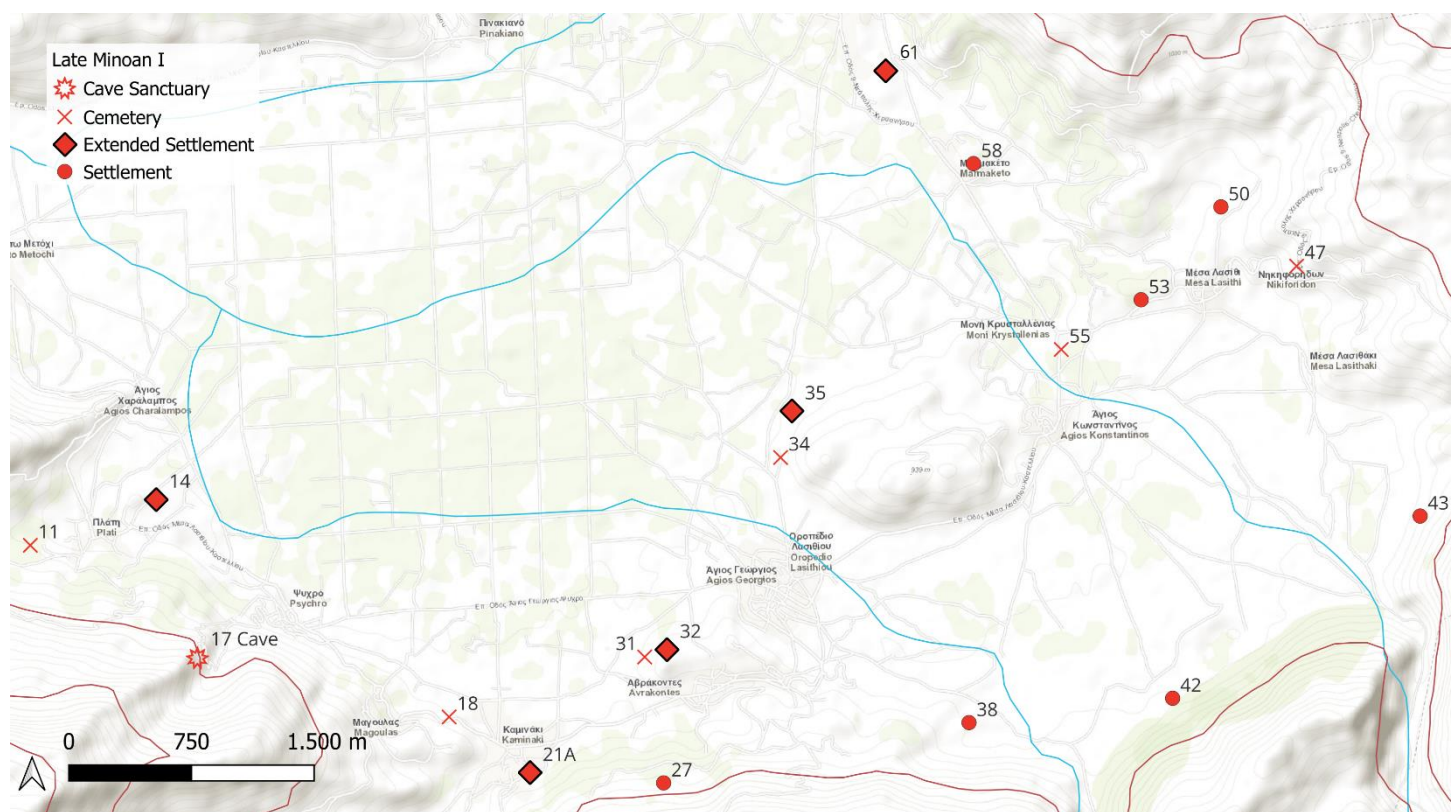
Όπως διακρίνεται από τον παραπάνω χάρτη, διατηρούνται οι παλαιές μεγάλες οικιστικές εγκαταστάσεις, όπως η θέση Πάνω Κεφάλι (13), Αφέντη Χριστού (19), Κάστελλος Αβρακόντες (32) Κεφάλια (35), Χαράκια (56) και Κάστελλος Τζερμιάδου (62). Ταυτόχρονα όπως ήταν φυσικό παραμένουν σε χρήση και τα νεκροταφεία τους όπως, Μελίσκηπος (12), Πηγαδήστρια (18), Περιστερά (25), Στου Πετρά (31), Αυγουστή (34), Μονή Κρουσταλλένια (55) και Μεσκίνη (64). Η μόνη νέες εκτεταμένες οικιστικές εγκαταστάσεις, οι οποίες εντοπίζονται είναι η Αγία Παρασκευή (21Α) και η Αγία Άννα (61).

Εν συνεχεία, στις ήδη 7 μικρότερες οικιστικές εγκαταστάσεις προστίθενται άλλες 18 θέσεις με παρόμοιο χαρακτήρα χρήσης και λειτουργίας. Ως επί το πλείστον, αποτελούν αγροτικές – οικιστικές εγκαταστάσεις με σκοπό την εκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, τις πηγές νερού και της ξυλείας. Επομένως, δεν τελούσαν ως ανεξάρτητοι οικισμοί, αλλά είχαν σκοπό την εξυπηρέτηση των κεντρικών οικισμών στους οποίους υπάγονταν. Πολύ πιθανόν η κατοίκηση σε ορισμένες από τις θέσεις αυτές να μην πραγματοποιούνταν καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου παρά μόνο τις περιόδους της συγκομιδής⁹⁹. Σε αυτή την κατηγορία συγκαταλέγονται οι θέσεις Καρδαμούτσα (1), Ανάβρυσσο (4), Μουρί (5), Πανεγιού (20), Πινακά (22), Χαλέπα (24), Κακοδιάβατος (27), Στου Παππά τον Πόρο (29), Ανάδασος (30), Κλίμα (36), Ετζαθμιστέρα (37), Αγία Πελαγία (41), Αλέξαινα (42), Μαχά (43), Στους Σκαρβέλη (44), Βρίνα (49), Ψυγικά (50), Αρμί (52), Πατέλες (53) και Παπούρα (72). Η οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη δεν παρατηρείται μόνο στο Οροπέδιο Λασιθίου αλλά και στις γύρω περιοχές με την ίδρυση ταυτόχρονα πολυάριθμων μικρών οικιστικών εγκαταστάσεων για αγροτική εκμετάλλευση φρούρηση και εποπτεία¹⁰⁰.

⁹⁹ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ 14

¹⁰⁰ Nowicki (2023) Settlement Patterns on the Northern Slopes of the Lasithi Mountains, *Aegeum* 25, σελ. 128

Υστερομινωική Ι

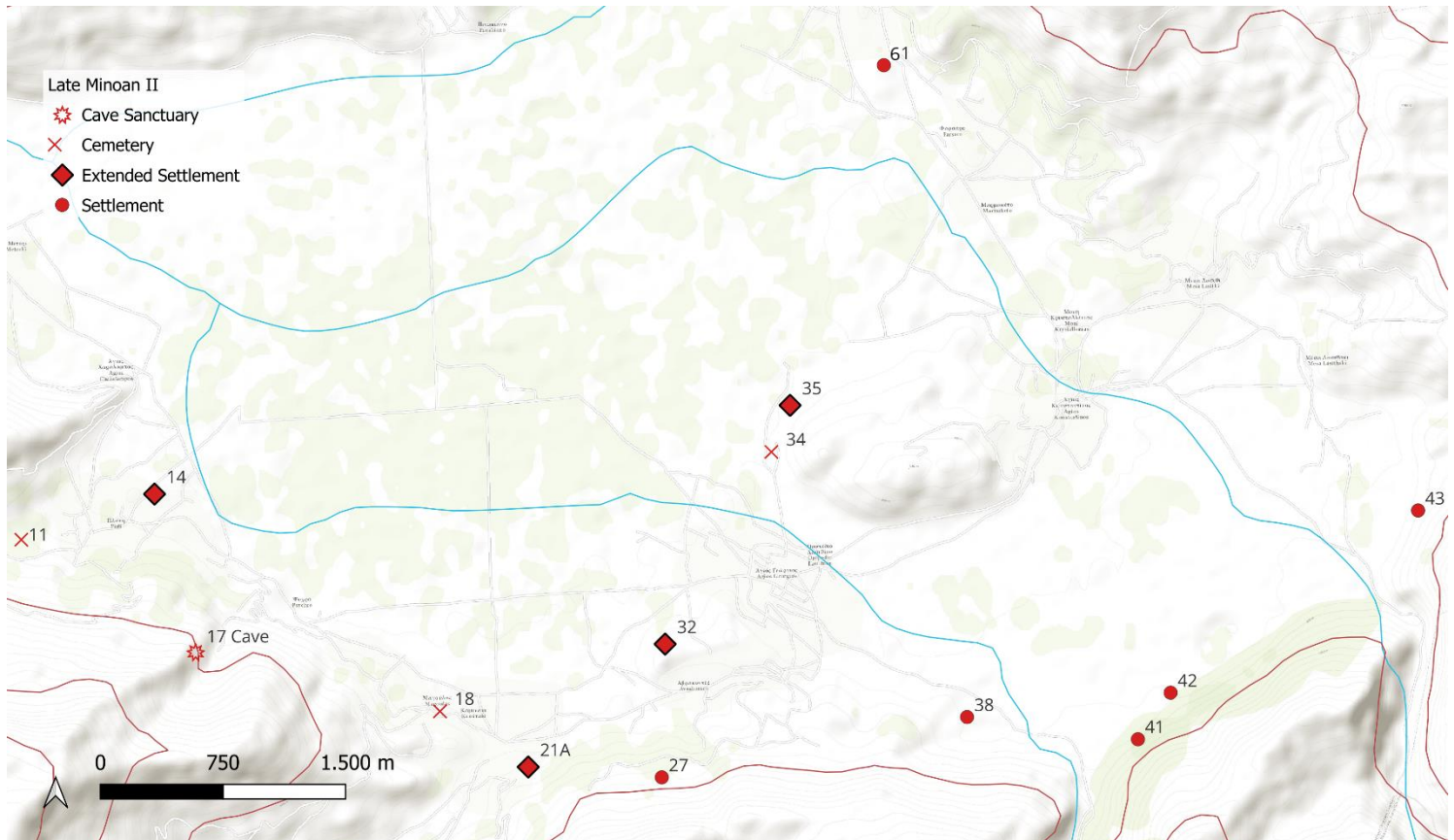

Κατά την Υστερομινωική Ι περίοδο παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην ιδεολογία ίδρυσης των οικισμών. Για πρώτη φορά οι οικιστικές εγκαταστάσεις εγκαταλείπουν τον έντονο φρουριακό τους χαρακτήρα. Ως αποτέλεσμα, οι νέες τοποθεσίες κατοίκησης εντοπίζονται σε χαμηλότερο υψόμετρο. Η πρακτική αυτή αποτέλεσε μια διαδικασία, η οποία πραγματοποιείται σταδιακά από την Υστερομινωική Ι περίοδο μέχρι και την Υστερομινωική ΙΙ.

Επομένως, σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη γίνεται φανερό ότι εγκαταλείπεται η θέση Πάνω κεφάλι (13), η οποία έδρευε προστατευμένη πάνω στον λόφο. Αντιθέτως, ο οικισμός ιδρύεται χαμηλότερα και προς τον κάμπο στην θέση Κάτω κεφάλι (14). Παράλληλα, ο οικισμός στην θέση Αφέντης Χριστός (19) πάνω στον λόφο ερημώνεται για χάριν της θέσης Άγια Παρασκευή (21Α). Ωστόσο, οι θέσεις Κάστελλος Αβρακόντες (32) και Κεφάλα (35), οι οποίες βρίσκονταν ήδη πολύ κοντά στον κάμπο παραμένουν σε χρήση. Επίσης, η θέση Κάστελλος (62), σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, φαίνεται να εγκαταλείπεται σταδιακά και οι κάτοικοι της να μεταφέρονται σε χαμηλότερο υψόμετρο στην θέση Αγία Άννα (61). Τα νεκροταφεία πλησίον των μεγάλων οικισμών εξακολουθούν να παραμένουν τα ίδια χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται δραστηριότητα στην θέση Μελίσκηπος (12), Πηγαδήστρια (18), Στου Πετρά (31), Αυγουστή (34), Μονή Κρουσταλλενία (55) και Παλαιόμανδρα (47). Από τις μικρότερες εγκαταστάσεις με αγροτικό οικιστικό χαρακτήρα, παρέμειναν μόνο οι θέσεις Κακοδιάβατος (27), Βασιλικού (38), Αλεξαινα (42), Μαχά (43), Βίγλα (45), Αρμί (52) και Φακίδια (58). Οι υπόλοιπες της προηγούμενης περιόδου εγκαταλείφθηκαν, ίσως διότι με την μετακίνηση προς το

χαμηλότερο υψόμετρο καλύφθηκε ένα μεγάλο μέρος της ανάγκης για καλλιεργήσιμη έκταση από τον κάμπο. Ως το κέντρο της μινωικής θρησκείας παραμένει το Δικταϊον Άντρον (17C) ¹⁰¹ ενώ το ιερό κορυφής στην θέση καρφί (70) φαίνεται να εγκαταλείπεται.

Υστερομινωική II

Κατά την Υστερομινωική II περίοδο διαπιστώνεται από τους αρχαιολόγους ένα βασικό πρόβλημα. Τα ανασκαφικά δεδομένα εκλείπουν από την συγκεκριμένη περίοδο. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει σημαντικά την αφήγηση της ιστορίας του Οροπεδίου Λασιθίου. Οι περισσότεροι μελετητές και κυρίως οι παλαιότεροι διατυπώνουν την άποψη ότι δεν υπάρχει αναγνωρίσιμη κεραμική της συγκεκριμένης περιόδου στην περιοχή. Επομένως, φαινομενικά οι οικισμοί μοιάζουν να ερημώνονται και οι κάτοικοι να μεταναστεύουν στα παράλια¹⁰².

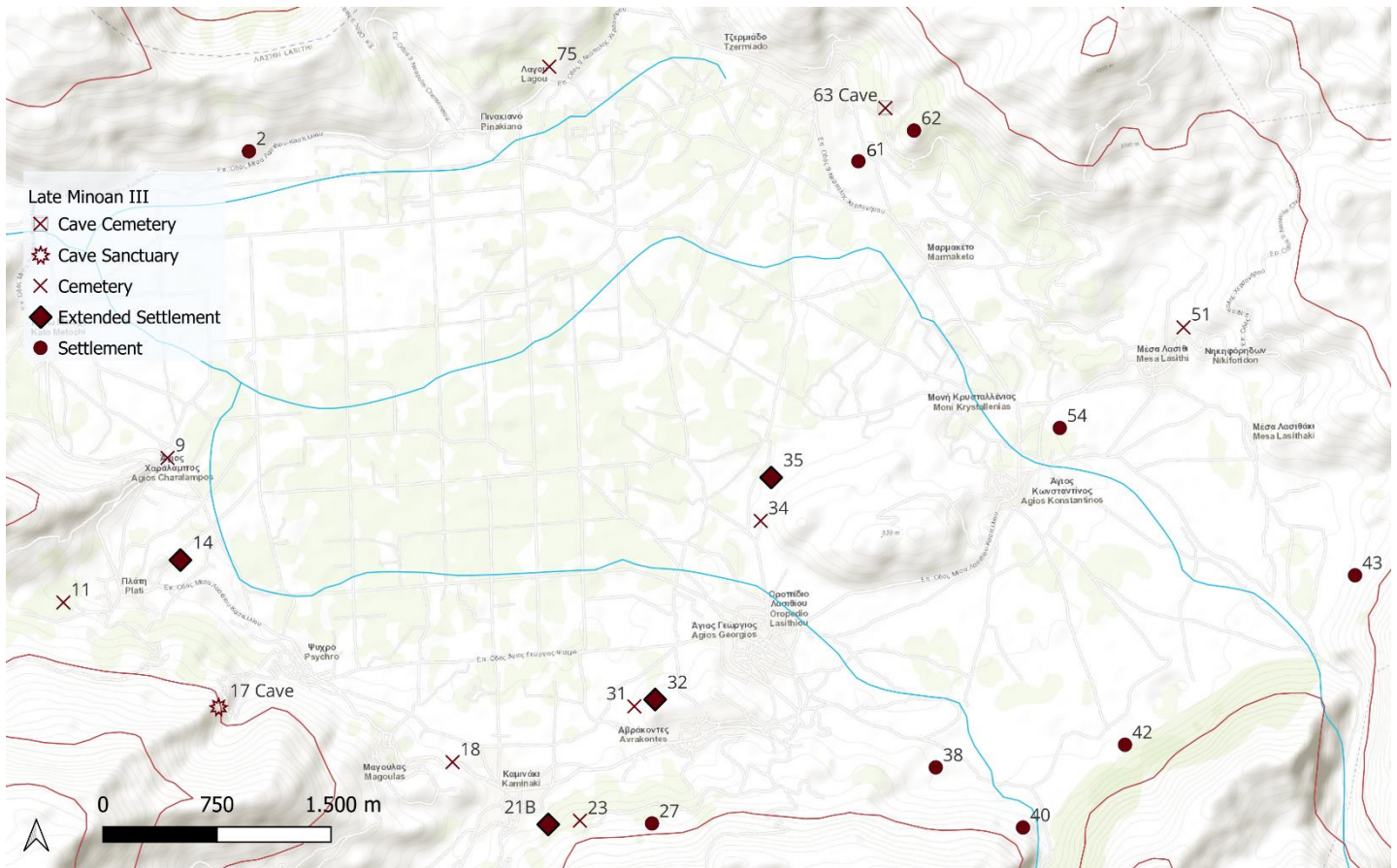
Αντίθετα, η παραδοχή της παραπάνω άποψης άρχισε να αντικρούεται τις τελευταίες δεκαετίες με νέες και περισσότερο εμπειριστατωμένες μελέτες. Αυτό το οποίο λαμβάνεται ως ορθότερο μεταξύ του επιστημονικού κοινού, είναι πως η κατοίκηση στο Οροπέδιο Λασιθίου, αν και ήταν αισθητά μειωμένη, συνεχίζεται. Ωστόσο, η τυπολογία της κεραμικής δεν εξελίσσεται όπως τα υπόλοιπα μέρη του

¹⁰¹ Boardman (1961) *The Cretan Collection in Oxford: the Dictaeon Cave and Iron Age Crete*, σελ 24, 44, 69

¹⁰² Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ 15-17

νησιού. Τα χαρακτηριστικά της κεραμικής της Υστερομινωικής Ι περιόδου διαδέχονται απευθείας εκείνα της Υστερομινωικής ΙΙΙ παραλείποντας την Υστερομινωική ΙΙ. Για το λόγο αυτό δημιουργείται ένα κενό στην ιστορία το οποίο όμως πρακτικά δεν υπάρχει¹⁰³. Επομένως, με τα λιγοστά ανασκαφικά δεδομένα, η συνέχεια δραστηριότητας στην περιοχή συμπεραίνεται κατά προσέγγιση. Από την αμέσως προηγούμενη περίοδο εξετάστηκαν οι οικισμοί οι οποίοι εμφάνιζαν μειωμένη δραστηριότητα. Από την αμέσως επόμενη εξετάστηκαν οι οικισμοί οι οποίοι δεν επιβίωσαν και άρα ερημώθηκαν κάποια στιγμή μέσα στην Υστερομινωική ΙΙ περίοδο. Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω δεδομένα όπως διακρίνεται και στον χάρτη 8, η κατοίκηση στο Οροπέδιο Λασιθίου σημειώνει σημαντική μείωση όχι όμως πλήρης εγκατάλειψη. Εκτός από τις θέσεις Παλαιόμανδρα (47), Ψυγικά (50), Πατέλλες (53) και Φακίδια (58) οι υπόλοιποι οικισμοί με τα νεκροταφεία τους, καθώς και το Δικταίον Άντρον (17C) ως το κεντρικό ιερό συνεχίζουν απρόσκοπτα την εξελικτική τους πορεία και στην επόμενη χρονική περίοδο.

Υστερομινωική ΙΙΙ

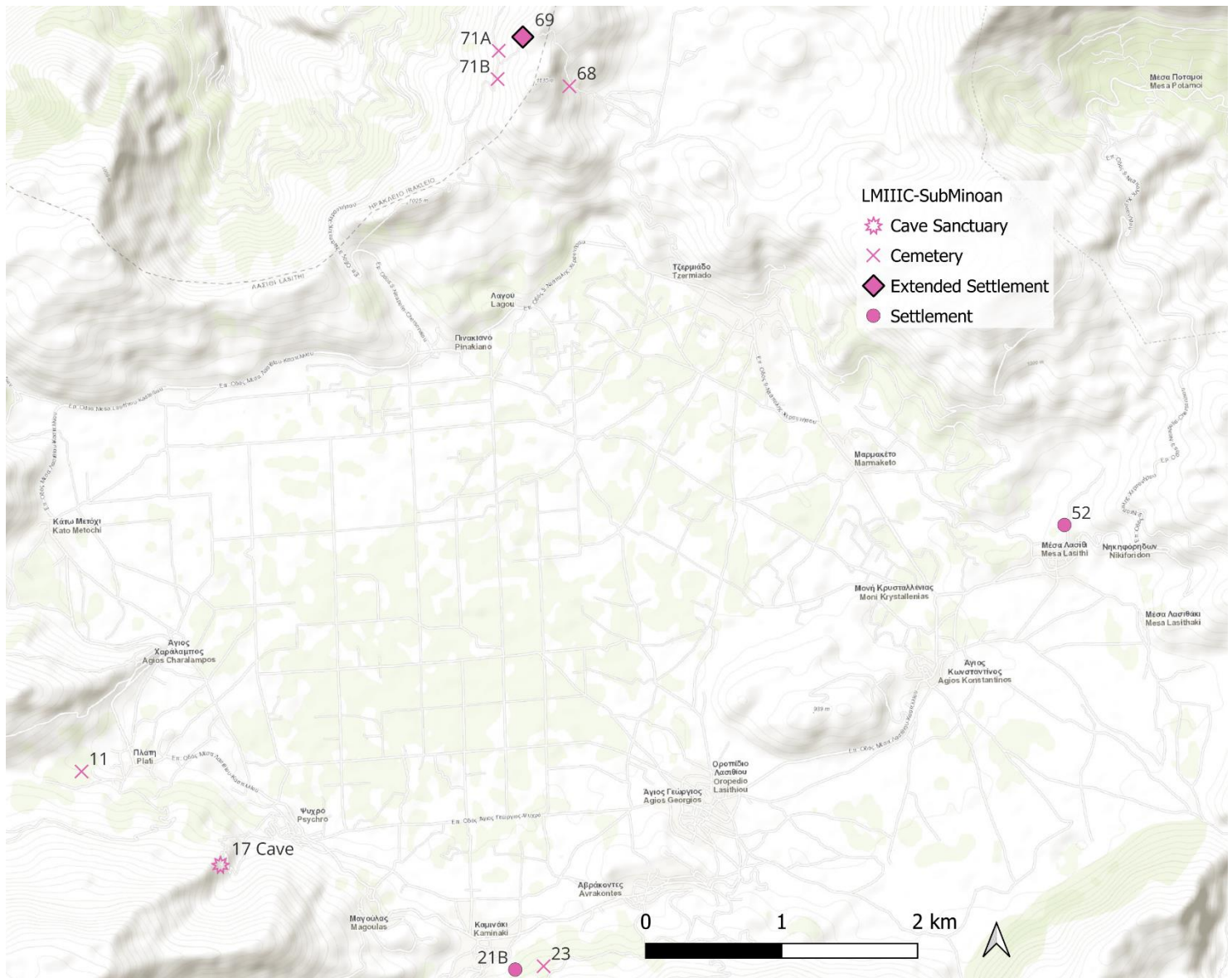
Η Υστερομινωική ΙΙΙ περίοδος αποτελεί το τελευταίο κεφάλαιο της Μινωικής περιόδου όχι μόνο στο Οροπέδιο Λασιθίου αλλά και στην Κρήτη εν γένει. Η μείωση

¹⁰³ Nowicki (1996) Lasithi (Crete): One hundred Years of Archaeological Research, *Aegean Archaeology* 3, σελ 42-43

των οικισμών, καθώς και του πληθυσμού γίνεται πλέον αισθητή. Οι μεγάλοι οικισμοί στους οποίους υπάρχει δραστηριότητα σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη είναι οι θέσεις Κάτω Κεφάλι (14), Αγία Παρασκευή (21B), Κάστελλος Αβρακόντες (32), Κεφάλια (35), Αρμί (52), Αγία Άννα (61). Από τα νεκροταφεία συνεχίζουν να υφίστανται όλα της προηγούμενης περιόδου, πιο συγκεκριμένα οι θέσεις Πηγαδίστρια (18), Στου Πετρά (31), Αυγουστή (34), ενώ την περίοδο εκείνη και στους πρόποδες του λόφου Κάστελλος (62) εντοπίζονται ταφές.

Μια νέα θέση με ταφές εμφανίζεται πλησίον του οικισμού Λαγού στην θέση Κεφάλι (75). Παράλληλα μια νέα τοποθεσία ταφής ιδρύεται στην θέση Κουτσουναρια (23). Από τις μικρότερες αγροτικές οικιστικές εγκαταστάσεις επιβιώνουν οι θέσεις του Σταύρακα ο Λάκκος (2) Κακοδιάβατος (27). Βασιλικού (38), Αλεξιάνα (42) και Μαχά (43). Στην θέση Πόρος (40) από τις επιφανειακές έρευνες φαίνεται ότι γίνεται επανεγκατάσταση. Το Δικταίον Άντρον (17C) παραμένει ο βασικός χώρος λατρείας

Υστερομινωική ΠΠΓ – Υπομινωική

Η Υστερομινωική ΙΙΙΓ – Υπομινωική περίοδος αποτελεί την εποχή της τελικής παρακμής του Μινωικού πολιτισμού¹⁰⁴. Μετά την κάθοδο του φύλου των Δωριέων από τον βόρειο ελλαδικό χώρο η Κρήτη εισάγεται βίαια από την εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου. Όπως γίνεται φανερό και στο Οροπέδιο Λασιθίου το πολιτικό και οικονομικό σύστημα αλλάζει οριστικά, ενώ οι εναπομείναντες οικιστικές εγκαταστάσεις είναι υποχρεωμένες να προσαρμοσθούν στα νέα δεδομένα. Η απειλή του νέου αυτού δωρικού φύλου οδηγεί τους κατοίκους στην ίδρυση μιας νέας οικιστικής εγκατάστασης. Όπως διακρίνεται από τον παραπάνω χάρτη, επιλέγουν μια δύσβατη και απρόσιτη περιοχή, όπως η κορυφή του βουνού Σελένα και την θέση Καρφή (69).

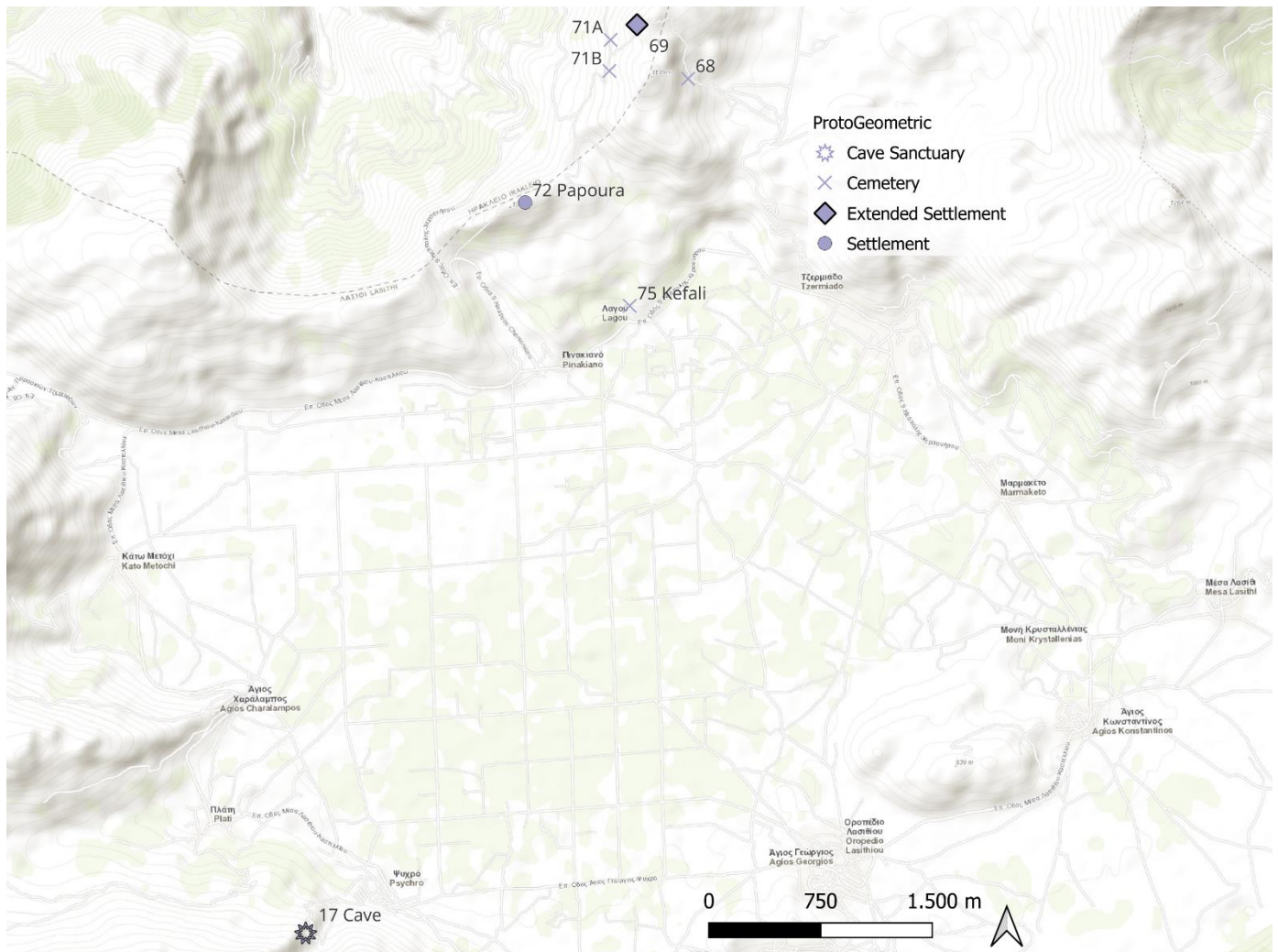
Γίνεται ευκόλως κατανοητό ότι, προτεραιότητα υπήρξε η ασφάλεια και η προστασία των κατοίκων θυσιάζοντας τις όποιες ευνοϊκότερες συνθήκες κατοίκησης παρείχε ο κάμπος. Ο οικισμός στο Καρφή (69) συσπείρωσε τους περισσότερους από τους κατοίκους των παλαιότερων οικισμών του οροπεδίου φτάνοντας συνολικά μέχρι και τα 1.000 άτομα πληθυσμό¹⁰⁵. Το νεκροταφείο της νεοϊδρυθείσας εγκατάστασης βρίσκεται στην θέση Αστοιβιδερό (68) και Μνήματα (70A&70B). Τελευταία προπύργια της κάποτε ακμαίας Μινωικής περιόδου είναι πλέον ελάχιστα. Παραμένουν μόνο ορισμένα πλησίον του κάμπου, όπως η θέση Αγία Παρασκευή (21B) και Αρμί (52). Τα ενεργά νεκροταφεία είναι οι θέσεις Σκαλιά (12) και Κουτσουνάρι (23). Το Δικταίον Άντρον (17C) παρά τις αντίξοες κοινωνικές συνθήκες της περιόδου παραμένει ακόμα τόπος λατρείας¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Watrous (1982) *Lasithi History of Settlement*, *Hesperia* 18, σελ. 19

¹⁰⁵ Pendlebury et al. (1938) *Karphi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete*, *BSA* 38, σελ. 136-140

¹⁰⁶ Boardman (1961) *The Cretan Collection in Oxford: the Dictaeon Cave and Iron Age Crete*, σελ 18, 36, 38, 51, 56.

Πρωτογεωμετρική

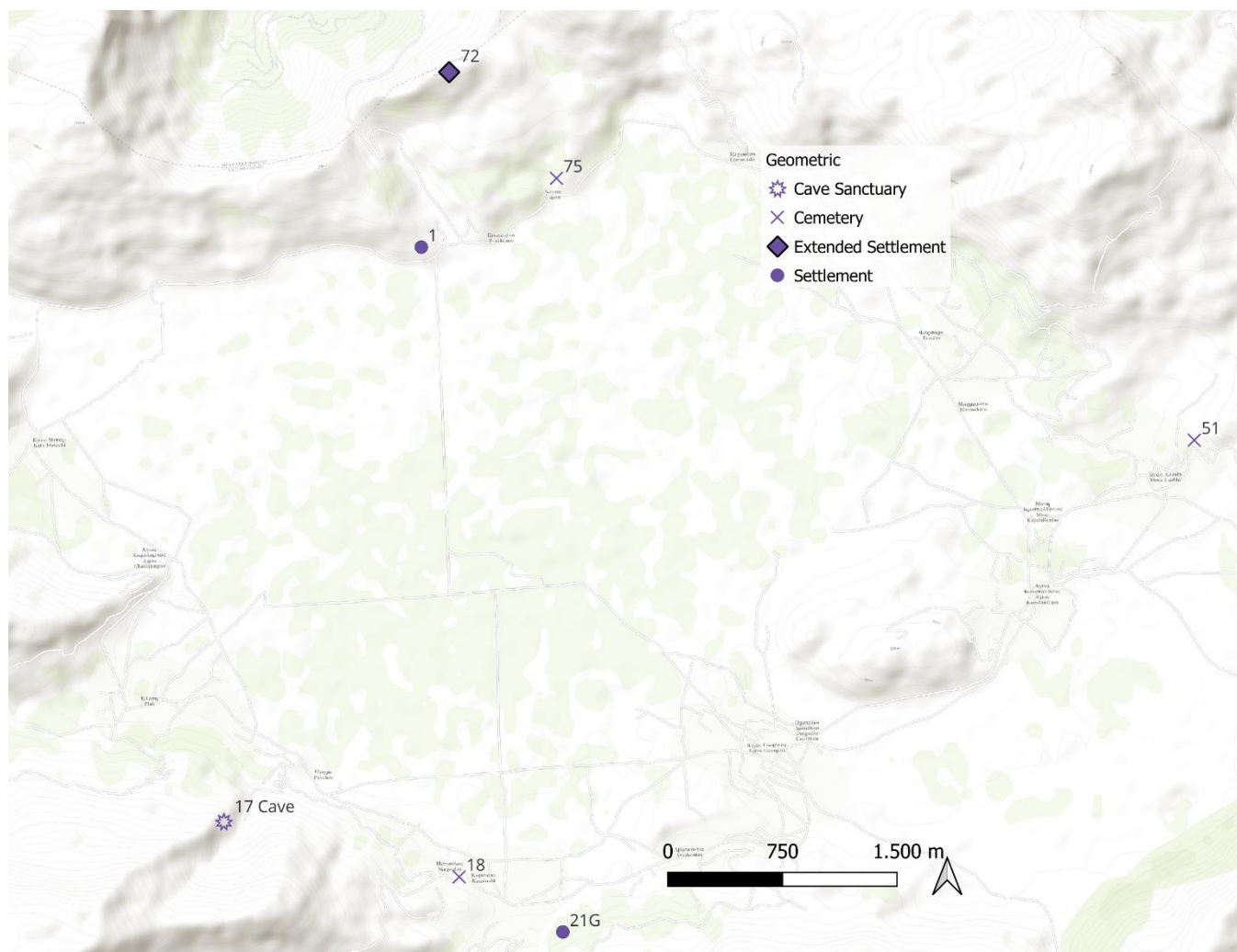
Στην αρχή της εποχής του σιδήρου οι γενικότερες εντάσεις των προηγούμενων χρόνων στο Οροπέδιο Λασιθίου φαίνεται σε ένα βαθμό να εξομαλύνονται. Το γεγονός αυτό έδωσε χώρο στην αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και την σταδιακή εγκατάλειψη της δύσβατης θέσης Καρφί (69). Όπως εντοπίζεται και στον παραπάνω χάρτη, οι εναπομείναντες οικιστές επιλέγουν την θέση Παπούρα (72) ως το νέο χώρο κατοίκησης σε χαμηλότερο υψόμετρο, ομοίως όμως με φυσική οχύρωση από τα βορινά¹⁰⁷. Παράλληλα, χώρος ταφής των νεκρών έχει εντοπιστεί στα ανατολικά της ίδιας θέσης Παπούρα (72), ενώ παρατηρείται ακόμα η χρήση των παλαιών νεκροταφείων, όπως η θέση Μνήματα (71A&71B), καθώς και η θέση Αστοιβιδερό (68)¹⁰⁸. Ταυτόχρονα, μια νέα θέση ταφής δημιουργείται στα νότια του λόφου της Παπούρας πλησίον του οικισμού Λαγού στην θέση Κεφάλι (75). Όσον αφορά τις θρησκευτικές πρακτικές, τα ευρήματα από το Δικταίο Άντρο (17C) υποδηλώνουν την αδιάκοπη χρήση του ως λατρευτικό σπήλαιο. Τέλος κατά την Πρωτογεωμετρική

¹⁰⁷ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ. 20-21

¹⁰⁸ Pendlebury et al. (1938) Karpfi. A City of Refuges of the Early Iron Age in Crete, *BSA* 38, σελ. 136-141

περίοδο από στις παλαιότερες θέσεις πλησίον του κάμπου δεν εντοπίζεται καμία ανθρώπινη δραστηριότητα.

Γεωμετρική

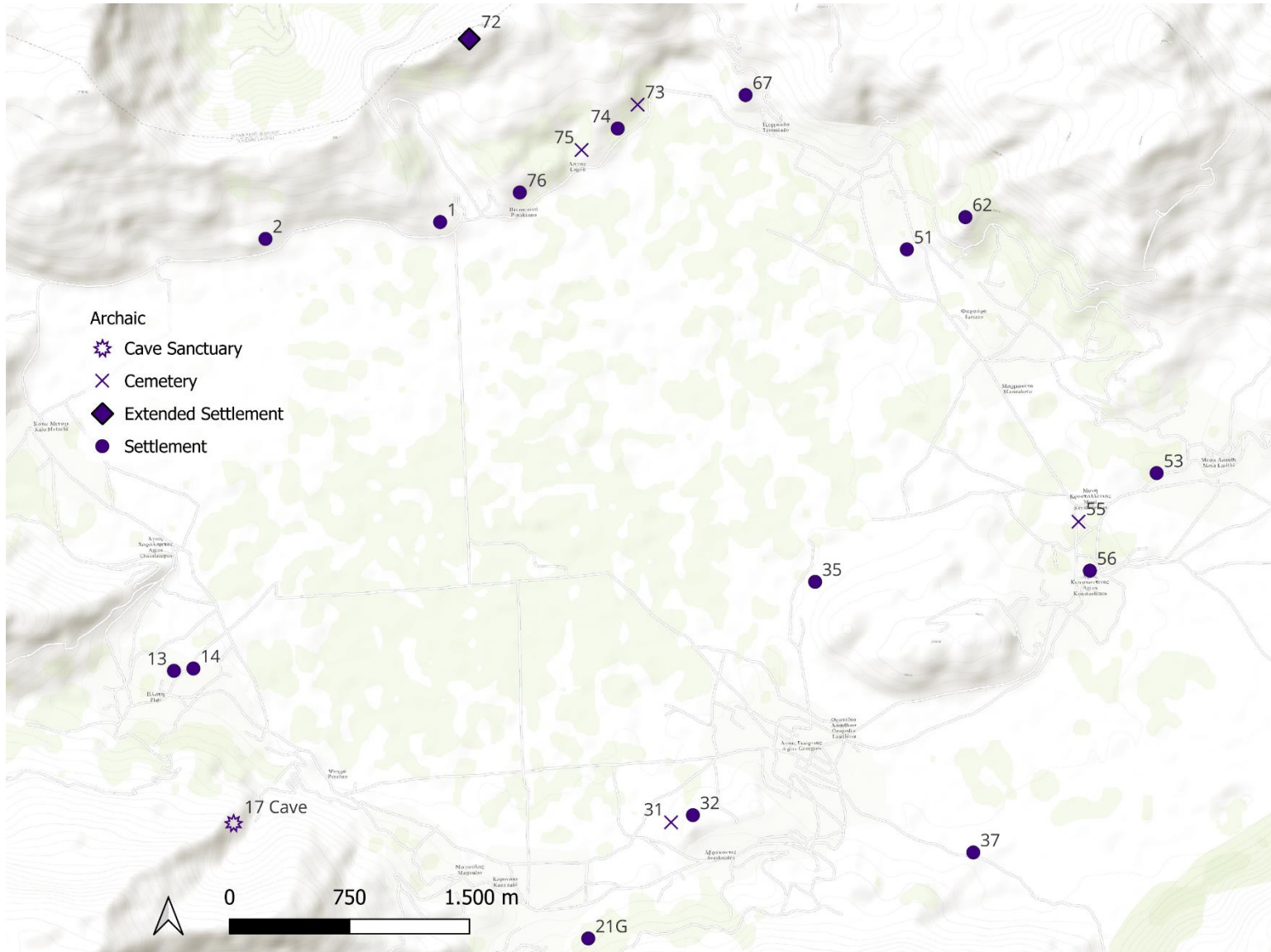

Κατά την Γεωμετρική περίοδο, και μετά τους “σκοτεινούς” αιώνες των προηγούμενων περιόδων, διακρίνεται μια σταδιακή επανάκτηση της κατοίκησης και του πληθυσμού. Η Εποχή του Σιδήρου βρίσκει την Παπούρα (72) εδραιωμένη πλέον ως τον μεγαλύτερο οικισμό στο οροπέδιο. Επιπλέον, πλησίον της θέσης αυτής και σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη εντοπίζονται ορισμένα κινητά ευρήματα αποδεικνύοντας ανθρώπινη δραστηριότητα στις θέσεις Δονάδες (76) και Καρδαμούτσα (1), ενώ το νεκροταφείο στην θέση Κεφάλι (75) συνεχίζει να υφίσταται. Παράλληλα, η πρώτη προσπάθεια επανάχρησης οικισμών εντοπίζεται στα νότια του κάμπου στην θέση Αγία Παρασκευή (21Γ), καθώς και στα νεκροταφεία Πηγαδίστρια (18) και Βλυκιστρά (51). Τέλος, περίπου την περίοδο εκείνη πραγματοποιείται και η συγγραφή του έργου “Θεογονία” του Ησίοδου, όπου ταυτίζεται το Δικταίον Άντρον (17C) με τον τόπο γέννησης του Δία¹⁰⁹. Επομένως, το πρωτίστως μινωικό λατρευτικό σπήλαιο

¹⁰⁹ Ησίοδος, *Θεογονία*, στ. 474-484

περνάει ως σύμβολο της νέας πλέον θρησκείας και στην εποχή του αρχαιοελληνικού δωδεκάθεου.

Αρχαϊκή

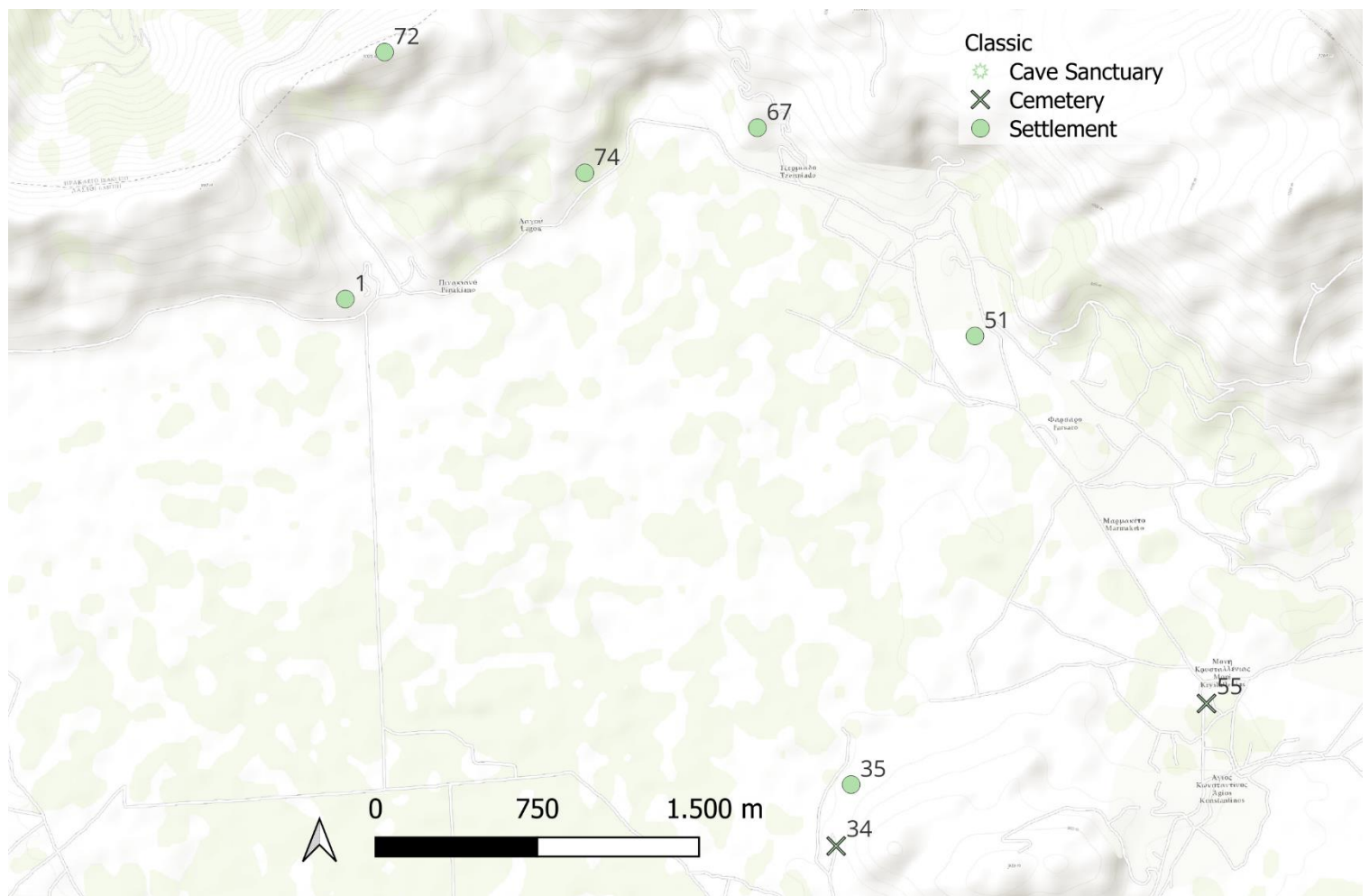

Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα η Αρχαϊκή περίοδος αποτελεί μια εποχή κοινωνικής και δημογραφικής ανάπτυξης. Όπως διαπιστώνεται και από τον παραπάνω χάρτη, βασική οικιστική εγκατάσταση παραμένει η Παπούρα (72) ενώ η θέση Καρδαμούτσα (1) και το νεκροταφείο Κεφάλι (75) συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται. Παράλληλα, και πολύ πιθανόν από τους οικιστές της Παπούρας ιδρύονται λίγο νοτιότερα νέοι μικρότεροι οικισμοί, όπως η θέση Του Σταύρακα ο Λάκκος (2), Γαϊτάνου (67) Κολόνα (74) και Δονάδες (76). Ο τόπος ταφής των νεκρών από τις παραπάνω θέσεις εντοπίζεται σε ένα νέο νεκροταφείο στην θέση Κερασά (75).

Άξιο αναφοράς παραμένει το ζήτημα ότι κατά την Αρχαϊκή περίοδο παρατηρείται μια εκτεταμένη επανεγκατάσταση από τους κατοίκους στους

παλαιότερους μινωικούς οικισμούς πλησίον του κάμπου¹¹⁰. Η πρακτική αυτή δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, καθώς είναι πολύ πιθανόν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του μινωικού πολιτισμού να ήταν εν μέρη εμφανή. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από την θέση Αγία Παρασκευή (21Γ) με το νεκροταφείο της Πηγαδήστρια (18), όπου χρησιμοποιούνταν ήδη από την προηγούμενη περίοδο, πραγματοποιείται επιπλέον επανάχρηση στις θέσεις Πάνω Κεφάλι (13), Κάτω Κεφάλι (14) Κάστελλος Αβρακόντε (32), Κεφάλια (35), Ετζαμισθέρα (37), Πατέλλες (53), Χαράκια (56) και Αγία Άννα (61). Οι θέσεις αυτές δεν αποτέλεσαν κάποια εφήμερη κατοίκηση. Αντιθέτως, υπήρξαν σταθερές μόνιμες εγκαταστάσεις, όπως αποδεικνύεται και από την επανάχρηση των κοντινών νεκροταφείων Στου Πέτρα (31) και Μονή Κρουσταλλένια (55).

Κλασική

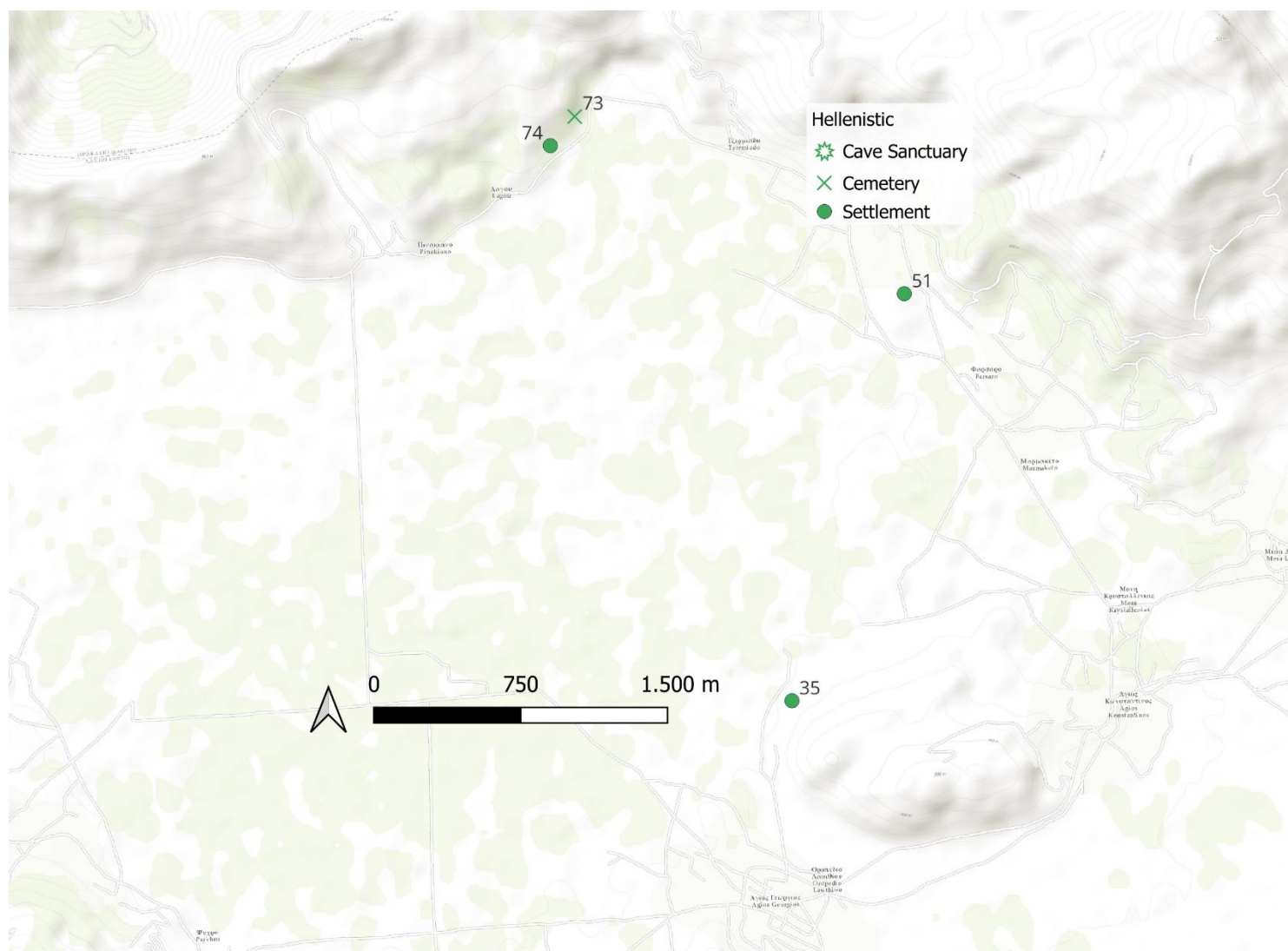

Κατά την κλασική περίοδο οι πληροφορίες για το Οροπέδιο Λασιθίου σε αντίθεση με τα υπόλοιπα μέρη του νησιού είναι ελάχιστες. Οι περισσότεροι των μεγάλων οικισμών έχουν ερημωθεί και ο πληθυσμός του έχει μειωθεί σημαντικά. Είναι γεγονός ότι η περιοχή βρίσκεται σε κατάσταση παρακμής και η ανθρώπινη δραστηριότητα ανιχνεύεται με δυσκολία. Σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη, ο κύριος οικισμός της περιόδου είναι μόνο η θέση Κεφάλια (34) και ίσως και η θέση Αγία Άννα

¹¹⁰ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, Hesperia 18, σελ. 21

(61) με τα νεκροταφεία στην θέση Αυγουστή (35) και Μονή Κρουσταλλένια (55). Παράλληλα, λιγοστά κεραμικά όστρακα έχουν βρεθεί στις θέσεις Καρδαμούτσα (1), Γαϊτάνου (67), Παπούρα (72) και Κολόνα (74), χωρίς να αποδεικνύεται όμως εκτεταμένη οικιστική δραστηριότητα¹¹¹. Τα ευρήματα στο Δικταίον Άντρον (17C) αν και υπάρχουν είναι λίγα σε αριθμό.

Ελληνιστική

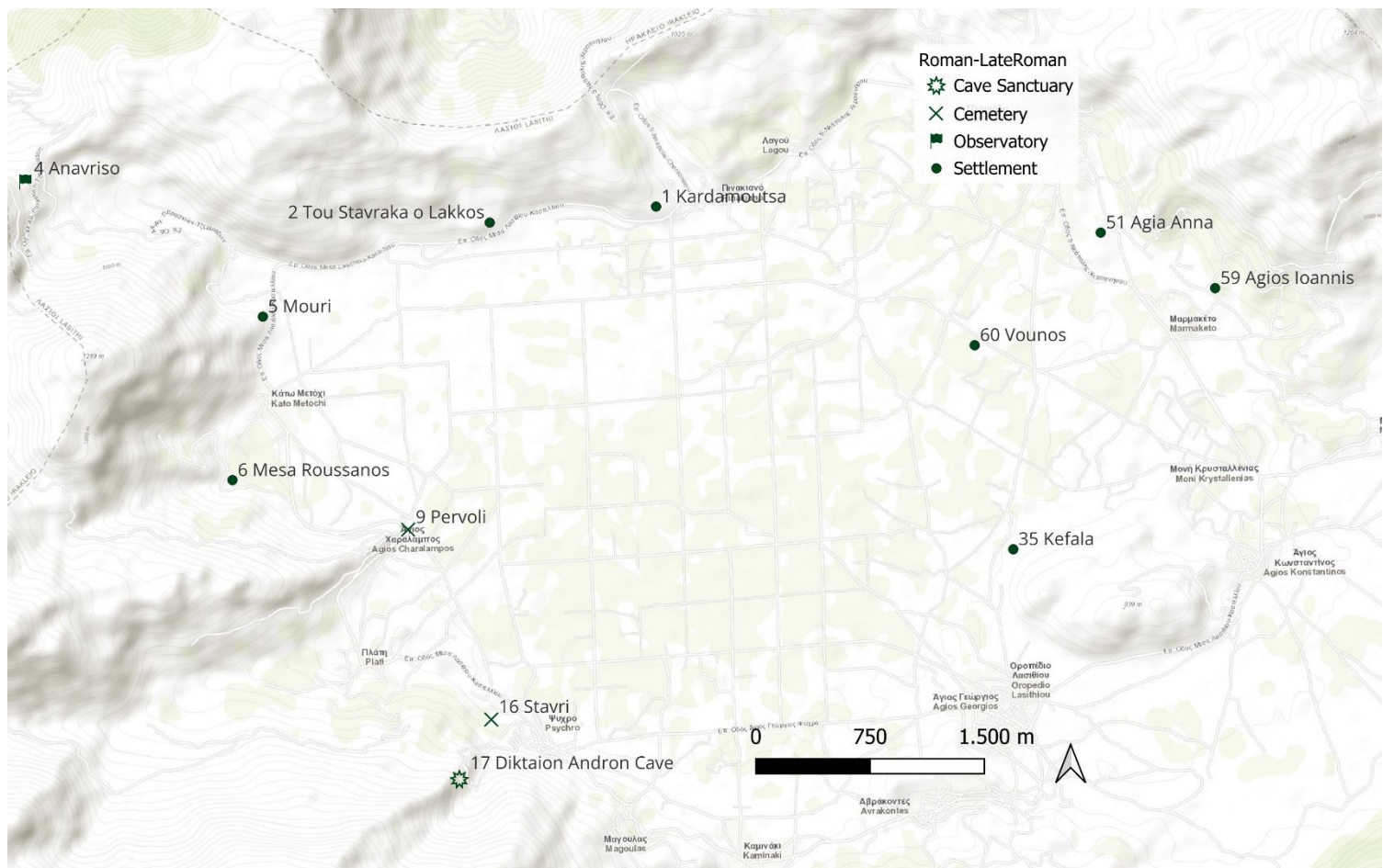

Κατά την Ελληνιστική περίοδο η Κρήτη είχε περάσει όπως ήταν αναμενόμενο στο καθεστώς διακυβέρνησης των Πόλεων Κρατών. Μέσα από πολέμους και συνθήκες ειρήνης, κάθε Πόλη Κράτος ήταν σε θέση να εξουσιάζει και να εκμεταλλεύεται οικονομικά μια συγκεκριμένη περιοχή. Το Οροπέδιο Λασιθίου βρισκόταν στα σύνορα μεταξύ της επικράτειας της Λύκτου και της Λατούς. Σύμφωνα με τις αρχαίες φιλολογικές πηγές, και την Λύκτο να αποτελεί την ισχυρότερη πόλη της ευρύτερης περιοχής, το οροπέδιο εντάχθηκε εντός των ορίων της τελευταίας και επομένως υπό

¹¹¹ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, Hesperia 18, σελ. 22

τον έλεγχο της¹¹². Ως εκ τούτου, μετατράπηκε σε έναν εκτεταμένο σιτοβολώνα για τις ανάγκες της επικράτειας. Σταδιακά όλες οι μεγάλες οικιστικές εγκαταστάσεις εγκαταλείφθηκαν. Πολύ πιθανόν να παρέμειναν ορισμένες μικρές αγροικίες με σκοπό την εξυπηρέτηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Σύμφωνα με τον παραπάνω χάρτη παρατηρείται δραστηριότητα στις θέσεις Κεφάλα (35), Αγία Άννα (61), Κερασά (73) και Κολόνα (74). Στο Δικταίον Άντρον (17C) εντοπίζονται λιγοστά ευρήματα τα οποία προδίδουν ανθρώπινη επίσκεψη.

Ρωμαϊκή – Υστερορωμαϊκή

Με την έλευση του Καικίλιου Μέτελλου στην Κρήτη το 69 π.Χ. και την εκστρατεία που διεξήγαγε, το Οροπέδιο Λασιθίου όπως και οι υπόλοιπες περιοχές μετατράπηκαν σε ρωμαϊκή επαρχία και κατόπιν στην διαχείριση των Ρωμαίων¹¹³. Οι Ρωμαίοι, αντιλαμβανόμενοι την έκταση της διαθέσιμης καλλιεργήσιμης γης δημιούργησαν πολυάριθμες μικρές αγροτικές εγκαταστάσεις σε όλη την έκταση του οροπεδίου με σκοπό την εκμετάλλευσή της. Ένα αρκετά ενδιαφέρον ζήτημα αποτελεί το γεγονός ότι για πρώτη φορά εντοπίζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτισμάτων εντός του κάμπου. Κατά την διάρκεια της Αρχαιότητας, από την Νεολιθική έως την

¹¹² Faure (1967) Aux frontières de l'Etat de Lato: 50 toponymes, (eds) William Charles (1967) *Europa Studien zur Geschichte und Epigraphik der frühen Aegaeis. Festschrift für Ernst Grumach* σελ. 94-112

¹¹³ Badian (2015) Λήμμα Caecilius Metellus (Creticus), Quintus, *Oxford Classical Dictionary*

Ελληνιστική περίοδο, όπως διακρίνεται από τους προηγούμενους χάρτες, ο κάμπος δεν κατοικείται. Ο βασικός λόγος δεν ήταν άλλος από το ότι υπήρχε μεγάλη συγκέντρωση όμβριων υδάτων με αποτέλεσμα, είτε να πλημμυρίζει ιδίως τους χειμερινούς μήνες, είτε να δημιουργείται βαλτώδες έδαφος.

Αντίθετα, κατά την Ρωμαϊκή περίοδο πολύ πιθανόν πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα εγγειοβελτιωτικά έργα με σκοπό την αποστράγγιση του κάμπου και έπειτα την μεγιστοποίηση της παραγωγής του¹¹⁴. Η θεώρηση αυτή έρχεται σε αντιπαράβολή με την γενικότερη αντίληψη που επικρατεί στην βιβλιογραφία ότι τα πρώτα έργα ξήρανσης του κάμπου πραγματοποιήθηκαν κατά τα Βενετικά χρόνια. Εξάλλου το σύστημα του ρωμαϊκού υδραγωγείου από την Λύκτο στο οροπέδιο και από εκεί προς την Χερρονησο εντοπίζεται κατά τόπους μέχρι και στις μέρες μας. Επομένως, σύμφωνα με τον χάρτη 16 οι μικροί αγροτικοί οικισμοί που εντοπίζονται κατά την Ρωμαϊκή περίοδο είναι οι θέσεις Καρδαμούτσα (1), Του Σταύρακα ο Λάκκος (2), Ανάβρυσσος (4), Μουρί (5), Μέσσα Ρουσσάνος (6C), Περβόλι (9), Σταυρί (16), Κεφάλι (35), Άγιος Ιωάννης (59), Βουνός (60), Αγία Άννα (61) και Κεφάλι (76). Στο Δικταίον Άντρον (17C) εντοπίζονται αντικείμενα της ρωμαϊκής περιόδου, όχι όμως αναθηματικά επομένως έχει πάψει να αποτελεί τόπο λατρείας.

Μεσαιωνική Περίοδος

Συνεχίζοντας την αφήγηση της ιστορίας του Οροπεδίου Λασιθίου, για λόγους συνοχής θα αναφερθεί εν συντομία και η ιστορία του τόπου κατά την Βυζαντινή περίοδο. Κατά την πρώτη και δεύτερη Βυζαντινή περίοδο της κρητικής ιστορίας, οι πληροφορίες για το οροπέδιο σε μεγάλο βαθμό εκλείπουν. Στο προσκήνιο έρχεται και πάλι κατά την τρίτη Βυζαντινή περίοδο, με πλούσιες βιβλιογραφικές αναφορές.

Τα πρώτα χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κρήτη, το Οροπέδιο Λασιθίου διαδραμάτισε ένα σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις του νησιού. Εξαιτίας της στρατηγικής του θέσης, απομακρυσμένο από τον Χάνδακα και την έδρα των βενετικών Αρχών, αλλά και ως ένα φυσικό φρούριο, αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για επαναστατικές δράσεις ενάντια των ξένων κατακτητών. Ως εκ τούτου, η Γαληνστάτη Βενετική Δημοκρατία αναγνωρίζοντας το οροπέδιο ως “*Spina nel cuore di Venezia*” το *αγκάθι στην καρδιά της Βενετίας*¹¹⁵ εξέδωσε διάταγμα το 1283 για απαγόρευση κατοίκησης στην περιοχή¹¹⁶. Αντίθετα, παρά το διάταγμα ο γηγενής πληθυσμός εξακολουθούσε να δρα επαναστατικά στην απαγορευμένη περιοχή. Η Γαληνστάτη προχώρησε το 1341 σε δεύτερο διάταγμα, επιβάλλοντας την πλήρη απομάκρυνση των κρητικών οικογενειών και την άρση κάθε μορφής καλλιέργειας. Ταυτόχρονα, ορίστηκε στους παραβάτες πρόστιμο 100 υπέρπυρα¹¹⁷. Μην έχοντας για ακόμα μια φορά αποτέλεσμα, το 1364 εφάρμοσε την λύση της πλήρους καταστροφής όλων των κτισμάτων κάθε είδους εντός των ορίων του οροπεδίου, ενώ όρισε ως πρόστιμο στους παραβάτες τον διαμελισμό του ενός ποδιού¹¹⁸. Η άρση των παραπάνω

¹¹⁴ Watrous (1982) Lasithi History of Settlement, *Hesperia* 18, σελ. 24

¹¹⁵ Σπανάκης Στέργιος, *Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά την Ενετοκρατία*, 1957

¹¹⁶ Θεοτόκης Σπυρίδων, Θεσπίσματα της βενετικής γερουσίας 1281-1385 στο *Μνημεία της ελληνικής ιστορίας*, Τόμος Β', Τεύχος II σελ 41

¹¹⁷ A.S.V. Proclami Duca di Candia, busta 14, folio 1

¹¹⁸ Cornelius Flaminio, *Creta Sacra Venice*, σελ 348

διαταγμάτων έγινε το 1463 εν όψη και της όλο και αυξανόμενης οθωμανικής απειλής και την ανάγκη για περαιτέρω οικονομική εκμετάλλευση του νησιού¹¹⁹.

Πράγματι, το ανεκμετάλλευτο οροπέδιο αποτελούσε έναν από τους μεγαλύτερους σιτοβολώνες της Κρήτης, και με ορθή καλλιέργεια, είχε την δυνατότητα να τροφοδοτήσει ένα μεγάλο μέρος των αναγκών του βενετικού στρατού¹²⁰. Όπως γίνεται αντιληπτό, για περίπου ένα διάστημα 200 χρόνων το Οροπέδιο Λασιθίου αποκλείστηκε από κάθε είδους ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, η καταστροφή των αρχιτεκτονικών οικοδομημάτων, σύμφωνα με το τελευταίο βενετικό διάταγμα, που λειτουργεί ως γεγονός *terminus post quem*, αφήνει στο σήμερα ελάχιστα κατάλοιπα εκείνης της περιόδου.

Η οικονομική και κοινωνική ανέλιξη του Οροπεδίου Λασιθίου, ξεκίνησε εκ θεμελίων με απόφαση της συγκλήτου το 1465¹²¹. Μια διαδικασία που καθυστέρησε επιπλέον 50 χρόνια, καθώς αποτελούσε μετά την ερήμωση του, δύσβατη δασική έκταση. Από το 1514 άρχισε ο διαμοιρασμός της γης σε φέουδα, με σκοπό την γεωργική παραγωγή¹²².

Βέβαια, η σημαντική αύξηση τόσο του πληθυσμού όσο και των φέουδων προς καλλιέργεια, πραγματοποιήθηκε το 1546¹²³. Πρόσφυγες από την Μονεμβασιά και το Ναύπλιο κατέφθασαν στην περιοχή, μετά την ήττα της Βενετίας στον τρίτο βενετοτουρκικό πόλεμο. Μέσα σε αυτά τα χρονικά πλαίσια, είναι σημαντικό να ειπωθεί πως δημιουργήθηκε ο πυρήνας των οικισμών – μετοχιών, περιμετρικά του οροπεδίου, που αργότερα εξελίχθηκαν στα χωριά που υπάρχουν μέχρι και σήμερα¹²⁴. Για τον λόγο αυτό, η περίοδος της Βενετοκρατίας με την κάθοδο των προσφύγων, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες περιόδους του οροπεδίου. Προσδιόρισε την χωροταξική του οργάνωση, η οποία παραμένει αναλλοίωτη μέχρι και σήμερα. Επιπλέον, ένα σπουδαίο έργο που άφησε παρακαταθήκη η Βενετοκρατία στο οροπέδιο, ήταν τα αποστραγγιστικά εγγειοβελτιωτικά έργα εντός του κάμπου, τα οποία πολύ πιθανόν όπως προαναφέρθηκε είχαν πραγματοποιηθεί για πρώτη φορά κατά την ύστερη Αρχαιότητα από τους Ρωμαίους. Κατά τα έτη 1630 και 1633 και μετά από σύσταση του γενικού προβλεπτή της Κρήτης, στάλθηκαν μηχανικοί και χαρτογράφοι, όπως ο Nicolo Zen και ο Francesco Basilicata κ. α. για να καταγράψουν και να επιλύσουν το ζήτημα της συσσώρευσης υδάτων. Το εγγειοβελτιωτικό έργο που εφάρμοσαν, οι λεγόμενες λίνιες όπως χαρακτηριστικά ονομάστηκαν, διαμόρφωσαν και την χωροταξία της ωφέλιμης προς καλλιέργεια γης του οροπεδίου¹²⁵. Όπως διακρίνεται, κατά την περίοδο της βενετικής κατοχής του νησιού το Οροπέδιο Λασιθίου, υπήρξε τόπος έντονης

¹¹⁹ Noiret Hippolyte, Documents inedits pour server a l'histoire de la domination venitienne en Crete de 1380 a 1485, σελ. 488

¹²⁰ Γάσπαρης Χαράλαμπος, Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη 13^{ος} – 14^{ος} αιώνας, σελ. 32,33

¹²¹ A.S.V Proclami Duca di Candia, busta 14, folio 1.

¹²² Σπανάκης Στέργιος, Μνημεία της κρητικής ιστορίας, Τεύχος III σελ. 58

¹²³ Σαθάς Κωνσταντίνος, Μνημεία Ελληνικής ιστορίας = Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge, VII, σελ 376

¹²⁴ Αναλυτικότερα για τους οικισμούς του οροπεδίου βλ. τις ενετικές απογραφές: Barozzi Francesco Descrizione dell'isola di Creta, composta dal clarissimo Francesco Barozzi quondam Giacomo; Libro de Informatton delle cose publiche del Regno de Candia et Isole de Cerigho, Zante, Cefalonia et Corfu, fatto con ogni diligentia per me Pietro Castrolilaca, Ragionato del Sindicato, 1583; Francesco Basilicata (1630), Relazione.

¹²⁵ Σπανάκης Στέργιος, Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά την Ενετοκρατία, σελ. 84-89, 92-109

δραστηριότητας.

Αργότερα, κατά τα ταραγμένα χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη διαδραμάτισε για άλλη μια φορά, καθοριστικό ρόλο στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της περιόδου. Αντίστοιχα, όπως και στην προηγούμενη κατοχική περίοδο, υπήρξε προπύργιο των επαναστάσεων της Κρήτης ενάντια των Οθωμανών. Παραδειγματικά, άξιο αναφοράς αποτελεί η ηρωική μάχη του Οροπεδίου Λασιθίου του 1867, που συνέβαλε σημαντικά στην τελική απελευθέρωση των Κρητών από τον τουρκικό ζυγό.

Όπως γίνεται αντιληπτό, εκτός από αρχαιολογικό ενδιαφέρον, το Οροπέδιο Λασιθίου παρουσιάζει μια ιστορική συνέχεια μέχρι και την ύστερη Βυζαντινή περίοδο. Ένα από τα σημαντικότερα μνημεία που σώζονται από την περίοδο εκείνη είναι η Μονή της Παναγίας της Βιδιανής. Βρίσκεται στους πρόποδες του βουνού Λουλουδάκι περίπου 1,5 χλμ. έξω από το χωριό Κάτω Μετόχι. Ιδρύθηκε την δεκαετία 1856-1866 στην θέση παλαιότερου ναού της Παναγίας στο μετόχι των Βίδων, ευγενούς βενετικής οικογένειας. Πρόκειται για ένα μεγάλο σε έκταση μοναστήρι με διώροφα κτίσματα που αντανakλούν την λαϊκή αρχιτεκτονική της Κρήτης του 19ου αιώνα. Η Μονή λειτουργούσε ως σημαντικό θρησκευτικό κέντρο της περιοχής μέχρι και το 1968, χρονιά την οποία απεβίωσε και ο τελευταίος μοναχός της. Μετά την ερήμωση της η Μονή, συν τω χρόνω υπέστη σημαντικές φθορές. Την δεκαετία του 1980 και 1990 πραγματοποιήθηκαν διάσπαρτες εργασίες συντήρησης χωρίς όμως να ολοκληρωθούν, ενώ το 1993 κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ. αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ38/55994/1162/22-11- 93. Η νεότερη και τελευταία επιστημονική εργασία συντήρησης και ανάδειξης της Μονής πραγματοποιήθηκε το 2004. Οι εργασίες περιλάμβαναν την στερέωση της τοιχοποιίας του Μοναστηριού, καθώς και την ολοκλήρωση της ανάπλασης του κτιριολογικού προγράμματος με την προσθήκη μουσείου φυσικής ιστορίας, συμπληρωματικών αποθηκευτικών και χρηστικών χώρων, αλλά και την δημιουργία ξενώνα¹²⁶.

Ένα ακόμα εξίσου σημαντικό βυζαντινό μνημείο του Οροπεδίου Λασιθίου που εντοπίζεται, είναι ο δίκλιτος ναός αφιερωμένος στο Άγιο Πνεύμα και στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Τοποθετείται νότιο-ανατολικά στην περιοχή Λιμνάκαρο, σε ένα δεύτερο μικρό οροπέδιο εντός του Οροπεδίου Λασιθίου. Το αφιερωμένο κλίτος στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος οικοδομήθηκε κατά τα τέλη του 13ου αιώνα και αρχές του 14ου, στον τύπο του σταυρεπίστεγου θολοσκεπούς λιτού μονόχωρου ναού, κτισμένος με τοπικούς αργούς λίθους. Το βόρειο κλίτος αφιερωμένο στο Άγιο πνεύμα οικοδομήθηκε κατά τον 19ο αιώνα αντιγράφοντας την μορφολογία του πρώτου. Το 2006 μέσω της αρμόδιας υπηρεσίας Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ ξεκίνησαν εργασίες αποκατάστασης. Αφαιρέθηκαν οι άστοχες επεμβάσεις των προηγούμενων ετών και έγινε προσπάθεια επαναφοράς του μνημείου στην πρωταρχική του μορφή¹²⁷.

¹²⁶ Αρχαιολογικό Δελτίο τόμος 56-59 2001-2004, Χρονικά Β' Δυτική Ελλάδα Κρήτη 13η εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σελ. 582

¹²⁷ Αρχαιολογικό Δελτίο Τόμος 61 2006 Χρονικά Β' σελ 1238

6. Επίλογος

Εν κατακλείδι, με την παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια να τεθεί ο ακρογωνιαίος λίθος για την ανάδειξη των θέσεων με αρχαιολογικό ενδιαφέρον του Οροπεδίου Λασιθίου. Μέσα από την ολοκληρωτική μελέτη και καταγραφή των ημερολογίων και των δημοσιεύσεων των αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν με την συγκεκριμένη περιοχή προέκυψαν συνολικά 79 αρχαιολογικές θέσεις. Εκτός το Δικταίον Άντρον, το οποίο αποτελεί μια πλήρως αναδεδειγμένη και προστατευμένη θέση οι υπόλοιπες 78 παραμένουν στην αφάνεια. Επομένως, ως απόρροια της παραπάνω προβληματικής η παρούσα εργασία δεν είχε παρά να συγκεντρώσει όλη την πληροφορία και των 78 θέσεων. Συλλέχθηκαν στοιχεία σχετικά με την χρονολόγηση, την χρήση, τα ευρήματα τους σχετιζόμενους αρχαιολόγους, την αρχαιολογική δραστηριότητα, την νομοθεσία, και το υψόμετρο. Παράλληλα, μεγάλη έμφαση δόθηκε στην τοποθεσία, αφού ένα από τα καίρια ζητήματα υπήρξε η ακριβής γεωγραφική τοποθέτηση ξεχωριστά της κάθε θέσης στο χώρο.

Ως μέσω ανάδειξης τόσο των θέσεων όσο και της συλλεγμένης πληροφορίας αποτέλεσαν τα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών και πιο συγκεκριμένα το πρόγραμμα Q.G.I.S. Μέσω της παραπάνω ηλεκτρονικής εφαρμογής και με την εξατομικευμένη διαχείριση της πληροφορίας δημιουργήθηκαν χάρτες ανάλογα το πεδίο ενδιαφέροντος. Σκοπός υπήρξε, γενικότερα η χωροταξική γνωστοποίηση των θέσεων αλλά και ειδικότερα η ταξινόμησή τους σύμφωνα με κριτήρια αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, τόσο προς το επιστημονικό όσο και προς το ευρύ κοινό. Με τον τρόπο αυτό δίνεται το έναυσμα για περαιτέρω επιστημονική μελέτη των θέσεων. Για παράδειγμα, αναφέρεται η χρήση των χαρτών της παρούσας εργασίας για την διεξαγωγή ερευνών σχετικά με τις βέλτιστες διαδρομές επικοινωνίας (Least Cost Path Analysis), ή την πιθανή εύρεση νέων αρχαιολογικών θέσεων σύμφωνα με τα οικιστικά μοτίβα που ήδη καταγράφηκαν (Potential Archaeological Sites Prediction).

Τέλος, βασικός στόχος της παρούσας εργασίας ήταν οι αρχαιολογικές θέσεις και οι πληροφορίες τους να είναι εύκολα και γρήγορα προσβάσιμες από το ευρύ κοινό. Για τον λόγο αυτό, τα αρχεία από τους παραπάνω χάρτες θα δημοσιευτούν στην επίσημη ηλεκτρονική σελίδα των ανοικτών γεωχωρικών δεδομένων και υπηρεσιών της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα θα δημοσιευθούν στο GEODATA.gov.gr. και θα είναι προσβάσιμα σε ψηφιακή μορφή για οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο χρήστη ή φορέα. Επιπλέον, όλες οι θέσεις θα μεταφερθούν στην online διαδικτυακή εφαρμογή του ArcGIS για πρόσβαση, επεξεργασία και περαιτέρω μελέτη απευθείας από τον φυλλομετρητή και τον διαδικτυακό ιστοχώρο. Ο χρήστης μέσα από μια εύκολη και σύντομη πλοήγηση στο διαδίκτυο θα είναι σε θέση να λάβει ένα μεγάλο όγκο πληροφορίας τόσο από τα στοιχεία τα οποία συγκέντρωσε η παρούσα εργασία όσο και συνδυαστικά από άλλες πηγές πληροφόρησης, οι οποίες χρησιμοποιούν τα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών. Η διαδικασία περιγράφεται σε 6 απλά βήματα, όπως διατυπώνεται στις παρακάτω φωτογραφίες. Με τον τρόπο αυτό η παρούσα εργασία πέτυχε και τον τελευταίο στόχο της, να αναδείξει δηλαδή τις παραμελημένες αρχαιολογικές θέσεις του Οροπεδίου Λασιθίου δημιουργώντας ένα συμπτυκνόμενο και περιεκτικό εγχειρίδιο εύκολης πληροφόρησης μέσω της τεχνολογίας και των διαδραστικών χαρτών.

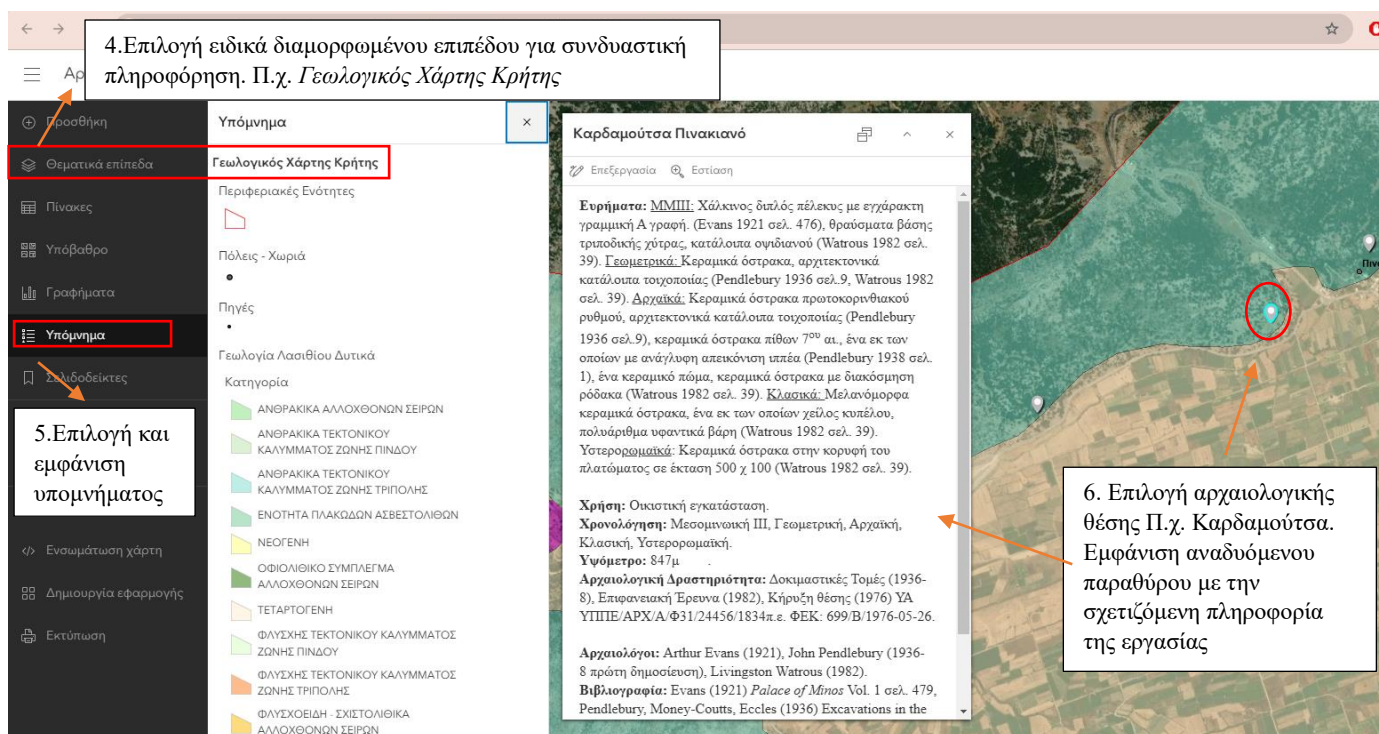
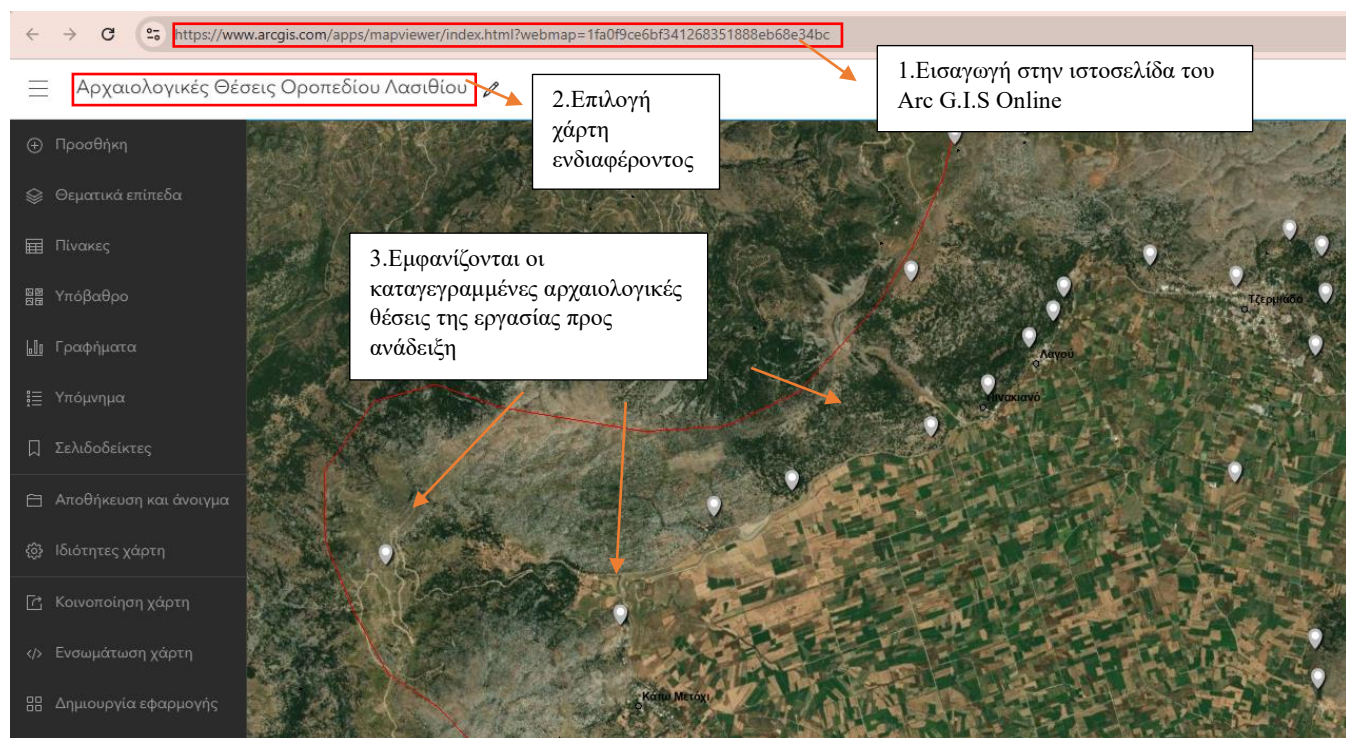

Figure 15. Στιγμιότυπο από την διαδικτυακή ιστοσελίδα που δημιουργήθηκε για την ανάδειξη των αρχαιολογικών θέσεων του Οροπεδίου Λασιθίου και υπόδειξη των βημάτων για την ορθή χρήση της. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο.

7. Βιβλιογραφία

Αλεξίου Στυλιανός (1958) Η Μινωική θεά μεθ' υψωμένων χείρων στο *Κρητικά Χρονικά* Τόμος 12 σελ. 288-290

Αποστολάκου Βίλυ (2004) Καμινάκι Οροπεδίου Λασιθίου στο *Αρχαιολογικό Δελτίο Χρονικά Β'* Τόμος 59 σελ. 505-6,

Αποστολάκου Βίλυ (2005) Καμινάκι Οροπεδίου Λασιθίου στο *Αρχαιολογικό Δελτίο Χρονικά Β2*, Τόμος 60 σελ. 1056

Αρχαιολογικό Δελτίο Τόμος 61 2006 Χρονικά Β' 13η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σελ 1238

Αρχαιολογικό Δελτίο τόμος 56-59 2001-2004, Χρονικά Β' Δυτική Ελλάδα Κρήτη 13η εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σελ. 582

Γάσπαρης Χαράλαμπος, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος – 14ος αιώνας*, εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1994, σελ. 32,33

Δαβάρας Κώστας (1976) Άγιος Χαράλαμπος (Γεροντομουρί) Λασιθίου στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* Τόμος 31, 1976 σελ. 379-381

Δαβάρας Κώστας (1982) Σπήλαιο Αγίου Χαραλάμπους (Γεροντομουρί) στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* Τόμος 37 (Β), 1982 σελ. 387-389

Δαβάρας Κώστας (1983) Σπήλαιο Γεροντομουρί στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* Τόμος 38 (Β), 1988 σελ. 374-275

Δαβάρας Κώστας (1986) Πρώϊμες μινωϊκές σφραγίδες καὶ σφραγιστικοὶ δακτύλιοι ἀπὸ τὸ σπήλαιο Γεροντομουρί Λασιθίου, στο *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1986 σελ. 9-43

Δετοράκης Μανώλης (2003), Ο εν Ηρακλείω Κρήτης Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος – Κατάλογος των μελών του – Έτος ιδρύσεως 1875, στο *Παλίμνηστο* (2003) Τόμος 18, σελ. 280

Θεοτόκης Σπυρίδων, Θεσπίσματα της βενετικής γερουσίας 1281-1385 στο *Μνημεία της ελληνικής ιστορίας*, Τόμος Β', Τεύχος II, Εν Αθήναις: Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, 1937 σελ 41.

Κνιθάκη Μ. (1993) Συνοπτική Έκθεση επί των Υδρογεωλογικών Συνθηκών στην Περιοχή του Οροπεδίου Λασιθίου στο *Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, Παράρτημα Κρήτης ΜΥΔ 42*, σελ. 3-11

Μπάλλα Αικατερίνη Παυλογεωργάτος Γεράσιμος Τσιαφάκη Δέσποινα Παυλίδης Γεώργιος (2012) Μοντελοποίηση Πρόβλεψης Πιθανών Θέσεων Μακεδονικών Ταφών Για Πολιτιστική Διαχείριση στο *Πρακτικά 7ου Πανελλήνιου Συνεδρίου HellasGIS* (2012)

Πλάτων Νικόλαος (1947) Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά τα έτη 1941-1947 στο *Κρητικά Χρονικά* Τόμος Α σελ. 637

Πλάτων Νικόλαος (1951) Το ιερόν Μαζά και τα Μινωικά κορυφής στο *Κρητικά Χρονικά* Τόμος 5 σελ. 142-144

Πέτρου – Μεσογειτής Χρήστος (1939), Το Λασήθι και αι ανασκαφαί της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, *Κρητικές Σελίδες* Τόμος 3, 1938-9, σελ. 221-231

Σαθάς Κωνσταντίνος, *Μνημεία Ελληνικής ιστορίας, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, VII, εκδόσεις Maisonneuve et Cie, Παρίσι 1880-1890 σελ 376

Σπανάκης Στέργιος, *Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά την Ενετοκρατία*, Εκδόσεις Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο Κρήτης, 1957, Σελ. 72

Σπανάκης Στέργιος, *Μνημεία της κρητικής ιστορίας*, Τεύχος III, Ηράκλειο 1953 σελ. 58

Χατζηδάκης Ιωσήφ (επιμ.) (1888) *Κατάλογος των εν τω Μουσείω του Φιλεκπαιδευτικού Σύλλογου Ηρακλείου Αρχαιοτήτων*, Ηράκλειο Κρήτης, εκδόσεις Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ηρακλείου, σελ. 26

Badian Ernst (2015) Λήμμα Caecilius Metellus (Creticus), Quintus, στο *Oxford Classical Dictionary*

Betancourt Philip, Muhly D. (2006) The Sistra from the Minoan Burial Cave at Hagios Charalambos στο Czerny E., Hein I., Hunger H., Melman D., Schwab A., (eds.) 2013, *Timelines Studies in the Honor of Manfred Bietak*, Louvain σελ. 426-435
Betancourt Philip et al. (2008) Excavations in the Hagios Charalambos Cave: A Preliminary Report στο *Hesperia* Vol. 77 2008 σελ. 540-541, 544-546, 594-596

Betancourt Philip (2014) Hagios Charalambos A Minoan Burial Cave in Crete στο *Prehistory Monographs*, Τόμος 47, εκδόσεις INSTAP Academic Press 2014 σελ.

Boardman (1958) Unpublished Linear A Inscriptions in Oxford στο *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Τόμος 5 1958, Oxford, σελ. 11-12

Boardman John (1961) *The Cretan Collection in Oxford: The Dictaeon Cave and Iron Age Crete*, Εκδόσεις Claderon Press, Oxford

Boardman (1970) *Greek Gems and Finger Rings, Early Bronze Age to Late Classical*, εκδόσεις Thames & Hudson, London σελ. 34

Brice W.C. (1961) *Inscriptions in the Minoan Linear Script of Class A*. εκδόσεις Oxford University Press, Oxford, σελ. 11

Brown Ann (ed.) (2001) *Arthur Evans Travels in Crete 1894-1899* εκδόσεις BAR Oxford σελ. 401-403

Cornelius Flaminio, *Creta Sacra : sive de Episcopis utriusque ritus Graeci et Latini in insula Cretae*. Εκδόσεις Typis Jo. Baptistae Pasquali, Βενετία 1655, σελ 348

Crossland R. A., Birchall A. (eds.) (1973) Bronze Age Migrations in the Aegean; Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory στο *Proceedings of the first International Colloquium on Aegean Prehistory*, Sheffield 1973 σελ. 40-43

- Dawkins Richard (1914) Excavations at Plati in Lasithi Crete, στο *The Annual of the British School at Athens* Τόμος 20 1914, σελ. 3-17
- Demargne Pierre (1902) Antiquites de Praesos et de L'antre Dicteen στο Bulletin de Correspondance Hellenique Τόμος 26 1902, σελ. 580-582
- Déderix Sylviane (2017), Communication Networks, Interactions, and Social Negotiation in Prepalatial South-Central Crete, στο *American Journal of Archaeology*, Vol. 121, No. 1. 2017
- Evans Arthur, Myres John (1895) A Mycenaean Military Road in Crete στο *The Academy* Τόμος 47 1895 σελ. 469-470
- Evans Arthur (1895) Cretan pictographs and prae-Phoenician script εκδόσεις B. Quaritch Lonodn, σελ. 122 fig. 123
- Evans Arthur (1896) Explorations in Eastern Crete I, a Mycenaean Dedication στο *The Academy* Τόμος 49 1896 σελ. 493-494
- Evans Arthur (1896) Explorations in Eastern Crete II, The Town of Casltes στο *The Academy* Τόμος 49 1896 σελ. 512-513
- Evans Arthur (1896) Explorations in Eastern Krete στο *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* Τόμος 11 1896 σελ. 449-448
- Evans Arthur, (1897) Further Discoveries of Cretan and Aegean Scripts στο *The Journal of Hellenic Studies* Τόμος 17 1897 σελ. 351-358
- Evans Arthur (1901) The Palace of Knossos Provisional Report of the Excavations for the Year 1901 στο The British School at Athens, Τεύχος 7, 1900-1901 σελ. 53. Fig. 15c
- Evans Arthur (1914) The 'Tomb of the Double Axes' and Associated Group, and the Pillar Rooms and Ritual Vessels of the 'Little Palace' at Knossos στο *Archaeologia* Τόμος 65 1931-1914 σελ. 72 Fig. 82
- Evans Arthur (1909) *Scripta Minoa: The Written Documents of Minoan Crete with Special Reference to the Archives of Knossos, Volume I. The Hieroglyphic and Primitive Linear Classes*. Εκδόσεις Clarendon Press Oxford σελ. 14-15 Fig. 8
- Evans Arthur (1921) *The Palace of Minos. A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos. Volume I, The Neolithic and Early and Middle Minoan Ages*. Εκδόσεις Macmillan and Co. London σελ. 479, 680-682 Fig. 501
- Evans, Arthur (1929) The Shaft Graves and Bee-hive Tombs of Mycenae and their Interrelation, εκδόσεις Macmillan and Co, London, σελ. 35 Fig. 25
- Evans Arthur (1930) *The Palace of Minos. A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as illustrated by the Discoveries at Knossos. Volume III The great transitional age in the northern and eastern sections of the Palace* Εκδόσεις Macmillan and Co. London σελ. 461

- Evans Arthur (1935) *The Palace of Minos. A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos. Volume IV*, Εκδόσεις Macmillan and Co. London σελ 854.
- Evely R.D.G. (1993) Minoan Crafts: Tools and Techniques, an Introduction στο *Studies in Mediterranean Archaeology* Τόμος 92, Τεύχος 1-2, 1993, εκδόσεις P. Amstrom, Goteborg, σελ. 8, 92
- Fant J.E., Loy W.G., (1972) Surveying and mapping στο McDonald W.A., Rapp G.R., (επμ.), *The Minnesota Messenia Expedition. Reconstructing a Bronze Age Regional Environment*. Εκδόσεις The University of Minnesota Press, Minneapolis, σελ. 28-30
- Faure (1967) Aux frontières de l'Etat de Lato: 50 toponymes, στο (eds) William Charles (1967) *Europa Studien zur Geschichte und Epigraphik der frühen Aegaeis. Festschrift für Ernst Grumach* εκδόσεις De Gruyter Berlin, σελ. 94-112
- Gardner P. (1910) Some Bronzes Recently Acquired for the Ashmolean Museum στο *Journal of Hellenic Studies* Τόμος 30 1910 σελ. 226-229.
- Halbherr, Federico, Orsi Paolo (1888). Scoperten ell' antro di Psychro, στο *Museo Italiano di Antichita Classica*, Τόμος 2, Firenze εκδόσεις Loescher, 1888 σελ. 905-910 σελ. ηλεκτρονικής έκδοσης 218-222
- Hogarth David (1900) The Dictaeon Cave στο *The Annual of the British School of Athens*, Τόμος 6 1900, σελ. 94-116
- Hood Sinclair, Cadogan Gerald, Warren Peter (1964) Travels in Crete 1962, στο *British School of Athens*, Τόμος 59 (1964) σελ. 50-99.
- Hutchinson Richard (1947) John Pendlebury στο *Κρητικά Χρονικά* Τόμος Α' 1947 σελ. 458-459
- Kerenyl Carl (1974). *Η μυθολογία των Ελλήνων*, (Μτφρ.) Σταθόπουλος Δημήτρης (1996) εκδόσεις ΕΣΤΙΑ σελ. 110-111
- Kenna Victor E.G. (1960) *Cretan Seals, with Catalogue of the Minoan Gems in the Ashmolean Museum*, Εκδόσεις Clarendon Press, Oxford
- Kouli Maria, Merkouri Christina (2008), The Spatial Distribution and Location of Bronze Age Tumuli in Greece στο *Maison de l'Orient* (2011) Vol. 58 pp. 203-217
- Kourou N. & Karetsou A. (1994) Το ιερό του Ερμού Κραναίου στην Πατσό Αμαρίου (The sanctuary of Hermes Kranaios in Patsos Amariou). Στο *CNR, Incunabula Graeca* Τόμος 96 Rome σελ. 119
- Kerenyl Carl (1974). *Η μυθολογία των Ελλήνων*, (Μτφρ.) Σταθόπουλος Δημήτρης Αθήνα, εκδόσεις ΕΣΤΙΑ, 1996 σελ. 110-111.
- Lembessi A. (1985) Το Ιερό του Ερμού και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου Ι.1 στο *Χάλκινα Κρητικά Τοιχεύματα* Εκδόσεις Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα σελ. 54

- Matz Friedrich (1970) *Dädalische Kunst auf Kreta im 7. Jahrhundert v. Chr* εκδόσεις P. von Zabern, Mainz am Rhein σελ. 41
- Myres J. L. (1910) A type of fibula of the Early Iron Age, apparently peculiar to Cyprus στο *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* Τόμος 3 1910 σελ. 143
- Noiret Hippolyte, (1982) *Documents inedits pour server a l'histoire de la domination venitienne en Crete de 1380 a 1485*, εκδόσεις Thorin et Fils, Παρίσι 1982 σελ. 48
- Nowicki Krzystof (1996) Lasithi (Crete): One Hundred Years of Archaeological Research στο *Aegean Archaeology* Τόμος 3 Warsaw 1998, σελ. 39-40
- Nowicki Krzystof (2023) Settlement Patterns on the Northern Slopes of the Lasithi Mountains, στο Langohr Ch., Letesson Q. (eds) *Polimichanos: Man of Many Ways. Papers in honor of Professor Jan Driessen*, *Aegeum* 25, 2023, σελ. 128
- Olivier J.-P., Godart L. (1996). *Corpus hieroglyphicarum inscriptionum Cretae* στο *Etudes Cretoise* Τόμος 31, Paris
- Payne, H.G.G. (1932). Hellenic Cretan, στο Beazley J.D., Payne H.G.G., Price E.R & Boardman J. (eds), *Corpus Vasorum Antiquorum. Great Britain* εκδόσεις Clarendon Press. Ashmolean Museum σελ. 53-57.
- Pendlebury John, Money Coutts Mercy, Eccles Edith (1934) Journeys in Crete 1934 στο *The Annual of British School at Athens*, Τόμος 33, 1932 – 1933 σελ. 80-100
- Pendlebury John, Money Coutts Mercy, Eccles Edith (1936) Excavations in the Plain of Lasithi I The Cave of Trapeza στο *The Annual of the British School at Athens*, Τόμος 36, 1935-1936 σελ. 5-131
- Pendlebury John (1937) Lasithi in Ancient Times στο *The Annual of the British School at Athens*, Τόμος 37, 1936/7 σελ. 194-200
- Pendlebury John, Money Coutts Mercy (1938) Excavations in the Plain of Lasithi II στο *The Annual of the British School at Athens* Τόμος 38 1937-1938 σελ. 1-56
- Pendlebury et al. (1938) Karphi. A City of Refugees of the Early Iron Age in Crete, στο *The Annual of the British School at Athens* Τόμος 38 1937, 1938 σελ. 57-145
- Pendlebury John (1939) *The Archaeology of Crete: An Introduction*, εκδόσεις Methuen & CO LTD Λονδίνο 1939, σελ. 325
- Pilali-Papasteriou, A. (1985) Die Bronzenen Tietfiguren aus Kreta στο *Praehistorische Bronzefunde*, Abteilung I, Band 3 1985 Munich σελ. 43, 49, 90
- Raison, J., Pope M. (1980). *Corpus Transnumere du Lineaire A*. εκδόσεις Cabay Louvain-la-Neuve.
- Rutkowski Bogdan (1968). The Origin of the Minoan Coffin στο *The Annual of the British School at Athens*, Τόμος 63, 1968, σελ. 222
- Sanders Nancy K. (1955) The Antiquity of the One-Edged Bronze Knife in the Aegean στο *Proceedings of the Prehistoric Society* Τόμος 21 σελ. 190-192.

- Sapouna-Sakellarakis, E. (1978) Die Fibeln der Griechischen Inseln. στο Prahistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Τόμος 5 1978 Munich σελ. 51
- Sapouna – Sakellarakis E. (1995) Die Bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Agais στο Prahistorische Bronzefunde, Abteilung I, Τόμος 5 1995 Stuttgart σελ.30
- Siart Christoph, Eitel Bernhard (2007) Geoarchaeological Studies in Central Crete based on Remote Sensing and GIS στο *Layers of Perception. Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology* (2007), σελ. 299-305
- Strasser T.F., Panagopoulou E., Runnels C. N., Murray P. M., Thompson N., Karkanis P., McCoy F. W., Wegmann K. W., (2010) Stone Age Seafaring in the Mediterranean: Evidence from the Plakias Region for Lower Palaeolithic and Mesolithic Habitation of Crete στο *Hesperia* Τόμος 79 2010 σελ. 186-187
- Treuil Rene (1970) Les sites néolithiques de Crète occidentale στο *Bulletin de Correspondance Hellénique* Τόμος 94 1970 σελ. 23-25
- Verlinden, Colette (1984). *Les Statuettes anthropomorphes cretoises en bronze et en plomb du VIIe av. J.-C.* εκδόσεις Providence & Louvain-la-Neuve. Σελ. 115, 134, 136, 152, 171, 204-205
- Watrous Livingston (1974) *An Archaeological Survey of the Lasithi Plain in Crete from the Neolithic to the Late Roman Period* Διδακτορική Διατριβή, University of Pennsylvania
- Watrous Livingston (1980) J.D.S. Pendlebury's Excavation in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites στο *The Annual of the British School at Athens* Τόμος 75 1980 σελ. 269-289
- Watrous Livingston (1982) Lasithi: History of Settlement on a highland plain in Crete στο *Hesperia*, 1982, Τόμος 18, εκδόσεις Princeton, N.J. American School of Classical Studies at Athens σελ 1-83
- Watrous Livingston V. (1996) The Cave Sanctuary of Zeus at Psychro: a Study of Extra-Urban Sanctuaries in Minoan and Early Iron Age Crete στο *Aegaeum: annales d'archeologie egeenne de l'Universite de Liege*, Τόμος 15 1996, Liege σελ. 31, 35, 40
- Warren Peter (1969) *Minoan Stone Vases*, εκδόσεις Cambridge University Press, London σελ. 65-67
- Wheatley David, Gillings Mark (2000), Vision, perception and GIS: developing enriched approaches to the study of archaeological visibility στο G. R. Lock (ed), *Beyond the map: archaeology and spatial technologies*, Amsterdam: IOS Press, σελ. 1-27
- Yule Paul (1981) Early Cretan Seals: a Study of Chronology (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 4) Εκδόσεις Philipp von Zabern, Mainz σελ. 267